

تصویر ابو عبد الرحمن کردی

پیکهاته‌ی به‌یتی کوردی

ره‌هه‌بر مه‌حموودزاده

پیکه‌های بهیتی کوردی

ره‌هه‌ر مه‌حموودزاده

پیشکشه به باره گای

هموو بیده تکیه ئوستووره ییه کانی بام:

حامید مه حموودزاده

پښتو

پښتو

- ۳ ..... فصلی په کد: شپږه کانی به پښتو
- ۷ ..... لیکونکي موسی مښکای
- ۸ ..... لیکونکي موسی میرووی - جوگرافیکای
- ۱۳ ..... لیکونکي موسی رمښی - لمدی
- ۱۳ ..... لیکونکي موسی پښتو کلاله
- ۱۵ ..... لیکونکي موسی رله کلاله
- ۱۷ ..... لیکونکي موسی بهرورد کلاله
- ۱۹ ..... لیکونکي موسی پیکاته خوږانه
- ۲۰ ..... لیکونکي موسی بلو
- ۲۵ ..... ښکلی (ماره په کد)
- ۳۱ ..... فصلی دوو: چوار چپه په کد بړ رساکای ژانری به پت
- ۳۵ ..... ره گمزه کانی چپو کد
- ۳۵ ..... ۱- گوزله، (نچیره، دحل)
- ۴۰ ..... ۲- به پت و ممتیلی مه جلی
- ۴۹ ..... ره گمزه کانی شپری
- ۴۹ ..... ۱- نعلی فزایی
- ۵۴ ..... ۳- کیش و سهره
- ۶۳ ..... ښکلی (ماره دوو)
- ۶۹ ..... فصلی سن: میکلیمز گمشي پیکانه یی به پت
- ۷۳ ..... ۱- چوونه سهری رله ژانری پوونی په کیک له سن ژانری کان
- ۸۳ ..... ښکلی (ماره سن)

۲- لادن له مەنتیلی مەجازی.....	۸۴
۳- خۇشال کردنی بەیت.....	۸۹
قۇتلی بەگم.....	۹۰
قۇتلی دووهم.....	۹۲
قۇتلی سینیهم.....	۹۴
باشکۆ: هەلبۇزدنی بەیت وە کوو بابەتی خودی بەیت.....	۹۵
هیتکاری زمرە چوار.....	۹۷
فەسلی چوار: پۆلین کردنی پیکانلەیی بەیت.....	۱۰۳
۱ - بەیت بە پیکانلەیی ئەولو غەبارمە.....	۱۰۳
۲ - بەیت مەیلەو ئەولو غەبار.....	۱۰۴
۳ - بەیت خوارمیی.....	۱۰۵
۴ - بەیت مەلروومەیی جۆری بەگم.....	۱۰۶
۵ - بەیت مەلروومەیی جۆری دووهم.....	۱۰۷
۶ - بەیت شینۆە حەیران.....	۱۰۸
۷- لاوک.....	۱۱۰
وردە ریساکالی باو له دحلی بەیتدا.....	۱۱۱
فەسلی پینج: شیکردنەوی بەیت خەج و سیامەند.....	۱۳۷

پېښه کی

فلکلور دی کوردی به گشتی و به پشی کوردی به تاییه تی، له خوقری سامانیکی چوپو له یاده وهری میژویسی* و نهستی به کومالی** گله که مانه. به دریژایی سده ی رابردودا، هاوکات له گه ل ناشرکراپوونی نبراده ی خوینده واران و رووناکیرانی کورد بۆ خویندنه وه و تاوتوی کردنی سامانی فیکری گله که بیان. له پهن و مه تل و گالته و گپی خه لکی ره مه کییه وه بگره مه تا فیکر و فله سه فهی پیاوانی بلیعت. شاهیدی سه ره لدانی زهمینه په کی تازه بۆ موتالا و لیکولینه وه بووین که ده کړی نه و زهمینه زانستییه، په «به یقناسی» ناوېر بکه یښ.

به یقناسان، بۆکاری لیکولینه وه ی زانستی له باره ی به یتدا، جگه له به یت بیژان، قهرزدری کومه لیکي دلسوز و ماندووی تر به نیوی به یقنوسانن. به یقنوس، نه و که سانه که دوا به دوا ی له که می دانی ژماره ی به یت بیژان، له به ر رمیتی نامیره کانی مؤدی رنی پیوره ندی وه وادی و ته له فیزیوژن، وشیارانه و هخو که و تن و ده ستیان دایه کورنه وه ی ده قی به یت و نه و سامانه نه ته و یییه بیان له مه ترسی فو تان پاراست. هر له م گتیه ی به رده ستدا، باسی نه و ه مان کربوه که په کیک له سه ره کترین مه رجه کانی لیکولینه وه ی به یقناسانه، بریتی بووه له «به ده ق کردنی به یت»، واته هر نه و نه رکه که به یقنوسان، و هخویان گرتووه و به چتیا ن هتیا وه.

* پندوسری میژوویسی: حافظه تاریخی
** نهستی به کومالی: ناخود آگاه جمعی

گەرچى پەككەك لەگىرنگىزىن لايەنەكانى بەرباسى بەيتى كوردى، لايەنە مېژوويىيەكە يەنى، بەلام ناتوانىن بلىين تاقە رىڭكاي لىڭكولېنەو دەسەر بەيت، بىرىتىيە لە خويىندەنەو مېژوويى و بەراورد كوردى دەقى بەيت لەگەل دەقە مېژوويىيەكانى پشت پىرەسترو.

ئەگەر شىۋازى لىڭكولېنەو مېژوويى، ۋەگەر شىۋازى «ناۋزەمانى» ئاۋ بىتىن، دەكرى بلىين شىۋازىكى گرىنگى تر بىق تەحلىلى بەيت. كە بتوانىن ئاۋى شىۋازى «هاۋزەمانى» لە سەر دابىتىن. بىرىتىيە لە لىڭكولېنەو پىڭكەتەخۋازانە.

لەم لىڭكولېنەو يەدا، چگە لە كەلگەلى ناسىن و ناساندنى دەقى بەيت، كەلگەلەيەكى جىدى لىكەم، رەچاۋ كوردى مېتۇدى دوستى شىۋە لىڭكولېنەو پىڭكەتەخۋازانە بوۋە. ئەگەر ئەلىم سەر لە بەرى ئەم لىڭكولېنەو يە، دەتوانم بلىين سەدا نەو دەى، لە سەر پىناغەى ئەم شىۋە توۋىنەو يە دامە زراۋە. ديارە لەهەندەك بەشى ئەم نووسىنەدا، ۋەگەر فەسلى يەك كە باسى مېژوويى لىڭكولېنەوكانى بەيتناسى تىداكراۋە، بە گۆپرەى سىروشتى تايىبەتى باسەك، بە شىۋە يەكى تر لىڭكولېنەو كەم بەرئۆە برنەو.

مەسەلە يەكى تر كە لەم نووسىنەدا، زۆرەم ھەول بۆ داۋە خۇ پاراستن لە لىك ھەلاۋردىنى ئابەجىي دەقە فۇلكلۇرىيەكانى سۆزلىنى و كىرمانجى بوۋە. زۆر كەس لە بەيتناسان، خۇيان بەم تىۋىرىيە ھەساندۇتە ۋە كە جىياۋزى پىڭكەتەى دەقە فۇلكلۇرىيەكان، دەگەر پىتتە ۋە بۇجىياۋزى زاراۋەكانىيان. ئەم بۇچوۋنە، ھەندەك چار ۋەراست دەگەر، بەلام خالىكى شىۋى سەرنج لەم زەمىنە يەدا ئەو يە كە بەيت بەھەر نوو زاراۋەى كىرمانجى ئۆرۈۋ و كىرمانجى ئاۋەراست گوتراۋە دىيالىكتى بەيت، ھەندەى ھىچكام لەم زاراۋانە، بەرتەسك ئابىتتەو. تەنانت ھەندەك لەم شىۋە گوتتەنە، كە زۆر كەس پىتيان وايەھەر بە تەنيا بەزاراۋەى سۆزلىنى ھەن، بە شىۋەى كىرمانجىش گوتراۋن. مەن بۇ خۇم «پايزە»م بە زاراۋەى كىرمانجى لە ئاۋچەى شىۋ بىستروە. كەۋتە ئەۋەندەى پىتم كرابىن لە جىڭكاي خۇيدا، لە دەقە كىرمانجىيەكانىش شىۋنەم ھەتاۋەتەو. (ھەلبەت مىسداقەكانى وشەى بەيتىش، بە پىتى بۇچوۋنە جىياۋزەكان، گۇپايتان بە سەردادى.

لە سەردەتاي فەسلى يەكەمدا، باسى ئەو جىياۋزىيەنەم كىرۋە.)
ماۋتەو پىتم كە ئەم لىڭكولېنەو يە، بە دىزىلىنى دوو سالان سەرى گرت. ھىچ پانگەشە يەكەم لە بارەى ئەم نووسىنەدا نىە. ديارە ئەگەر رىى تىبچىن كە ھەندەك مەبەستم لە بارەى دەقى

بەپێدا، بەدروستی پێکای؟ ئەگەری ئەوەش هەبێکە لە ھێندەک بابەتدا، بە ھەلچوووم. ئەوەندە پێم کراوە، لەم کارەدا گرینگیم بە دەسەڵاتی زانستی داوە. ئیتر ئەوەی دەوای دەھێلمەو بە خۆتەرانی بەریز، ھەر ئەوەندە دەتوانم بڵێم کە لەم زەمبەنەیدا، من ئۆستادیم نەکردووە، بەلکۆ بەقەدەر ھالی خۆم، مەشقی ئۆستادم کردووە. ئۆستادەکەشم، ئەوەزی بە کۆمەڵی گەلەکەم بوو، کە لەبەیت و بەیتناسیدا رەنگی داوەتەو. مەحوی گوێتەنی:

بێستووونی عیشقی شەریفێک ئەوا ھاوتە پێش

گەر لە ھەق پێم و نەبێم، تەقلیدی فەرھادی دەکەم

دەرسی عیشقم ھەر لە کەن پەروانە یا بۆبۆل بوو

بێگەمێ یا نەبێگەم، ھەر مەشقی ئۆستادی دەکەم

لە کۆتاییدا، ئەو پەڕی سیاس و پێزانیم پێشکەشی بەریز کاک ئەحمەد قازی دەکەم کە مامۆستایانە ئەم لێکۆڵینەو پەڕی خۆتەدووە و دڵسۆزانە تێببینێکەکانی خۆی دەریبێ. ھەروەھا پێ بە دڵ سیاس ھاوانی خۆشەویست بەریزان عەبدولخالق یە عەقووسی، پوونس رەزایی و عەلی قاسمی دەکەم کە سەر لە بەری ئەم نووسینەیان خۆتەدووە و بە پێشنیارەکانیان ھاوڕێیان کردم. زۆریش سیاس ناوەندی ئینتشاراتی سەلاحەدین ئەبیبویی دەکەم، نازانم ئەگەر ئەو بەرھەمەیان بۆ چاپ نەکردبام، ھەتا کەنگێ نەمدەتوانی چاپ و بڵاوی بکەمەو.

با نالی گوێتەنی «تەبی کردنی نامە و پەڕی کردنی خامە» بە بەیتە شیعریکی مەلای جزییری بێ:

تو ژ فەسلێ وەرە ئەسلێ کۆمڵی دەیری خەراب

دا نەبی مەرکە بی جەھلی تو دین باری حدووس

رەھبەر مەحمودزادە، شەرق، زستانی ١٣٨١

٢٠٠٢ زاییینی

داسلی یهك:

داسلی یهك: داسلی یهك:

وښی «بهیت» له نووسراوه‌کان و له ناخافتنی خه‌لکی ئاساییدا، به سنی
مانای جی‌اواز ده‌کارکراوه:

۱- به مانای هره‌گشتی: واته شو به‌شه له فولکلوری کوردی که ټی‌کړای
«نډه‌بی داستانی زاره‌کی» ده‌گریته‌وه. دیاره له‌م به‌کاره‌پئانه‌دا، وښی به‌یت
جگه له‌لاوک و هه‌یران و به‌ند، به‌شیک له‌گورانی و چیرکی فولکلوریشی
گریته‌وه.

هر نه‌و چه‌شنه لیکدانه‌وی مانای وښی به‌یت، بۆته هوی قناعت هینان
به‌مه که «به‌یت» له نډه‌بی کونی که‌لانی دیکه‌ش دا هه‌بروه:

«نډه‌روپیه‌کان، وښی کونی یونانی «epic» بۆ‌شنکی له به‌ی‌ی کوردییه‌وه نزیکه به
کار‌دین... نه‌په‌کی نډه‌روپیه‌کان، دوو‌چو‌ر‌بوون: «folk epic» واته به‌ی‌ی رهم‌کی که
نهم‌یان به‌سر زاری که‌لدا ده‌کړا و دټ‌به‌دی و ناوچه به‌ ناوچه له‌ به‌ر ده‌کړا و
دانه‌ره‌کانیان نه‌ناسراو بوون ده‌کړو «شیلاد و تکه‌پسه» ی یونانی. چو‌ری نورو‌مه‌سی نه‌په‌ک،
پیی ده‌لین «art epic» واته به‌ی‌ی هونری نهم‌یان دلنډه‌که‌ی دیاره.»^۱

۲- به مانای تاییه‌تی: واته به‌شیک له نډه‌بی زاره‌کی کوردی که‌گ‌رچی
خزمايه‌تی و نزیکایه‌تی له‌که‌ل لاوک و هه‌یران هه‌یه، به‌لام نه‌ لاوک و نه‌ هه‌یران.
بۆ نمونه «لاس و خه‌زال» - به‌م مانا تاییه‌ته - به‌یتیکه که به‌م ناوه له‌نیو
خه‌لکدا به‌ناویانگه و نا‌کړی ناوی لاوک و هه‌یرانی له‌سهر دابن‌پین.

له م گورته‌ی‌ی خواره‌وده‌ا، وشه‌ی بهیت بهم مانایه ده‌کار کړاوه:

«جباوانی بهیت له‌گه‌ل موندنیک گورانی مه‌لی کړد وده‌کاره‌یران، قه‌تار و لاوک، نه‌وه‌به که بهیت به زوری گټل‌وه‌ی تېدل‌ه و به گشتی درېځه. بهیت ه‌روه‌ها زل‌د به روونی له حیکایه‌ت یان چیرگی کوریدیش جباوه.»^۱

۲- به مانای گشتی: واته چه‌شنه به‌کاره‌ینانیک که له نړوان مانای ه‌ره گشتی و مانای تاییه‌تیدا جیگرده‌ی. له م چه‌شنه لیک دان‌وه‌یه‌دا، بهیت به‌مانای تاییه‌تی و ه‌روه‌ها لاوک و ه‌یران، ه‌موویان تیکړا ناوی بهیت، یان جاری وایه له به‌کاره‌ینانیکي به‌رل‌راوان‌تردا ناوی «بهیت و باو» - یان له‌س‌ر‌داده‌نری.

له م لیکولینه‌وه‌یه‌دا، به چه‌ند ه‌ویه‌ک که دلو‌تر پتریان له‌س‌ر ده‌دوین، مانای سی‌هم له زار‌اوه‌ی «بهیت و باو» له به‌ر چاوه. واته توپ‌زین‌وه‌که‌مان، له‌نگه‌رگرتنیکه له س‌ر باب‌ه‌ت‌کانی لاوک و ه‌یران و چونی‌تی گه‌رانه‌وه‌یان بق ریشه‌ی به‌ریالوی بهیت و ه‌روه‌ها چونی‌تی دابه‌ش‌بوونی نه‌و ج‌ورانه (geners) له رووی پښکانه‌ی تاییه‌تیانه‌وه.

ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر تیکه‌یشتنی گشتی خه‌لکی ناسایی، ریگامان پښ‌نه‌دا ه‌یران س‌ر به بهیت بزاین یان گه‌لق، س‌ر به ه‌یران بزاین، نه‌وا ده‌ی له س‌ر نه‌و خاله‌ داکوکی بکین که نیمه‌ قسه له پښکانه‌ی (structure) ده‌قی نه‌و ج‌ورانه ده‌ک‌ین واته باسی نه‌وه ده‌ک‌ین گه‌لق، هر نه‌و چوار چیره‌یه‌ی ه‌یه که ه‌یران ه‌یه‌تی یان ه‌یران خاوه‌نی نه‌و ه‌وره‌یه که پښکانه‌ی گشتی‌تری بهیت، دایده‌گرئ و ده‌یکا به به‌شیکي ه‌اوده‌نگ و ه‌اوس‌روشتی خ‌ی.

کاری کل‌کرښه‌وه‌ی بهیتی کوردی، خاوه‌نی می‌لوی تاییه‌تی خ‌ویه‌تی. وادیاره نه‌و کاره له‌ساله‌کانی ۱۹۰۳ و ۱۹۰۴ دا بق یه‌کم جار له لایه‌ن نوس‌کارمان - ی نالمانی له کور‌دستان‌ی نیران‌دا، ده‌ست پښ کړاوه. ه‌تا سالی

۱۹۶۰، تاك و تەرا چەند ھەولێكى تەر بەجیا، بۆ كۆكردنەوێ دەقى بەیتی كوردی درلەو. بۆ وێنە «حاجى جوندی» و «ئەمینى ئەفدال»، كەتیبەكى ۶۶۴ لاپەرەبیان لە یەكێتى سۆفیەت لە چاپ داوێ كە داگرى مەندێك دەقى فولكلۆرى بوو. «كوردی و مەریوانى» كەتیبێكى ۷۶ لاپەرەبیان بە ناوی «كۆرانى» لە بەغدا بڵاو كەوتەوێ كە لەخۆگرى چەند بابەتى فولكلۆرى بوو.^۲ لە سالى ۱۹۵۶ دا «ھەوبەیدوللا ئەبیبیان»، بۆ یەكەم جار بەیتی خەج و سپامەندى بڵاو كەوتەوێ. لە سالى ۱۹۶۰ بەم لاه، بڵاو كەندەوێ بەیت، رەوتێكى خێراترى بەخۆوێ گرتوێ. قانەر ھەتاحتى قازى ھەوت بەیتی بەشیوێ كەتیب بڵاو كەوتەوێ كە دوامینیان بەیتی لاس و خەزائە كە لە سالى ۱۲۰۰۰ بڵاو بۆتەوێ. شەش بەیتە كەى تەر ئەمانەن: سەعید و میر سێوھەدین بەگ، مێسر و ھەفا، بارام و گولەندام، شورمە ھەوود و مەرزنیگان، شێخى سەنعان و شێخ ھەرخ و خاتوون ئەسسى. پێشەكى مەندێك لەم كەتیبانەى قازى، كورتە بەیتی دیکەش لەخۆ گرتوێ.

لە كوردستانی باشووردای ژۆرگەسى وەك: ئەسەد ھەدق، ئەھمەد ھەیران سەعدوللا شەبخانى، رزگار خۆشناو، خالید جووتیار و مەھمەدى مەلاگەریم، كاری رێك و پێكیان لەم بارەوێ كەوتەوێ. لەتۆژەرە بیانییەكان، جگە لە ئۆسكارمان، كەسانێكى وەكو «م. ژۆبێنكل» و «ژۆژى لێسكۆ» لە بەشەكانى جیاوازی كوردستاندا فولكلۆرى كوردییان كۆكردتەوێ. كۆلارێ «سرو» لە دەسپێكى بڵاو بوونەوێ، كۆمەلێكى ژۆر بایەخدارى لە دەقە بەیتییەكان تۆمار كەوتەوێ. ھەروەھا ماوەیەك كۆلارێكى تەر بە ناوی «ئاسۆى فولكلۆر»، لەھەولێرى كوردستانی باشوور بڵاو دەبێتەوێ كە گشت بابەتەكانى، پان دەقى فولكلۆرین، یان لێكۆلینەوێ لە سەر فولكلۆرین. وەك دیارە، بەرچاوترین كاری تازە سەبارەت بە كۆكردنەوێ بەیت، كەتیبى بە وەجى «كەنجى سەریەمۆر»

نه همدهی به حری به، نه م کتیبه، دانگری نه وه د ده قی بهیت و یازده وتاره .
 هه روه ها غه ره نگو کتیک و غه ره نگو کتیک ناوه کانی نیو به پیتی شی تیدایه . و دک
 دانری کتیبه که، خوی ده لی:
 «نه م کتیبه من، به پیچه واندهی ندره ی نه و سه چاواندهی که ده سم که وتون،
 لاپه پهی ده قه کانی له می بهر و رای نووسر ندرتن»^۸

که واته تا نیستا، جگه له کاری کړ کړنه وه، کاری لیکولینه وهی به پشی
 کوردیش به رتیه چوه . له باس و خواسه کانی معرفه ناسی (epistemology)
 دا، باسی معرفه کانی «پیشینه» و «پاشانه» کراوه . روانگی پیشینه یان پله
 په ک، شیوه ناسینیک بهرهم پښی که له ناوه وهی سیستمیک پیچیدا، له باره ی
 خودی نه و سیستمه شه قل ده گری. معرفه ی پاشانه، یان پله دو،
 شیوه ناسینیکه، که له دهره وهی سیستمه کی بهی و به بهر وار د له گال
 سیستمه کانی دیکه، پیک دی. له باره ی جیهانی مؤدیرندا کتوویانه، بهرچاوترین
 جیاوازی جیهانی مؤدیرن له گال جیهانی سونه تی، بریتی به له هاتنه گزی
 «معرفه کانی پاشانه». ته وای نه و زانستانه ی پاشگری (ناسی - logy)
 ته ولواین ده کا، وه کوو: معرفه ناسی، خه لکناسی، نوسنوره ناسی، دین ناسی و
 ... ده چنه خانه ی ناسینه کانی پاشانه، یان پله دو.^۹

بق نمونه ماموستایه کی نایینی دو سه ده له مهویه، خاوه نی روانگه په کی
 پیشینی سه باره ت به نایین بووه و بزی نه بووه له دهره وه، چاو له سیستمی
 دین بکا. به لام رشنبری کی دینی نه وړ له روانگه په کی پاشانه وه و له دهره وه
 چاو له ده زگای معرفه ی دین ده کا.

نیستا پرسپار نه وه به بهیت ناسانی کورد که به پیچه واندهی بهیت بیژان،
 ناسینیک پاشانه یان له سر نه ده بی فزیکلوری کوردی هیه، به چ شیوه په ک
 باس و خواسه کانی بهیت ناسانه ی خویان، ره نگرزی کړیوه و بق ناسینی

ههلبهت له ناو پاشکۆکانی دهزگای شوور، به یاتی تورک (یان به یاتی زهند) و به یاتی کورد ههیه. ئهوانه ی وا پیتیان وایه ئاوازی ههیران سه ر به دهزگای به یاته، ده سنیشانی چه شنی به یاته که یان نه کردوه.

جگه له مه، له پۆلێن کردنی جۆره کانی ههیراندا له روی چۆنیهتی دهنگ - ههلبه پیتی به ییت بیژ و پله ی به رزی یان نزمی دهنگی، دوو شیوه ههیرانی—ان لێك جیا کردۆتهوه:

ئه لف - ههیرانی مه جلیسی: شیوه گوته یکی نهرم و ههیمنی ههیه. «مه ر ئه و که سانه که له مه جلیسه که دادله یهتوون، گوته یان لێه و دهنگه که له و کچه داده په نگهتوه»^٨
ب - ههیرانی سه رجایی: هه لدان و هه وایی و سواریشی پتی ده گوته ی. له م شیوه گوته دا، به ییت بیژ ئه و نه ده ی پیتی بکری دهنگ هه لده به یی و گوته که ی درێژه ده کاتهوه.^٩

له توێژینه وه کانی میژووی - جوگرافیا ییدا، هه ول دراوه میژوو و ناوچه ی سه ره لدان ی به ییت و هه روه ها هه یلی باو بوونه وه ی روون بێته وه.
ئه و ناوچانه ی شیوازیکی تایبهت له به ییتان لێ باو بووه به م چه شته دیاری کراون:

- ١- به ییت (به مانی تایبهتی): ناوچه ی موکریان واته: مه هاباد، میاندواو، بۆکان، شنگ، لاجان، سندوس و سه رده شت.
- ٢- ههیران: ناوچه ی موکریان، ده شتی هه ولێر، شه قلاوه، هیران، هه ریر، سه لاهه دین، کزیه، رانیه، قه لادزی و ره واندز.
- ٣- لاوک: هه مو ئه و ناوچانه ی ناخافتنیان به زاراوه ی کرمانجی باکووره.

نۆزیه ی ئه و باس و خواسانه ی له سه ر میژوو یان شوینی سه ره لدان ی به ییت و باو کراون، پتیه ندییان به بابته ی ههیرانه وه بووه. له م باره یه دا گوته راوه ههیران له سه رده می ناژه لدا ییدا سه ری هه لداوه و له سه رده می

دوره به گایه تیدا، پاره ی سه ندوره واته هژی بره وی چه یران و به گشتی به یت، دیاری کرانی جیگه و پیگه یه ک بق خوشخوان یان به یت بیژ له ناو نیزاسی ژیا نی دوره به گایه تی دا بووه. ماقستا هیمن شو بابه ته مان ناوا بق روون ده کاته وه:

«دیاره خوشخوان وه که موخته ده دیک چاری لرتنه ده کراو ریژی لرتنه ده گیرا، به لام له کویتا و گزیر و سرکار و پاکار و باب نوکەر و غلام و چاپز و به رده ست، ماقولتر بوو. هقی بوو له دیروخان له سر چله دلبه شین، خه دهر به قیژن و تانبه شکی وی بدا و جا گوین بلی»^۱

له بقوونی هیندکه به پتناسدا، دور باسی «هپلی بلار بوونه وی چه یران» و «شوینی سره لاندانی شو بابه ته فولکلورییه» یه که ده گین و ده بن به یه که باس. به ولتایه کی وردتر باسی یه که م ده بیته به لگه ی بانگه شه ی دووه م.

چ نه که سانه ی پتیا ن وایه چه یران له ده شتی هه ولیره سهری هه لداوه و په لی هاویشته وه بق موکریان و چ نه که سانه ی بقوونی پیچه وانه ی نه و دیان هه یه، هه ر دوک چو تیه تی کوچ و کوجباری خپله کورده کانیا ن کردوه به به لگه ی بقوونه کانیا ن. ده سته ی یه که م پتیا ن وایه خپله کورده کان به دوو ریگادا کوچی گه رمین بق کویتانیا ن کردوه.

ریگای یه که م له قه راج و که ندیناوه ده سته پی ده کا و به ره و سه فین و ره واندز دریزه ی ده بن و له ویشه وه ده گاته موکریان.

ریگای دووه م له ده شته کانی خواروی هه ولیره وه ده ست پی ده کا و به ره و ناوچه کانی بیتوین و پشده ده کشن و له کوتاییدا ده گاته موکریان.^۲

ریگای یه که م:

موکریان → سه فین و ره واندز → قه راج و که ندیناوه

رنگای دووه‌م:

موکریان → کژی و بی‌قوین و پشدر → ده‌شته‌کانی
خواروی ه‌ولیر

ئه و ده‌سته‌یه پێیان وایه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی کچی‌ره‌کان به‌رنگی یه‌که‌مدا به‌ماوه‌یه‌کی که‌تر گیشتونته‌ کویتان، ه‌ر بۆیه ئه‌و رنگایه، سه‌ره‌کی‌تر بووه. بناغه‌ی بۆچوونه‌که له سه‌ر ئه‌م تیزه داده‌مه‌زێ که خێله کچی‌ره‌کان له و ه‌وار گواستنه‌وه‌یه‌دا، داب و نه‌ریت و ه‌ونه‌ر و زانسته‌کانیشیان گواسترت‌وه و شه‌قل و مۆرکی شیوه‌ی ژیا‌نی خۆیان له سه‌ر خه‌لکی ناوچه‌که دا به‌جێ هێشت‌وه.^{۱۲}

جگه له و به‌لگه‌یه، ناوی شوین و ناوی که‌سان و شه‌قلی بن زاراو‌یه‌کی تایبه‌تیش - که‌وا ه‌یه ئه‌و ناو وین زاراوانه، تایبه‌ت به‌کوردستانی باشوور بن - بۆ سه‌لماندنی ئه‌و بۆچوونه‌ قسه‌یان لێ کر‌اوه. که‌چی له لایه‌کی دیکه‌وه، ده‌سته‌ی دووه‌م، رایه‌کی تریان، به به‌لگه‌گه‌لێکی جیاوازه‌وه ده‌ری‌پوه. له و باره‌یه‌دا گو‌توویانه:

«که‌رچی ه‌یران له‌ده‌شتی ه‌ولێردا باو بووه، به‌لام یه‌که‌م جار، له و ۆوه سه‌ری ه‌ه‌له‌د‌لوه.» «ه‌ونکه کورد میله‌تێکی شاخ نشین بووه، ژیا‌ری ئێمه له ئه‌شکوت و گه‌لێانه‌وه په‌خش بۆته پێ ده‌شت و ده‌شتایه‌که‌کان. ه‌موو به‌لگه می‌لۆریه‌کانیش، ئه‌وه ده‌سه‌لمێن که روی کێج و کێچبای خێل و ه‌شه‌په‌که‌کاشان، له به‌رزایی ئه‌و کێلانه‌وه به‌ره‌و ده‌شتایه‌که‌کان ه‌ات‌وه.»^{۱۳} سه‌بارده‌ت به ناوی شوین و که‌س و شه‌قلی بن‌زاراو‌یه‌کی تایبه‌تیش، بۆچوونی ده‌سته‌ی یه‌که‌م به‌و شیوه‌یه ره‌تکر‌اوه‌ته‌وه: «له‌حه‌یراندایه‌ پێچه‌وانه‌ی بابته‌کانی‌تری فو‌ل‌گه‌لێ، که ته‌نیا مۆرکی په‌ک بن‌له‌ه‌جه‌یان پێوه‌یه، تێکه‌لاری بن له‌ه‌جه‌یی به‌رچار ده‌که‌وێ. ئه‌وانه‌ی ده‌پانه‌وێ له‌رووی بن‌له‌ه‌جه‌ی ه‌یرانه‌وه روونی پکه‌نه‌وه سه‌رچاره‌ی ه‌یران بۆ وێنه له‌ فلان ناوچه سه‌ری ه‌ه‌له‌د‌لوه،

تووشی هله دین. هروده ها ناوی چند عه شیره و کتیر و شوین کرینه به لگش هر هله به چوونکر هر بهیت بیژدهی به پئی نالافه و هوگری که به ناوچهی خلیره مه پورده، ناوی همدن شوینی لای خقوانی نیکه لای نوره پرايه کره ووه که فتهری پوره»^{۱۱}

لیره دا، نهام پرسپاره دیته گریه که تاپا هیچ ریگایه ک بۆ به کلکریده ووهی نه و کیشیه و گیشتن به بۆچوونیکى دوست و به کجاره کی لهام باره یه دا ههیه؟

له راستیدا نالۆزی و پشتیوی لهام زه مینه یه دا، نه و کاته رووده دا که بهمانه وئ ناوچه و میژوی سهر هه لدانی هه یران، به تهنیا دیاری بکهین. هه یران گهرچی دواتر شه قل و شیتواز و چوار چیتوهی تا راده یه ک تاییه ت به خوی پهیدا کردوه، به لام له بنچینه دا، پیکهاتهی هه یران و ورده ریساکانی نه ده بی نه و بابه ته فولکلورییه، له به شیکى چوارچیتوهی به ریلای به پندا وه به رچاو ده که وئ. راسته له هینده ک ناوچهی کوردستاندا، هه ر به تهنیا هه یران رمینی زۆری ههیه، به لام هه یران خۆی سهر به بنه ماله یه کی تاییه ته و باوک و برای خۆی ههیه.

له فهسله کانی نوایی نهام لیکلینه وه یه دا، به وردی یاسی نه وه کراوه که چۆن ریساکانی پیکهاتهی هه یران، ده بنه به شیک له ریساکانی بهیت به مانای گشتی. که واته قسه کردن له میژوی سهره لدانی هه یرانیش، به شیکه له باسپیکى گشتی تر که بریتی به له یاسی میژوی سهره لدانی بهیت و باو. له میژوی باس و خواسه کانی بهیتناسیدا، زۆر جار هه ولى نه وه دراوه هه یران وه کوو بابه تیکى ته و او جیاواز و هه لکه وته، ته نانه ت وه کوو بابه تیکى سه رووتر له فولکلوریش چاوی لى بکری. با لیره دا، ناوینک وه سهر دوو نمونه له وه ولانه بدهینه وه:

«زۆر کهس له واته لى له هه یران نواین هه ووه ها گوگرانی هه یرانیش هه یران به ناوینکى فولکلورى تى ده گن، وا ده زانم نهام زۆر راست نه. له بهر نه وهی هه ر هه یرانیش ده کات هه یرانی خۆی ههیه و به ناوینکى خۆیدا هه لده لى. یان یاسی روودلو و به سهره ناتیک ده کات

کە بە سەر خۆی هاتوو یان بۆیان گێراوەتوو. لەوانە پە هێندە کە لە حەیران بێژان، حەیران لە ئەوانی تر وەر بگرن و بیلێنەو بەلام بە شێوەیەکێ گشتی، حەیران لەو جۆرە ئاوازێکە کە وەکوو دوق دەماو دەم ناکەن و لە ئەوە پە کێ بۆ ئەوە پە کێ تر ناگوزێنەو. ئەمەش بە پێچەوانەی پێناسەی فولکلۆرە کە دەماو دەم دەکات و لە زاریکۆ دەپەڕێتە سەر زاریکی تر»^{١٥}

نموونە کە ی تر، فولکلۆری بوونی حەیران دەسەلمێنێ، بەلام دیوێ خانێ بوونی حەیران وەکوو جۆرە کانی تری بەیت و باو رەت دەکاتەو:

«حەیران بێژ بە پێچەوانەی لاک بێژان کە پێشەیان لاک دانانەو و هەر پە کە ی سەر بە ناغایە ک یان میرێکن، سەر بە کەس نیە. لاک بێژ بە قارەمانیش و ئازایی و شەر و شووی نێزان عێل و عەشیرەتی کوردان یان شەپی کوردان دژی بێگانە دا هەلەلێ، یان چێژکێکی دلداری لە کوێش و دیوێ خانێ ناغا و میران دەگێڕێتەو و بۆ ئەو پاداش و خەلات دەکێ و مووچانەی تایبەتی خۆی هەیە. کەچی حەیران بێژ قەت لای ناغایە ک رانەگێراو. هونەری حەیران هونەری بازەگانی نیە، بە لکێ وە ک دەلێن هونەر بۆ هونەر»^{١٦}

دیارە ئەو بێژکە یەش بەم بۆچوونە واقعی بینانە یەوێ رەت دەکێتەو کە حەیران لە دیوێ خان و مەجلیسی ناغایاندا گوتراو بەلام بۆ ئەوان نەگوتراوێ و بە شان و بازووی ئەوانیدا هەلنە کوتوو»^{١٧}

بە کوردی گەرچی شیعری فولکلۆری کوردی لە حەیراندا گەشتووێ بەو پەڕی ناسکی خۆی، بەلام ئەو بابەتە، نابێتە بە لگەی دابڕانی ریشەیی حەیران لە زەمینەی تایبەتی خۆی.

باسی مێژوویی جوگرافیایی لە سەر بەیت و باو، با بە وەر هێنانەوێ ئەو بابەتە، کۆتایی پێ بێنێن کە واهەبوو لێکۆلێنەوێ موسیقایی، تێکەل بە توێژێنەوێ جوگرافیایی بکێ و ناکامی گرێگێشی لێ بگەژێتەو. مامۆستا محەممەدی حەمە باقی لە «مێژووی موسیقای کوردی» دا دەلێ:

« من پدیم رابه ناوچه زلفان و سهخته گان پلهی دهنگ و ریتمی مۆسیقا و گۆزانیان،
توند و گۆرجه و تا به ره و ئاران و پددهشت و هه رده و هه لئتی باشووریش شوپتر بیبنه وه،
ریتمی مۆسیقا و گۆزانیه کان هه مینتر و خاوتر و ئاراستر نه بنه وه وه که نه وهی نه گه ره له
جوگرافیی لاره و لاوژه و جهیران و ساوچه مانه دا که له هه رجه کۆیستان و سهخته گاندان،
ریتمی مۆسیقایان گۆرچ و هه ماسی بیژ، ئه را له پددهشته گانی گه رمیانی ده ور به ری
که رگوه و سلیتمانی و کرماشاندا، هه قامی هه مین و له سه رخی وه که ئای تایی و قه تار
و خاوتر و هه رده نه بیستین»^{۱۸}

ئه و بۆچوونهش ده توانی پتوانیه کی له بار بێ بۆ گه یشتن به شوینی
سه ره لسانی بابته کانی فولکلۆری.

توێژینه وهی به یئناسانه، به پازدان و گه یشتنی به هه واری لیکۆلینه وهی
ره خنیه یی - نه ده بی قوناخیککی تازه ی لی ده ست پیکراوه، له م شیوه
لیکۆلینه وه یه دا، لایه نه کانی هه یه ده بی به ییت، به قازانجی لایه نی نه ده بی
پشت گۆی خراون. پتویستی ئه م کارهش بریتی بووه له «به ده ق کرینی به ییت».
واته به یئناس هه ره له چوارچێوه ی تیکستی به ییدا هه لسوورانی تاوتوێ که رانه ی
خۆی به رتیه بریوه. هه لبه ت له م ناسته شدا هه وله کان هه موویان یه کده ست و
یه که شیواز نه بوونه. به گه شتی له به ستینی توێژینه وهی ره خنیه یی - نه ده بییدا چوار
زه مینه ی جیاوازی لیکۆلینه وه، به کرده وه له میژووی به یئناسیدا چالاکیان
تیدا کراوه:

۱- لیکۆلینه وهی پۆلین کارانه

۲- لیکۆلینه وهی رافه کارانه

۳- لیکۆلینه وهی به راودر کارانه

۴- لیکۆلینه وهی پیکهاته خوارانه

له زه مینه ی په که مدا به شه کانی جیا جیای بهیت و باوی کوردی له سر
بنه مایه کی تاییهت، پۆلین کرلون. هه لبت نه و بنه مایه هرچی بوو بیت شتیکی
غهیری فورم و پښکاته ی جوره کانی بهیت و باو بووه. چونکه نه گه پۆلین کردنه که
له سر بناغه ی فورم و پښکاته وه بووین، نه وه وه له ده بوو به لیکولینه وه یه کی
پښکاته خوازانه. بهیته کان به گویره ی جیاوازی بابه تیانه وه دابه شکرلون به:

- بهیټی دلداري - حیماسی وه کوو: مەم و زین، خەج و سیامەند، لاس و
خەزالت، میرو و دفا و شۆرمه حموود و مەرزینگان
- بهیټی میژوویی وه کوو: بهیټی دمدم، هه مزاغای مەنگوړ و باپیراغای
مەنگوړ.

- بهیټی ثایینی وه کوو: بهیټی قهبران، سایل، محمه دی حه نیغه، بهیټی
سهید بیرایم، بهیټی مه دینه و ثاقیده ی ئیسلامیه ت.

- بهیټی عیرانی وه کوو: شېخی سەنعان و زه مایل فروقش.^{۱۹}
دیاره نه و دابه شکرده، له پانقای بهیت - به مانای تاییه تی - دا بووه. بهیت
و باو به مانای گشتی به گویره ی زارلوه ی دهقی بهیت، بهم شپوه یه
دهسته بهندی کرلون:

- حەیران: نه و جوره هینره میلی به په که به دیالیکتی کرمانجی خوارو ده و نرینه وه.
- لاوک: نه و جوره هینره میلی به په که به دیالیکتی کرمانجی سەروو ده و نرینه وه.^{۲۰}
نه و بۆ چوونه سەریارەت به حەیران و لاوک بۆ چوونیکتی راسته، به لام
نه گه به نیازی به دهسته وه دانی پێناسه یه کی په کجاره کی بۆ چوارچینه ی لاوک
و حەیران بۆ، و نناچی زانیاریه کی به که لکی له خۆ گرتی. نه و که سه ی به
دوای وه چنگ خستنی زانیاری له مەپ بهیت و باوه پتویستی به کۆمه له
زانیاریه کی زیاتر له زارلوه ی لاوک و حەیران هه یه و له راستیدا، لاوک و حەیران
و بهیت (به مانای تاییه تی) هه له زارلوه یاندا لیک جیا نابنه وه. هه لبت با

نوهش بزاین له بهشی باکوړی کورستانیشدا شیوه گوتنیک هیه که «حیراتوک» - ی پښ دهلین. جگ لهوه را هه بووه وشه ی بهیتیش له زلاروهی کرمانجی ژورودا ده کار بکړی وه کوو «بهیتاکه وا».

زه مینه ی دووهم پټوهندی به شرح و لیک دانهوهی دهقی بهیته کانهوه هیه. مرقف له کونهوه، وړپای دهریستی ناین بوون، دهریستی راهی و لیکدانهوهی دهقی کتیبه پیژده کانیس بووه. بهر بهره جگ له لیکدانهوهی به کردهوهی دهقه کان زحیره یاسا و رتسایه کی بق نو کاره دیاری کردوه و ناوی لپناوه «فهنی هیرمنوتیک» دواتر نو فهنی نهک هر بق راهی کتیبی پیژد، بگره بق لیکدانهوهی دهقه نه دهمبیه کان و نه نانت زور بابتهی دیکه وه کوو حقووق و یاساش، به کار هپناوه.

به کورتی لیکدانهوهی دهق چ له چوارچپوهه کی زانستی داین و چ به شیوه ی زه و لیکدانهوهی سسی بن، چالاکیه که که مرقف له کاتی بهر وه روویونه وه له گال دهقدا به ریوهی دها.

هر تیگه یشتنه که له دهق، جوره لیکدانهوهی کی دهقه بهم پټیه نو که سسی له دهقی بهیتیک تیگه یشتن، لیکدانهوهی کی تاییه تیشی له سر نو بهیته هه بووه. سرجمی نو شرحانه، له دوووی و تار و بابته چاپکراوه کاند، لیکولینه وهی راهی کارلنه یان بهرهم هپناوه.

بق وینه با بزاین لیکدانهوهی هیمنی موکریانی له سر «هم و زین» چیه؟ هاموستا هیمن پټی وایه بهیتی هم و زین نیشانه کانی نایینی زه رده شتی پټوه دیاره و هر له سر بناغی نو بق چوونه شهوه بهیته که ناوا لیکده داته وه:

«له سرانسه ری بهیتی هم و زیندا، له نیوان خودای خیر و خودای شهردا ملانه یه. ملانه یه کی توند و بهر بهر کانیکی سخت و له ناهشی نه هاتوو. شگر بهر بهر گوه، بهر بهر شوقار و بهر بهر وه خودای شهی، ده پوی هم و زین، هم کچ و کوه پاک و خاوینه ریسوا بکا، خودای خیر، قهره تا زین گوره ترین مریه تی و فیدکاری دهکا و بق

پاراستنی ټاپه‌وی نه‌وان، مالي خڅی ټاگر ټيږه‌ده‌دا.... [که‌چی دوايه] تاریکی به‌ری رووناکی ده‌گری، خواي شه‌ر په‌سر خودای خیردا زان ده‌بن. به‌کره‌شکار واز ټاښتی، ټاښتی نه‌و کچ و کوربه‌ی ټاوانانه به‌ثاوت بگن. به‌لام ديسان رووناکی په‌پيدامېتکه‌وه، خیر زان ده‌بن، شه‌ر ته‌ده‌شکې به‌کر ده‌کوړی، نه‌ما مره‌نگه، پاش له‌نيوچوونی نه‌م دلېر و دلاره‌ی ټاوانانه»^{٢١}

نمونه‌یه‌کی تر لیکنده‌ی سواره‌ی ټيلخانی‌زاده له‌سر به‌یټی سیده‌وانه. سواره له‌ وتاریکدا، باسی دوو به‌ره‌می بیانی و خڅمالي واته «هاملیت» و «سیده‌وان» ده‌گاوبه له‌به‌ریه‌ک رانانیان به‌چند ټاکامی راه‌کارانه ده‌گا.

به‌یوچوونی سواره، ته‌وه‌ره‌ی چیرکی هاملیت، له‌به‌ریه‌ک راوه‌ستانی دوو چه‌مکی «یوون» و «نه‌یوون». به‌لام ښاغلی ده‌قی سیده‌وان، بریټیه له‌ دژوه‌ستانی «شین» و «شایی». عه‌بدولعه‌زیزی داسنی یوچی دواي جوانه مه‌رگ یوونی کوربه‌کانی بللوه‌ی به‌میوانانی نه‌کردوه؟ یوچی نه‌و ده‌می ده‌یوایه شین‌گیتې ین، میوانداری شایی گیتپانی کردوه؟ به‌یوای سواره، عه‌بدولعه‌زیز، هه‌لبژاردنی خڅی به‌ریوه بردوه و له‌ به‌رامبه‌ر شیندا، شایی به‌مه‌به‌ستی ره‌سني ژيان زانیوه. جه‌وه‌ری ژيان نه‌و کاته ریزي لی ده‌گیری که کوپان و کچانی عیڼ، ده‌ست له‌ ناو ده‌ستی په‌کتر سر خوش ین و دلایان بیته جوش. که واته عه‌بدولعه‌زیز، وشیارانه شایی به‌ شین گورپوه‌ته‌وه. سواره دواي نه‌و باسانه، به‌و ټاکامه ده‌گا که سیده‌وان له هاملیت به‌رزتره.^{٢٢} هه‌لېه‌ت باسکردنی هاملیت له‌ لایه‌ن سواره‌وه، هه‌ر به‌ تنیا به‌راوریکارییه‌کی ساده نه‌یووه به‌لکوو ویستویه له‌م ریگایه و به‌و بیانوه‌وه، لیکنده‌ی خڅی له‌ باره‌ی سیده‌وان په‌روه‌رده بگا.

له‌ به‌رامبه‌ر نه‌و یوچوونه‌ی سواره، سه‌بارته به‌ هه‌لبژاردنی بیرمه‌ندانه‌ی عه‌بدولعه‌زیزدا، راه‌ی دیکه‌ش هه‌یوونه. به‌ پیی نه‌و راه‌انه، عه‌بدولعه‌زیزی داسنسی، نه‌ک به‌ هڅی بیرکردنه‌وه‌یه‌کی مه‌یلو له‌لسه‌ی، به‌لکوو له‌ به‌ر خڅبه‌زلزانی و له‌ ترسی شکانی شان و شکزی عه‌شیره‌تی خڅی، بریاری نه‌وه‌ی داوه ده‌ستی دیلان به‌ کوپ و کچانی عیڼ به‌رنه‌دا.^{٢٣}

ئو بۆچوونانه، هه موویان له چوارچێوهی رافه جێزار و چۆره کاندای گوردوان و په پوره ده کردوان و هه موویان ده چنه خانهی لیکۆلینه وهی رافه کارانه وه.

زهمینهی سیتهم، واته لیکۆلینه وهی به راوردکارانه، سه ره به و چوار چیه توێژکارانه په که فارس پیتی ده لێن «ادبیات تطبیقی». له به ستینی به راوردی به یشی کوردی له گه لێ نه ده بی گه لانی تر دای، نه وه نه دهی من ئاگادار به کتێبێک به زمانی فارسی نووسراوه به ناوی «شاهنامه و ادبیات عامیانه کردی»، که له م دواییانه دا لاویکی تازهی نووسیویه.

له لیکۆلینه وهی ناویراودا، بیست و دوو به یشی کوردی له باری چۆنیهتی پێوه ندییان له گه لێ شاهنامهی فیردهوسی و شوین وه رگرتیان له و شوینه واره فارسییه، کاریان له سه رکراوه و باسکردن و دووان له حه لقا و چوار وێکچوون له نێوان ده قی شاهنامه و ده قی ئو به یتانه دا، ناوخنێ ئه م کتێبه ی پێک هێناوه. بۆ نمونه له خالی ۴۲ دا باسی سێزده که سایه تی وه کوو «چه مشید و گهرشاسب و سام و نهریمان و...» کراوه که ناویان له و بیست و دوو به یته کوردیه دا هاتوه و ئو ناوانه، له ئه سله دا هی که سایه تیه کانی شاهنامهی فیردهوسین. نووسه ر وه ک بۆ خوی ئاماژه ی پێده کا، نیازی ئیستاتی خۆر ئاسایی شاهنامه و قوولایی شویندانانی ئو به ره مه مه ی هیه. له راستیدا، هێنده ک له و خاله هاویه شانه - وه ک ناوی ئو که سایه تیه تی به باسیان کرا - له ژێر کارتیگری شاهنامه وه هاتوونه ته ناو نه ده بی زاره کی کوردی، به لām له هه موو ئو وێکچوونانه را ناتوانین به ئاکامی سه رچاوه بوونی شاهنامه بگه ین. له ره خنه ی نه ده بیدا و شه ی Archetype - مان هیه. فارسه کان به «که ن الگو»، و «صور مثالی» و «نمونه لزی» و «آغازینه» یان وه رگرتاوه. نمونه ی نه زه لی، به و مؤتلف و مه به ست و با به تانه ده لێن که به یێ نه وه ی گه لانی جیهان له یه کتریان خواستبێ، له ناو ئوستورده و ئه فسانه و هه قایهت و به گشتی له ناو نه ده بی کۆنیاندا دووباره بوویته وه. که واته ئاکرێ هه ر کات دوو مه به ستی وه ک به کمان له ناو نه ده بی دوو نه ته وه دا دژیه وه، راسته و خۆ به ئاکامی سه رچاوه بوونی یه کتیکیان و شوین وه رگرتنی ئه وتریان بگه ین.

بهلام نوو کتیبه، سرجهم زانیاری باشی تیدایه. وهك نمونه خالی یازدهم لهوئیکچونهکان پښکوه دهخوئینهوه:

«له بهیتی سیدمولدا عهبدولعهزیزه کزدهی دلسنی، نابهناگانانه کورپی خوی دهکورئ... شهپی نابهناگای دورخزم (وهك باوك و کور و برا و برا و...) و کورژانی بهکوک له دورانه، بابتهکس هاربهی شهدهپی جیهانی به و بهرچاوترین نمونهی، دلسنای رستم و زکاب له شاهمه دایه. شهوی له توئیکل و روالهتی رپوایهتی شانامه دهسکیرمان دهی، شهویه که ته مهن، کورپی خوی واک تازه پالوانی ههلمت بهری تورانی ناسی و به نه ناسیای دهچتک شهپی و نوای بریندار کردنی و دیتنی مژدهی خوی لهباسکید، دهزانی کتیه.

هیندهك له لیکلرهوان، به بهلکه هینانهوه له چهند نیشانهی ناو دهقی داستانی رستم و زکاب، لهسر نوو برپایه که رستم به ناسینهوی تهوای کورپی خوی، زکی دهدهی، ههتا سوز و خله روستی له پیناو برپا دا بکانه قوریانی. ههلبت نهگه رئاواش پی، گهرچی به نه سهریکی که مژده، بهلام دیسان زه مینهی ترانژدی داستانه که راده گهری.

له ناو تیره و مژده جوراوجزدهکانی جیهاندا، داستانی زوری نهوتل هه که نپوه رزکیان برپشی به له شهپی دورخزم. به اسی خوالخوشبوو مامقستا مینهوی توئله رده و بهکی نیکگوسی به ناوی (potter) هه هتا و چهن نمونه له م چیریکانهی له کتیبیک به ناوی «زکاب و رستم» دا کزکردتهوه. شاهانی باسه له ناو نوو چیریکانه دا چوار رپوایت، له باری بابته و هانه و پښکاه و ورده کارییه کانه رده زک و وهك پهك دهچن که بریتین له:

١- رستم و زکابی تیرانی

٢- هیلده براند و هادز براندی نالمانی

٣- کل کلین و کینلای نچله ندی

۱. ئیلبا مۆرمیت و سه‌کلینکی روسی و له‌گشت ئه‌و چیرۆکانه‌دا وه‌کوو به‌یته کوردیییه‌که، کوو به‌ ده‌ستی باوکی خۆی ده‌کوژێ؟⁷¹

زه‌مینه‌ی چواره‌می تووژینه‌وه‌ی ره‌خنه‌یی نه‌ده‌بی، بریتییه‌ له‌ لێکۆلینه‌وه‌ی پێکهاته‌خوازنه‌. پێکهاته‌خوازی و ده‌کوو زانستی راته‌ و لێکدانه‌وه‌ی ده‌ق خاوه‌نی میژوویی تایبه‌تی خۆیه‌تی. که‌چی هه‌وله‌کانی شیوه‌ پێکهاته‌ خوازنه‌ش بۆ لێکۆلینه‌وه‌ی به‌یت، به‌ ناگایانه‌و به‌ پێڕه‌وکردنی رێ و شوێن و ده‌ستووری میتۆدگه‌لی پێکهاته‌ خوازی، به‌ رێوه‌نه‌چوونه‌.

له‌م شیوه‌ لێکۆلینه‌وه‌یه‌دا، ژێرخانی ده‌ق و پێوه‌ندی نێوان یه‌که‌کانی ده‌ق، هه‌روه‌ها رێسا و یاساکانی نێو به‌یت، دۆزاونه‌توه‌ و چوارچێوه‌به‌ندی کراون و وه‌کوو پێکهاته‌ی به‌یت ناسیندراون.

له‌باره‌ی فۆرمی به‌یتدا گوتووین به‌یت له‌دوو به‌شی «ته‌خت» و «به‌ند» پێک ده‌ی. به‌شی ته‌خت بریتییه‌ له‌ به‌شی په‌خشانی به‌یت. ئه‌گه‌ر به‌مانه‌وی به‌ زاواوه‌کانی تایبه‌ت به‌ لێکۆلینه‌وه‌ی موسیقای بێوێن، ده‌بی بۆئێن به‌شی ته‌خت ئه‌و به‌شه‌یه‌ که‌ به‌یت بێژ، به‌ ده‌نگ و ئاواز ناخوێنتیتوه‌ و به‌ قسه‌ ده‌یگێژیتوه‌. به‌شی به‌ندیش، به‌شه‌ شیعرییه‌که‌ی به‌یت. مامۆستا قادری هه‌تاهی قازی له‌باره‌ی به‌ند له‌ به‌یتدا ده‌لێ:

«به‌نده‌کان چه‌ند ده‌یری هه‌وسه‌ران و به‌گشتی دوو جۆرن. جۆری یه‌که‌م ئه‌و به‌ندانن که‌ دێره‌کانیان کورتان و هه‌ر دێره‌ی، له‌ ده‌یژگه‌ تێناپه‌ریژێ. جۆری دووهم ئه‌و به‌ندانن که‌ دێره‌کانیان درێژان و له‌وانه‌یه‌ دێره‌که‌ هه‌تا بیست و دوو ده‌یژگه‌ش درێژ بێتوه‌. هه‌یه‌ به‌ پێک که‌ به‌ندی به‌ دێری درێژی تێدا، به‌ندی دێرکورتیشی تێدا بێ به‌لام به‌شی ئه‌وتێش هه‌یه‌ که‌ هه‌ر به‌ته‌نیا به‌ندی دێرکورتی تێدا و به‌ندی به‌ دێری درێژه‌وه‌ تێدا نه‌هاتوه‌. ژماره‌ی دێره‌کانی به‌ند به‌ لانی زۆره‌و پاژه‌ دێریان که‌مێک زیاتره‌ و به‌ لانی که‌سه‌وه‌ نوو دێره‌ جاری وایه‌ له‌ سه‌ره‌تا یان له‌ کورتایی به‌ندا دێرێکی بێ سه‌روا ده‌ی. ئه‌و دێره‌ش هه‌ر به‌ دێری ئه‌و به‌نده‌ حه‌سێب ده‌کێ. له‌ هه‌نده‌ک به‌ندا سه‌روای ئه‌وتێ ده‌کار کراون که‌ ده‌کێ ئاوی

سروای ده سترګریان پښ بدهین، نو سروا ده سترګرانه، بریتین له هیندهک وشه
لښکه چوک به زیادګرمنی هاکرګرکه ده بوونه ته سروا^{٢٠}

له کوردستانی باشوور، وشه ی به ند له هیراندا، به مانایه کی جیاواز له و مانا
باسکراوه ده کار کراوه. له م باره یه دا گوتوویانه هیران له سڼ به ندی کورت
پښک دڼ و گوتنی هرکام له و به ندانه، له وانه یه نو په پی هتا ده قیقه یه ک
بخایه نښ. سروای نو سڼ به ندانه ده پڼ یه ک بن، لیره ده به ندی یه که می
هیران، به دڼی یه که م ده گوتڼ، به ندی سیه م به دڼی کڼایی ده گوتڼ و
به ندی دوو ه میش به یه ک یا چن د دڼی ښوان دڼی سروا و دڼی کڼایی
ده گوتڼ. سروای نو به ندانه یه کن.

پیویسته بلتین نه گړ وشه ی به ند، به مانای یه که م ده کار بکه یڼ، نه وانه
هموویان ده پڼ یه ک به ند و به سڼ به ند نایه نه نه ژمار.

هر له و زه مینه یه دا، نو رایه ده رپرلوه که جگ له هیرانی سڼ به ندی
کورت، ښتر هیرانی ره سڼ، له نه ده بی زاړه کی کوردیدا نیه. دیسان نو
بچوونه ش له گال واقعی نه ده بی فولکلوری کوردی یه ک ناګرته وه و سرچاوه.
ګرتو له ناګادارنه بوون له هموو جوره کانی ټنګستی هیرانه. ده قی نه وټو له
به رده ستدا هیه که له سڼ به ند زیاتره و له پال ده قه سڼ به ندییه کان،
نمونه ی جوانترین و ناسکترین هیرانی تکرار کراوه.

جیا له لښکولینه وه کانی موسیقایی، میژوویی، جګرافییایی و ره خنهی -
نه ده بی، هیندهک توپڼینه وه ښتر، به کرده وه به رڼوه چوونه یان به رنامه یان بق
دایرېزراوه که ناکونه هچکام له و خانانوه و پشت گوڼ خستنیان له م و تارده دا
ده بیته هڅی بیبه ری بوون له ناګاداری له سر به شیکي به وه جی
لښکولینه وه کانی به ینسانانه. ښمه ناری نو کومه له هه ولانه مان داناوه
لښکولینه وه ی بالو.

با به هینانه گوئی پرسپارک، تیشک بخینه سهر گۆشه بیک له و لیکۆلینه وانه.
 بۆچی له کۆمه لگای سوننه تی کورده واریدا، بهیت زه مینه ی سهره لدانسی بق
 هه بووه و تا نه و راده یه شی گرینگی پی دراوه؟

ولامیکی نه م پرسپاره بریتی به له پیویستی تۆمارکردنی میژوو له
 کۆمه لگایه کدا که نه ده زگا کانی ره سمی عۆده داری پاراستنی نه و میژوه بوونه و
 نه نووسینیش تییدا به پانه وه باو بووه هه تا خوینده وارانسی نه و گه له، نه و
 پرۆژه یه بق خۆیان به رۆوه بهرن له نه بوونی نه و ما که باسکرلوانه دا، بهیت بیژی
 کورد به ناو بانگترین روودلوه کانی شویندانه ره له سهر بیروه سستی جه ماوه ری
 گه له گه ی به شیوه ی بهیت دلرشتۆته وه. دیسان ههر له ولامی نه م پرسپاره دا،
 لیکدانه وه یه کی ده رووناسانه، هاتۆته ئاراهه. وا ویده چۆن نه و لیکدانه وه
 ده رووناسانه یه. له به ستنی لیکۆلینه وه کانی بلأودا بابەتییکی نوێ یی. کاک
 «ئه حمه د به حری»، جۆره «دلبین بوونییکی رهوانی» به هۆی په ره سه ندنی بهیت
 له کاتی خویدا ده زانی: «ده وائاسان له سهر نه و باوه رهن نه گهر که سیک بارستی
 ده رپکی گه وه یا غه میکی قورس گرانیی له سهر بکا، بپتوو بۆی بگوجن پرسیکه بکاته وه
 و کولی خۆی هه لپۆل، هه ست به له شی سووکی و ئاسووده یی ده کا. نه م بابته له خوالقانی
 بهیتا شوینییکی په کجار گرینگی بووه»^{۲۶}

«ده توانین بهیت به جۆرێک کۆل و کۆ داسرکاندن بزانی چ بق نه و شتانی له ده ست
 چوونه و چ بق نه و شتانی وه ده ست هینان و پێکه یه شتبان دژوار و سوور له زهینه. مری نه و
 ده مه ی که هه سستی کرد ده سستی به روست و دله وازه کانی راناگا، په نای برمۆته بهر خه پالات...
 نه م به به سته. دلبین بوونی رهوانی - په کۆک له هۆیه هه ره گرینگه کانی په ره سه ندنی بهیت
 بووه»^{۲۷}

ده کری له زه مینه ی به پیتناسیدا باسی ده رووناسانه ی له و چه شنه
 تهنه وه یان پی بدری و ئاکامی باشیان لی بکه ویتته وه.

كاك «عالي خزی» له باره ی نه وهوله زانستیانهی به گشتی له زه مینه ی به یتناسیدا هیشتا به ریوه نه چوونه به لام ده کری پړژده ی لیكولینه وهی جړاوچور پښك بښن، په دجه بڼ چهند بابۀ راده كیشی:

په كهم: كاری قامووس نووسی بڼ دژینه وهو وه سریهك نانی وشه ی ره سەن.

نوره م: توژیښه وهی زمانه وانی بو كار كړدن له سره شپوهی سپنناكس و تهرکیبی رسته له زمانی كوردیدا.

سپه م: توژیښه وهی دیرینه ناسی.

چواره م: توژیښه وهی كومه ناسی.

پنځه م: توژیښه وهی خه لكناسی بڼ كار كړدن له سره داب و نه ریت و خو و خده و كه رسته ی ژیان وهك جلك و نامرازی جهنگ و راو وهه روه ما شپوه ی بیناسازی و ... هتد.

شه شه م: توژیښه وهی جوگرافیا یی له سره جوگرافیا یی كوردستان.

هه وه م: توژیښه وهی فیکری و فله سل. بڼ وینه به یته كانی زه مېیل

فروش، شیخی سه نعان، شیخ مه ند و شیخ ره ش، شیخ فره خ و خاتون نه سستی و ... خاوه نی هیندك لایه نی عیرفانی و نوستورده یین.

هه شه م: توژیښه وهی نه سستړه ناسی. هیندك له هه یرانه كان باسی

ته قویمی دجوومی و پابه تی پتوره ندیدار به نه سستړه ناسیپه وه ده كهن.

نوه م: توژیښه وه له باره ی پزیشکی سونه تی.

ده یه م: توژیښه وهی مؤسقا یی بڼ دژینه وهی هیندك مه قام و ناوازی بزی

كوردی. ^{۲۸} (هه ر وهك گوتمان تا راده یه کی زږد كهم له و به سستپنه دا كار كراوه)

جگه له و هه مو لیكولینه وانه ی له به سستپنی به یتدا كراون، یان بڼیان هه یه بكرین. كه لكپکی تر له و كه دجینه یه وه رگېراوه كه جڼگه ی سهرنج و لیدوانه.

وا هه بووه ئه ديبی کورد به زمانی بهیت و به مهنتیق و جیهانبینی تایبهتی بهیت و به ورگرتنی بابتهک له بابته کانی بهر باس له به پیتدا و به کورتی به کهک وه رگرتن له ژوریه که له تایبه ته ندیه کانی بهیت، دهستی دایبته، نووسینی پارچه په خشانیکي نه ده بی. واته له جیاتی نه وهی بهیت بکاته هه ویني چه شنه ناسینیکي تایبهتی، کړه ویه به هه ویني به ره م هینانی ده قیکی نه ده بی. که رچی نه م هه وه به رواله له کاری توژینه وهی بهیت جیا به، به لام له راستیدا نه م چه شنه نووسینه، ده کړی وه کوو کرده یه کی به پیتناسانه، یان باشتره بلین وه کوو ناکامی راوانگه یه کی به پیتناسانه، بناسری. چونکه هه تا که سینگ بهیتی به پاشی نه ناسیبن، ناتقانی زه رفیه ته کانی زمان و مهنتیقی بهیت بق به ره م - هینانی ده قیکی تازه هه لپنجی.

بق نمونه بابتهی پایزه، له و پارچه په خشانوی خواره وه دا بقیته ته وه وهی یاسی وتاریک:

«که زو چیا زمره هه لکه را، رځ کورت پرووه وه. چیان به کور چولنه نه ما... جیگله له گویسولنان، که له دهر او باتان خه ریکی بلو باروین و گراوینکی خویان به سه دان کچه هانزه ناگړپنه وه. خیل به ره و خوار هاتنه وه. جی هوار چول پروو. دواي هات چاو برکیني شوان له گله بیری بوزه له و قلچاخ له شان. ته نیا وه لام دمنترین و بهیت و باو پیک هه ده لاین و پایزه ساز ده کن و کولل و کوی نلی له کویان داده مرگین. هر چه د پاییز لیکیان دور کاته وه به پاده ی شو ووریه، دلیان نینکه. ناگپان لیکه، کیز (له وهی) ده ترس په له بارانیکي به ره حمت له و بهاری. بدا له عیسان، له له لاسان، ران و رکتی د عارب و عاره به سواران، بدا له کوی ده که مبر، پشکین جوت کارونهی دهره شهرتانی»

کور و دیادی قول و قهراری ده که وچ که تنکه لوی بکی خلگی به عار بوو، به که زلی شین کیکله قایم کرابو دهر:

«قول و قهراری خقم له گله گراوینکی ده به ست، نوی مهلی به هاری که ماله پیر ده چوونه کویستان، له لمانه کانه شو پیره پایزه خه نه لوه پیکه، خیل سه به ره و ژیره، له من هاتنه وه مه مای ده ده ست لیک به ران:

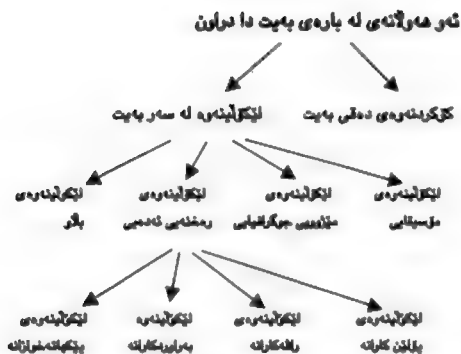
هه روه ها با چاويك له چوڼيه تي كه لك وه رگرتن له زمان و مه نتيقي بهيت له م
پارچه په خشانه دا بخشين:

«همر له و دممه وه كه دمستى تلمه زړوى بېروه مستى هوگرم بهرو بهروكي بهيت و
بهندان هملچوه، زنيكي شمشال قندى كراس لاه دلماني بوته هاوړني روژ و شومانم. هم
باله بهرزه جاري وايه له گرچه خاوه. زولف سپينه گي، قزى رشه رنجانى سمر دپړاوانه.
كولمى سيوه لاسووروى له باخه وان پاڅي، پشنيښدى له سلله پشمينه، پراوړزى كولنچه
قوتليه كهي له پملى سووره كوله. لاسكى سلى چاوكه ش، مامزى دايكى كاران، تمبرى
شاقبل به خوناوكه، شمعنى باران و كلووى بهر، بهر سوور له سمر سينكى شپريانه،
كوښتاني خالخالى رهن گين، له نجه شپرين كوتري، بهرې په كم گزېنگى خوړ ده خاوه ياد.
هم هاوړيه، هم مو روژى له كمل هه تاو، هم مو شپوي له كمل له ستره كان به سمرم
ده كانه وه»^٢

كه لك وه رگرتنى زياتر و بهر فراوان تريش بريتي بووه له به شيعر داپښتنه وه
ته راوى بهيتيك له لايه ن شاعريكه وه و گوزيښى بهيتكه له بارى فورم و
پښكاته وه. به نيو بانگرتين نمونه ي نه و جوړه دارشتنه وه، مەم و زين ي
نه حمه د خانى يه. زور كس نيتستاش، به هله نه زمى مەم و زيني خانى به بهيت
ناو ده بن. دياره هه ژاريش له سر راوه مەم و زيني به زاراوه ي سوزانى
كردو ته وه به شيعر. جگه له مە، ندم نامه ي «مه لا كه ريمى فيدايى» شايانى
باسه.

بهيت جگه له شپوه ي نه زم به شپوه ي زلمانيش داپړاوه ته وه كه
نمونه كى «قه لاي ندم» ي عرب شه مويه. هه روه ها هينده ك بهيتى كوردى
شاقشيان لى ساز كراوه.

نوه كورته يه ك بو له و هو ل و ته قه لايانه ي له پانتاي بهيتناسيدا
به رتوه چوونه. بق نه وه ي چاويكى خيرا به سرجه مى نه و ليكولينه وانده
بخشيني وه. با ته ماشايه كى هيلكارى ژماره يه ك بكه ين.

په راویژه‌كان:

- ۱- نۆمەر دزه‌یی - به‌نامه‌ی تایبه‌تی به‌یشتی كوردی رانیچی نامریكا
- ۲- نه‌میر همه‌نیپور - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۱
- ۳- غه‌فور مه‌خمووری - هه‌یران، چه‌مك ناوهرۆك، سه‌ره‌لدان - هه‌ولێر - وه‌زاره‌تی په‌روه‌ده - چاپی یه‌كهم - ۲۰۰۱
- ۴- نه‌حمه‌د به‌حری - گه‌نجی سه‌ریه‌ملر سلیمانی- په‌خشی سه‌رده‌م چاپی یه‌كهم ۲۰۰۱
- ۵ - عبدالكريم سروش - فربه‌تر از ايندولوزی - تهران - موسسه فرهنگی صراط - چاپ سوم - ۱۳۷۵ ص ۳۵۲
- ۶ - نامانج غازي رماندزی - هه‌یران و مه‌رگی غه‌ریبان (كۆمه‌له‌ وتار) - چاپی یه‌كهم - ۱۹۹۰ - ل ۶۰
- ۷- محمه‌د حه‌مه‌باقی - میژووی مۆسیقای كوردی - چاپی یه‌كهم ۱۳۷۵ - ل ۲۱
- ۸و۹ - سه‌عدوللا شیفانی - هه‌یران و مه‌رگی غه‌ریبان (كۆمه‌له‌ وتار) چاپی یه‌كهم ۱۹۹۰ ل ۱۹
- ۱۰ - نۆسكارمان - تحفه‌ مظفریه - پێشه‌کی و ساخكردنه‌وه‌ی و هینانه سه‌ر ریتووسی كوردی هینن - مه‌هاباد - چاپخانه‌ی سه‌یدیان - ۱۳۶۴ - ل ۸
- ۱۱ و ۱۲ - پێشه‌کی به‌یران نه‌حمه‌د بۆ سه‌رچاوه‌ی ژماره ۲- ل ۸ تا ۹
- ۱۳ - خالد جوولیار - هه‌یران و مه‌رگی غه‌ریبان(كۆمه‌له‌ وتار) چاپی یه‌كهم - ۱۹۹۰- ل ۴۲
- ۱۴ - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۴ - ل ۱۴۹
- هه‌لبه‌ت وادیاره به‌حری له به‌رامبه‌ر بۆچوونی ده‌سته‌ی یه‌كه‌مدا، به‌ ئاشكرا پشنگیری له بۆچوونی ده‌سته‌ی دووه‌میش ناکا. چونكه هه‌ر له درۆزه‌ی قسه‌كانی پێشوویدا ده‌لن: «ئەسڵەن بۆ شوێنی سه‌ره‌لدانی هه‌یران له ولاته‌ پان و به‌رینه‌كه‌مان دابه‌رین و بیه‌ینه‌ ناو جه‌نژیکی به‌ر ته‌سكه‌وه‌؟»
- ۱۵ - پێشه‌کی به‌یران نه‌حمه‌د بۆ سه‌رچاوه‌ی ژماره ۲
- ۱۶ - نۆمەر دزه‌یی - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۱
- ۱۷ - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۳ - ل ۱۳
- ۱۸ - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۷ - ل ۷
- ۱۹ - قادر فتاحی قاضی - منظومه‌ كوردی لاس و خزال - انتشارات دانشگاه تبریز چاپ اول - ۱۳۷۹

- ۲۰ - پیشه‌کی مارف خه زنده دار بق : عومر شیخه لگا ده‌شته‌کی - داسستان و گورانی له
فولکلوری کوردیدا - هه‌وایتر، وزاره‌تی رۆشنیبری - ۱۹۹۸ - ۱۸۴
- ۲۱ - سه‌رچاوه‌ی ژماره - ل ۲ - ۷۱
- ۲۲ - گورانی سروه - ژماره ۱۰
- ۲۳ - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۴ - ل ۲۹۳
- ۲۴ - سجاد آیدنلو - شاهنامه و ادب عامیانه کردی - ارومیه - انتشارات صلاح‌الدین
ایوبی - چاپ اول - ۱۳۷۹ - ص ۲۴
- ئه‌و به‌یته کوردییانه‌ی له‌م کتێبه‌دا کاریان له‌سه‌رکراوه، ئه‌مانه‌ن: شیخ فهرخ و خاتوون
ئه‌سه‌تی، بارام و گوله‌ندام، ئازیزه، سه‌یده‌وان، شیخ مه‌ند و شیخ ره‌ش، کانه‌بی، سام سام
غه‌زای سپه‌سبان، ئایشه‌گول، زه‌مه‌بیل فرۆش، سوارق، زه‌مه‌نێ به‌گ، شۆڤه‌حموود و
مه‌رزینگان، هه‌مزغا، خه‌زۆم، وه‌نه‌رش و به‌ره‌زا، لاس و خه‌زالی، با په‌یراغای مه‌نگور،
به‌یخی قه‌بران، شه‌م و شه‌مه‌زین، خه‌لیل پاشا، عوسمان پاشا. به‌لام هه‌موو ئه‌و به‌یتانه‌ بق
به‌راورد کوردییان له‌گه‌ل شاهنامه، نمونه‌یان لێ نه‌ مێندروه‌ته‌وه.
- ۲۵ - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۱۹
- ۲۶ - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۴ - ل ۴
- ۲۷ - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۴ - ل ۱۴ - ۱۳
- ۲۸ - عه‌لی خه‌زی - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۱
- ۲۹ - سولیمان په‌یوتی - پاییزه و گورانی سروه - ژماره‌ی ۱۰۰ - ۹۹ ل ۴۲
- ۳۰ - سه‌رچاوه‌ی ژماره ۴ - ل ۶۱

فەلسەلى دۈۋ

چولار چۆۋە يەكە بۇ رەئساكانى زانرى بەيت

لە دوايىن بەشى لەسلى پېششودا گوتمان وا ھەبوو كەسانىڭ، ھىندەك بەيتيان لەسەرپاۋە بە شىۋەى شىئەر، يان شانق، يان چىرۆك و رقمان داپشېتتەۋە. با نەختىڭ لەكردارى «داپشنتەۋە» ورد بېنەۋە. مانايەكى لاۋەكى ئەوم گوتەيە ئەۋەپە كە بەيت چوارچىۋەيەكى جياۋاز لە فۇرمى گشت ئەو بابەتەنەى ھەيە. ئەگىنا پىۋىستى بە داپشنتەۋە نەدەپو. واتە كۆمەلەى دەقەكانى بەيتى، سەرەپاى ھەموو جياۋازىيەكانىانەۋە، خارەنى چوارچىۋەيەكى تاييەت، بە ياساۋ رىئاسى تاييەتى خۇيانن.

لەتپۇرى ئەدەبدا، بوۋنى چوارچىۋە و ياسا و رىئاسەكى تاييەت، بۆ كۆمەلەندەقى ئەدەبى، دەسبەجىن چەمكىگمان ۋەبىردەخاتەۋە: ژانى ئەدەبى. بەيت بە تەنبا چىرۆك نىە. چونكە سەرەپاى ئەۋەى خاۋەنى زۆرىەك ئە تاييەتمەندىيەكانى چىرۆكە، رەگەنى زۆر بە ھىزى دراماشى تىدا بەدى دەكرى. ھەر بە تەنبا چىرۆكىكى درامايىش نىە، چونكە رەگەنى زۆر بە ھىزى شىئەرى تىدا بەدى دەكرى. كەۋاتە چوارچىۋەى گشتى بەيت بە دار و پەردوى سىن ژانى ترى چىرۆك و دراماۋ شىئەر، پىكھاتوۋە.

ئەگەر بەو قەناعەتە بگەين كە لە بەستېنى ئەدەبى كوردىدا، «بەيت» خاۋەنى كۆمەلە رىئاسەكى تاييەت بە خۇيەتى، يەكەۋرى ئەركى ھەلپىنجان و

رڼکوپښک کړندی نه و رڼسایانه، له ناسقې لڼکولینه وه کانی نه ده بیماندا خړیا ده بڼ. نه م چه شنه توږینه وه په ش له به ستینی موتالا کانی به یتناسیدا ده که وږته خانه ی لڼکولینه وه ی پښکاته خوازانه وه.

نه و که سانه ی کاری لڼکدانه وه و شس کړدنه وه ی مانای به یتښکیان کړدوه، کاره که یان ده که وږته خانه په کی غیری خانه ی کړکړدنه وه ی رڼساکانی نه و ژانړه. واته هه موو جارې راله په کی تایبته سه باره ت به به یتښک به ده سته وه دراوه، به لام به یت به مانا گشتیه که ی خوی نه خراوه ته ناو چوار چپوه ی یاساکانی به ر بلایوی «بووتیقا» یان تیوری نه ده ب. تزوتان تزوترف ده لڼ:

«له به رامهر که سڼکدا که «رڼساکانی که کاپه ت» ده نوو سته وه، چه د کسی راله کار هن که مانای نه م یا نه و که کاپه ت مان بق هی ده که نه وه. تاپبه تهن دی به رچاوی میژوی توږینه وه کانی نه ده بی، بریخیه له ناهاوسه نگی و نورس پوونی تای نه رازوی نه و توږینه وانه، به سروی راله. هه لبت ثابت له که ل نه سلی راله به ربه ره کانی بکړی، به لکوی ده بی نه و ناهاوسه نگی به لچې.»^۱

په کیک له کونترن دابه شکر د کانی ژانړه گی له نه ده بی، هی نه فلاتونه که پښی وایه هه موو به رهمه نه ده بییه کان، له سن ژانړی هیماسه و شیعر و درامدا جیگایان ده بیته وه. دواتر له ده رده وه ی نه و پوښتن کړدنه چه قبه ستوه دا، هینده ک پیوانه ی تر بق لیک هه لا وار دنی ژانړه کان به ده سته وه دراون.

«نقد تزوپ فرای» پیوانه په ک، به گوږه ی چوڼیه تی پتوه ندی نتوان قاره مانی داستان له که ل دوو عونسوری خوڼنه ر و یاساکانی سروشت ده سنیشان ده کا:

۱- نه گه ر له ده قنکدا، قاره مان له سه رووی خوڼنه ر و یاساکانی سروشت بڼ، نو ستوره پښک دی.

۲- نه گه ر سه رده وری قاره مان رابگری نه به لام مهرجی هه بی واته له چوار چپوه ی یاسایه کی تاپبه تیدابن که کاپه تی فولکلوری پښک دی.

۲- ئەگەر قارەمان بالادەستى خويىنەر بىن، بەلام ژىردەستى ياساكانى سىروشت بىن، لەگەل «ژاننىكى لاسايى كەرەوانى بەزىتر» بەرەدوۋىن.

۴- ئەو كاتەي قارەمان، وپىراي خويىنەر و ياساكانى سىروشت، لە ئاستىكىدان، لەگەل «ژاننىكى لاسايى كەرەوانى نىزىتر» بەرەدوۋىن

۵- ئەو كاتەي قارەمان لە ئاستىكى نىزىتر لە ئاستى خويىنەردا راۋەستاۋە، «گالتەيەكى قەشمەركارانە» پىكىدى.^۲

۷- دەپىنن ئەو دابەشكردەش، چەند سىنورىكى يەكجارەكىمان بىق دەسنىشان دەكا و بە شىۋەيەك لە شىۋەكان دەست و پىلمان بىق كارى توۋىنەۋەي ئەدەبى دەبەستىتەۋە.

مىژۋى باسوخواسەكانى پىۋەندىدار بە پايەتى «ژاننى»، روى لەدەسنىشان نەكرانى يەكجارەكى سىنورى ژانرەكان دابوۋە. بوۋچوۋەكانى «تۇدۇرۇق»، بە تەۋاۋى بۇ تۇزىنەۋەي چوارچىۋە و رىساكانى ژاننىكى غەيرى ئەۋلەي ناسراۋن و ئاستىندارۋن، دەستمان ئاۋەلا دىلنەۋە. تۇدۇرۇق، دۋاى رەخنەگرتن لە پۇلىنە كرىنى «فرى» و رەتكردنەۋەي، باس لەدوۋىكەلە ژاننى تىۋرى ومىژۋى دەكا. بىناغەي ژاننىكى تىۋرى، لە سەر تىۋرىيەكانى كىشى ئەدەبى، دادەرىژى. بەلام ژاننىكى مىژۋى لە ئاكامى ورد بوۋنەۋە لە راستىيەكانى بەرچاۋى بەرەمە ئەدەبىيەكانى بەردەست، شەقل دەگرى. لە ھەر دوۋ كۆمەلە ژاننى تىۋرى و مىژۋىيەدا، كاتىك سىنورى ژاننىكىمان دەسنىشان كرد، بىق دىنيا بوۋن لە دروستى ئەو سىنورەنە، دەبى دوۋ پىرسەي جىۋاۋى تاقىكارى دەكار بىرى: پىناسەي ژاننىكى تىۋرى دەبى بە ھى دىۋەكانى ئەدەبى بەردەستەۋە، تاقى بىرىتەۋە. دىۋبارە بىۋىسىرتەۋە. ژانرەكانى ۋەرگىراۋ لە مىژۋى ئەدەبىش، دەبى بەھى تىۋرىيەكانى كىشى ئەدەبىيەۋە تاقى بىرىتەۋە. بەم ھالەشەۋە ئاكرى پىناسە و ياسايەكى يەكجارەكى ۋىكىشىۋى ئەملاۋەۋە، بۇ ژاننىكى تايىت دىۋارى بىرى.^۲

له م لیکوالینه وې به رده ستمان دا، بهیت وه کو ژانړنکی میژوویس
چاوی لی کړاوه. واته هژلی نه وه درلوه، له ناو کړمه له ده قیځ دا که به «بهیت»
ناسرلوه، تیږگه پښین و چوارچپوه و ته ودره ی هاویه شیان و رهوت و ریسای
دوویات بوویان بدوزینه وه. له پېشدا با بزاینه ره گزه کانی چپړوک و شیعر و
دراما، چوڼ رنگی ناماده بوونیان له ده قی بهیت ده دهن و له ناستی په که مدا
به جیا و له ناستی دووه مدا به تیکه ل بوونیان، پښتانهی بهیت د نه خشینن.

دهگه زه کانی چیرۆک

۱- گوزاره، زنجیره، دهق

گرینگترین سه رقابلی ره خنه گرانی پینکاته خواز، بۆ شی کردنه وهی ده قنکی داستان، بریتی بووه له نۆزینه وهی یه که کانی گپترانه وه^۱ له ناو ده قدا. نه ره خنه گرانه، سه یه که یان به ناوی گوزاره، زنجیره و دهق ده سنیشان کردووه.

گوزاره له شکاندن و دابه شکردنی «مۆتیف»^۲ دروست ده بی. بۆ نمونه «ویلاد میر پراپ» مۆتیفی «ئه ژدیها، کچی پادشا ده دزی»، به پتی ریسایه کی داهینراوی خوی ده شکین و دهیکا به چهند گوزاره ی جیاواز. پراپ ریساکه له سه ر بناغه ی گۆپان یان نه گۆپانی که سه کان یان رووداو ه کان له ناو ه کایه ته فۆلکلۆرییه کانی جۆراوجۆردا، هه لده چنی. له مۆتیفی دزانی کچی پادشا له لایه ن ئه ژدیهاوه، ئه ژدیها له هه کایه ته جۆراوجۆره کاند ده گۆپ و له وانه یه بوونه وه ریکی تر، جیگای بگریته وه. کچی پادشاش وا هه یه به که سینی دیکه وه جیگۆپکی پیبکری به لام «دزین» له ناو هه موو هه کایه ته کاند دیارده یه کی نه گۆپ. که واته پراپ گوزاره کان به م چه شنه فۆرمۆلبه ندی ده کا:

گوزاره ی یه که: «ئه لف» کچی جیته

گوزاره ی سو: «ب» پادشایه

گوزاره ی سه: «ب» باوکی «ئه لف» ه

گوزاره ی چوار: «پ» ئه ژدیهایه

• sequence بی رفته

•• narration units واحدهای روایت

گوزاره‌ی پېنچ: «پ»، «ن» له ده‌زئ *

له به‌پښي لاس و خه‌زالدا، خانزادی کچی مه‌حمود ناغا، له‌سه‌ر لانکې له ناموزای خوی واته لاس کوپې نه‌حمه‌د ناغا، ماره ده‌کرئ. له به‌پښي شلې مه‌حمود و مه‌رنیگانیش‌دا، مه‌رنیگانی کچی مامه‌ره‌ش له ناموزای خوی واته شلې مه‌حمودی کوپې جانگیره‌گ ماره‌کراوه. له دوو نمونه ویکچوه‌دا، گوزاره‌کان به‌م چه‌شنه لیک هه‌لاوړده ده‌کرئ:

«ن» له «پ» کچنکی ساوایه

«ب» کورنکی ساوایه

«پ» باوکی «ن» له «ه»

«ت» باوکی «ب» په

«پ» و «ت» پیکه‌وه بران

«ن» له «پ» ماره‌ده‌کرئ

زنجیره، بریښي په له شتو په‌یکې تاییه‌تی بق تیکه‌لبون و په‌کگرتنی گوزاره‌کان. زنجیره، به‌لانی زږده‌وه له پېنچ گوزاره یان پېنچ ده‌سته گوزاره پیک دئ، له‌روودلوونکی تاییه‌تدا گوزاره‌یه‌ک که ده‌ریږي چه‌شنیک هاوسه‌نگی (تعادل‌بښ)، گوزاره‌ی سه‌ره‌تایی زنجیره‌یه. گوزاره یان ده‌سته گوزاره‌ی دوهمی زنجیره، ده‌ریږي حاله‌تی تپه‌پښ له‌هاوسه‌نگی‌را بق ناهاوسه‌نگی‌یه. گوزاره یان ده‌سته گوزاره‌ی سیه‌م، بارون‌خنی ناهاوسه‌نگ ده‌رده‌بښ. گوزاره‌ی چواره‌م، بخنی تپه‌پښ له‌ناهاوسه‌نگی‌را بق هاوسه‌نگی‌نیشان دده و له‌کوتایی‌دا گوزاره یان ده‌سته گوزاره‌ی پېنجه‌م، بارون‌خنی هاوسه‌نگی‌یه‌کی ته‌واو یان ناته‌واوی دوايي زنجیره ده‌رده‌بښ.^۱ که‌واته زنجیره بریښي په له‌مه‌و‌دای نټوان هاوسه‌نگی‌یه‌کی نړیک له تیک‌چوون و شټوان هه‌تا هاوسه‌نگی‌یه‌کی ته‌واو یان

ناته وای دوايي. نه م هاوسه نګیپه ی دوايه، رهنګه خوی بېن به هاوسه نګیپه
سره تاي زنجیره په کی تر.

ده قیش بریتي په له رښتیاګالی چنه د زنجیره ی پیړه نډیدار به په کوه،
به مەرچیک بکری تیکرا وه کور چیرکک چاویان لی بکری.

وا هه په دهسته په ک له و پتېچ دهسته گوزاره ی پتکېته ری زنجیره، له ناو
ده قدا نه بې واش هه په دهسته گوزاره په ک خوی بېن به زنجیره په کی سره به خو.

نورونه ی زنجیره له بهیته لاس و خه زالدا:

گوزاره ی په کهم - هاوسه نګی سره تا.

نه محمد لقا چور سال بوو شمېتی هېنا بوو

گوزاره ی دوه هم - تېپه پین له هاوسه نګیپه وه بې ناهاوسه نګی.

نه و به شه له ناو ده قدا نیه

دهسته گوزاره ی سپه هم - ناهاوسه نګی

نه محمد لقا لیلای شمېتی نه ده کرد، کوتی: بوی لیلای من ناکه ی؟

کوتی: هه تا بوخوت به ده ست خوت دؤخیم نه که په موه ....

دهسته گوزاره ی چور هم - تېپه پین له ناهاوسه نګیپه وه بې ناهاوسه نګی.

زنجیره په کی سره به خویه:

«نه محمد لقا، سر و بهرگی پوښی، چووه زک شیری پاشی .... خولا فرسته تی

نه محمد لقا دا شیری خست. هه لکه سمری، سمری بری ماندوو بوو له سمر پشیت
شیره کوی لوست... له خه لکی بوو بهشین و گریان کوتیان شیر له محمد لقا کولیت.

زه کوی کوتی لمن ده هم ... زن ده ستی دا خه نجره ی، چووه زک شیری نه کمر چو
نه ماشای کرد شیر کوه تپوو، نه محمد لقا له سمری دریز بوو .. کوتی خولا کوی لیلای

من ناکا بزانم پیاه یان پیاه نیه... نه محمد لقا چلوی هه لپنا نه ماشای کرد زه کوی
دؤخیم نه که په موه»

دهسته گوزاره ی پېنجه م - هاوسه نګی دوايي.

«هه‌لکه سه‌ری لیجا لاس له سه‌ر پشتی شیرێ کووروه. هه‌لستان هه‌لنموه مانی»^۷
 ده‌بینن له زنجیره‌یه‌دا، ده‌کری بۆ ده‌سته گوزاره‌ی چواره‌م، که بۆخوی
 زنجیره‌یه‌کی سه‌ربه‌خویه و داگری یاخی‌بوونی شیره، له سه‌پراوه‌ ئه‌و پێنج
 ده‌سته گوزاره‌یه‌ بدۆزینه‌وه.

نموونه‌ی زنجیره و ده‌ق له بهیتی زه‌مبیل فرۆشدا.
 به‌ پیتی نووسه‌یه‌کی تایبه‌ت له‌به‌یتی زه‌مبیل فرۆش ده‌توانین ته‌واوی ده‌قی
 ئه‌و به‌یته‌ بکه‌ین به‌ دوو زنجیره‌.

زنجیره‌ی یه‌که‌م - ده‌سته گوزاره‌ی یه‌که‌م - هاو سه‌نگی سه‌ره‌تا.

زه‌مبیل فرۆش کوری میرانه

لاوکۆ به‌ژن رێخانه

خودانی کوچه‌ک و دیوانه

ل که‌یف و سه‌پران، شمع و رۆژ

شمع و رۆژ که‌یف خۆشی‌یه

ب عیشق و ره‌قس و شاه‌یه

ده‌سته گوزاره‌ی دووه‌م - تێپه‌رین له‌ هاوسه‌نگیه‌وه بۆ ناهاوسه‌نگی

شمعه‌کی شمعێ نه‌پێ بوو

خه‌ونه‌که‌ هه‌جایب دیته‌بوو

لناک خه‌وێدا که‌یه‌وو

دل و هه‌ناک ل هه‌ناکه‌ جۆش

(له‌ ناو خه‌ونه‌که‌دا پێی ده‌لێن!)

هه‌ره‌ ل دنی به‌ ده‌روێش

له‌هێله‌ قه‌ت رۆژی و ناوێز

به‌هه‌ڵه‌که‌ خه‌رقه‌ پۆش

ده‌سته گوزاره‌ی سێهه‌م - دۆخی ناهاوسه‌نگ.

زه‌مبیل فرۆش کوری مه‌ره

چو بووه سمر قهبره کن کویره

بیرا مرنن هاته بیره

چووه مال دل ته نک و نه خوش

دهسته گوزاره ی چواره م. تیپه پین له ناهاوسه نگییه وه بق هاوسه نگی.

چووه مال و گوته بابینه

من نافت مالن دنییه

دبیم عهودالی خودنیه

نمز دی به سهله فروش

بابی له وه لامدا ده لن:

بلا بهیت خوه بکمت زهر

دا تام بکمت حالی فقیر

دهسته گوزاره ی پینجه می زنجیره ی په کهم و دهسته گوزاره ی په کهمی

زنجیره ی سوهم - هاوسه نگی کوتایی زنجیره ی په کهم و هاوسه نگی سمرملای زنجیره ی

دووهم.

زمبیل فروش رابوو سمرین

ماچ کری دستن بابن

خاتر خواست ژ هه موو خه لن

ب که یف و ب دله کی خوش

دهسته گوزاره ی سوهم له زنجیره ی سوهم - تیپه پین له هاوسه نگییه وه بق

ناهاوسه نگی.

رابوو ل رۆزا پاشویه

زمبیل ل خه هه لانییه

ل کۆلانا دکمت گازییه

گول خاتوون ژ دوور دیتییه

خاتوون ژ دوور قه دینیت

هه بران و بن خوش دینیت

پەردەسی ل بەرخو دەمەینیت

دەستە گوزارەیی سێهەم - نۆخی ناهاوسەنگ

خاتوون دینارێت ئەو فەقەر

وهره رازێ ل تەختی میر

قیامەتی بکە ژبیر

ل دەس خوە ئەکە لەف رۆژا خۆش

وهره ئەو لاوێ فەقەر

رۆژی ل سەر دۆشەکا میر

تیکە فەندە زولغێ حەریر

لەز پاشی دێ تەگەم وەزیر

دەستە گوزارەیی چوارەم - لەناو دەق دا نیه

دەستە گوزارەیی پێنجەم - هاوسەنگی دواوی و کۆتایی پێهاتنی زنجیرەیی

دووهم و تەواوی دەق:

(زەمبیل فرۆش نوێژ کردن دەکاتە بیانوو و دەلی:)

هێژ من نەگێژ نەکری بە

مەسینە هەنگرت چوو بانی بە

خۆ ل سەر بانێ ئافەیتییه

ژ بەر خاتوو ناووس فرۆش.

لەو بەیتانەدا کە لەنیوان سێ ژانری چیرۆک و دراما و شێعر، رەگەزەکانی

چیرۆک تێیاندا لەوانەی تر بە هیزترە، بە هاسانی دەکری، یەگەکانی گێڕانەوە

بەشێوەی گوزارە و زنجیرە، دیاری بکری.

۲ - بەیت و مەنتیقی مەجازی

باسی مەجاز و خوازە، هەر لە چوارچێوەی تەکنیکەکانی «فەننی بەیان»دا

نامێننەو. مەودای پەلەوازیی ئەو دوو باسە ئەوەندە بەرفراوان دەبیتهوێه کە

ده کړي بلين هم مو لکه کاني نه ده ب، يان له سره بناغهي مه نتيقي مه جاز
مه لچنرون يان مه نتيقي خوازه.

«خوازه پټوډنډي به ه لير ليرني په که کاني زمانيه وه مه په و به ماناي دهره تاني
چين شپني به مه جاز، پټوډنډي به دهره تاني ټيکه ل کردن و هاو نشيني ما که کاني زماناي مه په»^۱
له خوازه دا، به کاره يناني په که په که زماناي له جياتي په که په که تر مانا چر
ده کاته وه. به لام له مه جاز دا هاو نشيني و ټيکه ل کردن ټيکي تاي به تي نه و په کانه
مانا به رهم ډيني، به م چه شنه جياوازي نټوان دوو ده لاله تي مه جازي و
خوازه يي دهره ده کړي.

چکه له و سيستمه ده لاله تي به ي مه جاز و خوازه دايد ه مه زرين، له ناو
زماندا چاند سيستم تر ي ده لاله تي هن. «ژرار ژنيت»، سټ نيزامي ده لاله تي
که له ده لاله کاند به کار ده ه ټرين به م شيوډه يي خواره وه ده سني شان ده کا:

۱- نيزامي ده لاله تي زماناي

۲- نيزامي ده لاله تي مه جازي - خوازه يي

۳- نيزامي ده لاله تي شاعرانه

ژنيت ده لڼ نه و کانه ي وشي «باده وان» بق خودي باده واني پاپوړ
ده لاله ت ده کا، ده لاله ته که زماناي به. به لام شگر باده وان نيشانه ي ته وایي
پاپوړ بڼ، له که ل ده لاله ټيکي مه جازي به رهم وروين. (ته وکانه ي به شي که له شتي که
- به شيوډي ته داعي و بيرکټي شه کټي به شه کاني هاو نشيني دي که - نيشانه ي
ته وایي نه و شته بڼ، مه جاز به رهم دي.)

نه و نيزامه نيشانه ي يي بق نه وه ببڼ، تييدا باده وان له جياتي ته وایي پاپوړ
به کار به ټينري، نيزامي که ده لاله تي مه جازي به واته پټوډنډي هاو نشيني له و
نيزامه مه جازي به دا، له چاو نيزامه که ي پيشو، رډر به ه ټير تر و مانا دار تره. شگر
مه دلوولي «ته وایي پاپوړ» خوي ببڼ به دالي که جار کي تر، ده لاله ت ده کا بق

سهر مه دلولو ټيکي تر - بڼ نمونه بڼ سهر مه دلولی رڼگاری مرقف - ده لاله ټيکي
شاعيرانه بهرهم دي.^٩

لهو نمونوی ژښتدا، باسی معجاز کړاوه. هر بهم شپوه په ده کړی باسی
خوازه ش بکه یښ. لهو به پته شپهری وه لاییدا:

لهو شاره خمدنکی سمنه ویکم له جگهردا

شوخیکه غمسی ټاپینه داری به قه مگردا

نه گهر وشه ی سمنه، به مانای خودی سمنه یښ، ده لاله ته که زمانه یه.
نه گهر سمنه ده لاله بکا بوتسهر «یار»، ده لاله ټيکي خوازه یی پټک دي.
له وانه په که سټک له سهر نه وېر وایه یښ نه و مه دلولی، وشه ی سمنه ده لاله ی
پښ ده کا، خوی ده توانی بېښ په دالیک که ده لاله ده کا بڼ سهر
مه دلولی «نادرې ته رڼه». نه گهر وایښ، نه و ده لاله ته ی لوی ده لاله ټيکي
شاعيرانه یه.

رقمان یا کوپسښ ده لال: نو ستوره و حیماسه له سهر بناغی معجاز دلمه زاون و
شپهری لیریکو روسی مغارمنی معنتیقیکي خوازه یی په. شانز له سهر لاسلی خوازه پټک ماتوره
وسپنه ما له سهر معجاز دلمه زاون. یا کوپسښ نه وېش په قسه کانیه وه زهاد ده کا که
رقمانی نوځ که ده گزی ده گانه وه سمبولیسم و کار دلمه وده که له بهر اسیر ریالیسمدا،
ده یښ خوازه یی یښ و رقمانی ریالیستیش به ستره وده به معجاز.^{١٠}

چونیه تی پټوه ندی «به پت» له گال معجاز و خوازه، ده روازی ناسویه کی
نویمان بڼ ده خاته سهر پشت. له باره ی نه و چونیه تییه دا، با نه و پرسیاره
بټینه گزځی: نایا به پت، معنتیقی معجازی به سهر دا زاله یان معنتیقی
خوازه یی؟

راستییه کی نه و په که گرانی به پت له سهر گټپانه وده. واته دریز بوونه وده
به پته به ناویانگه کان، هوی نه و په که زنجیره ی گټپانه وده، ده یوځ به پټکه وده
لکاندنې نالقه کانی پټکټنری خوی، چیرکټک ته ولو بکا. ده گزه کانی شپهر و

دراماش لەناو بەیتدا، لەخزمەتى گېرپانەوودان.كە واتە بەيت لە سەر مەجاز دامەزراوہ و مەنتىقى بەيت، مەنتىقىكى مەجازى - يە.

هاونشېنى ماكەكانى زمانى و يەكەكانى گېرپانەوہ، لە بەيتى كوردیدا خاوەنى رېئاسايەكى تايپەتە. هاونشېنى ماكەكان، لەزۆرەي بەيتەكاندا بەم چەشنەي خوارەوہ، خۇيا دەبى:

نزاو پارانەوہ + گېرپانەوہ + رۆرۆ

ئەو هاونشېنىيە، وا ھەيە لە سى دېرى بەرودواي بەيتىكدا بگەوتتە بەرچاۋ و لەوانەيە لە بەندىكدا وەرست گەپى و واى ھەيە لە سەرچەمى دەقى بەيتىكدا بلاۋ بېتەوہ. نمونەي ئەو هاونشېنىيە لە سى دېرى بەيتى دەمدەدا:

نزا : بانگم وەبەر يادشاي قودرەتى

گېرپانەوہ : خاتيان شەھيد کرد بە كوئى خېۋەتى

رۆرۆ : ھاۋار و رۆرۆ دەمدە^{۱۱}

نمونە لە بەندىكى سەيدەواندا:

رەبى خودايە لەتۆ ھەۋرى رەحمەتى يېنى

نزا و پارانەوہ : لە لاي قوبلى مبارەك، لەداۋىنى فەرەنگيان

لە سەر قەبرى سەبدى خۇدى ھەموت رەنگى

گېرپانەوہ : ئەمن زەپىن خۇم دەملەۋ تىلەكى دەكوئىستانى

ئىي دەرسقا ھەلەكە و بەيپوون، سوئسە

دەگەل گولى دەنېرگلى

رۆرۆ: تو خوا ھارمىنە كن دېۋەتى لەدەۋرەتى زەمانەيدا

باب بەدەستى خۇي كورى خۇي بگۆزى^{۱۲}

له نوښخه یی سیده واند له بنده کانی سره تادا نالقه ی نزا و پاپانه وه،
دیته به رچاو به لاه تا زیاتر له بنده کانی کوتایی نزیك دینه وه، ترختر بونی
نالقه ی رږښ و میدان چولگرینی نالقه ی نزا، رږښتر به رچاو ده گه وئ:

گتپانه وه: وهره نیوچیره وانم مرد ده گم نه کرد

مه لکه وانم مرد همر شوکری خودام کرد

به خوی سیدموانه رږله خوی گرمین و کویتانیت

و مسمر عه بدولمه زلی ده کرد

رږښ: نه پرږ لغړی رږله بابده کی بایم کاکه سیدموانم رږ

هه لا نه وئ رږښ خودا لهن ده کانه وه دیوان

و مسمری عه بدولمه زلیم ده کردم وه خوی کوکو^{۱۲}

له و بنده دا دینه بنین ته نانه نالقه ی گتپانه وه ش، رهنکی شین و وایلی کی
به خوره گرتوه.

بهیتی دمد، به سیزده بانگ که ناراسته ی خوا و پیغه مبر و پیاوچاکان

ده کړی ده ست پښ ده کا. نه و بانگانه، هه موویان له ناو نالقه ی نزا دا جیگر ده بن.

ننجا گتپانه وه ده ست پښ ده کا و له داییدا به پازده «هاوار» و «رږښ» و

«کوانی» و «کښ بو» بهیت کوتایی پی دی:

نزا: بانیکم و بهر خوی، نه و دیکم بهر پیغه مبري لاهر رحمانی

بانگی دیم و بهر چاکي گرمین و له کویتانی

بانگی دیکم و بهر بهر سورلمانی له بان

بانگی دیکم و بهر سولان سمندی مافه خوی د کرد له دشت ورمی ده گم

کهوله لاجانی^{۱۳}

دواي نه و ی چونیته ترانیدی داگیر کرانی که لا ده گتپدیته وه، واته ماکی

گتپانه وه نالقه ی خوی پښ دین، رږښ به م چه شنه ده ست پښ ده کا:

کوانن سوارې دمنار نه بڼ
 کي ټو له نالې لادمان
 قهلاکې هملگرت بهرمان
 کي ټو له نالې لادمانه
 قهلاکې هملگرت بهرمانه
 شهيديان کرد کاکد لالې په
 هاوار و رږو دمدنه
 نهې دمدې بهردي دجلان
 چنگې خان و خان لاوندهلان
 نېستا ټووي به مېسکني څمکه لالان^{۱۵}

لېږه دا پټويسته روڼ کړنده په کمان له باره ي نالقه ي نزا دا هېښ. نزا
 هر به تېنيا بريتي نيه له پارانوه له خودا و هاوار بردنه بهر پياوچاکان. له
 هېنده ک به پيدا، څوژگه خواستنيکي عودالانه بڼ گېشتن به يار، له خانې نزا دا
 چېگير ده بڼ. نالقه ي نزا جگه له و څوژگه خواستنه، ديسان مېه بست و بابې تي
 تريش داده گرې. با هر لېږه دا قه لاردانيک له گه ل خوښه ر بکېن و روڼي -
 بکېنه وه که کامه بابې تې څه پينه ناو خانې نزا وه. نو بابې تانه ي خواره وه که
 نه گېرانه وه يکي تاييه تيان تېدايه و نه شين و رږو شيان تېدا ده که وېته بهرچاو،
 سر به نالقه ي نزان:

له ل: پارانوه له خوا و هاوار بردنه بهر پياوچاکان

ب: څوژگه خواستني نو ويند لوانه

پ: گانې کړنې يار. واته له بهرچاو حازر کړنې يارې نه ديار و پټېه لگوټنې

ت: عهري حال

نمونه ي نزا به شپوه ي څوژگه خواست:

[لاس ده لې:]

بریا داریک بووماه له داری ده قهپسی یان
 بیاندماهه چهنگ و مستایان، شعلیان کیشاباما به مشاریان
 بیاندماهه بهر دمی رنده و کوشهری یان
 بێرکی ژور موسلمان، ئهمنی لهو عیلاته دزیا
 به دباری و سهوقاتی بردهامی بۆ پای خهزالی مهلانهبی یان^{۱۷}

دهجا براینه برادرینه، بریا ئهمن گولیک بام له گولی کهن نهناسی
 رهخسا بام له نهویان، له کهویان، له قوچه کهی بلباسی
 دهلم بیا شتکه ریحانیک بام له سهر ههپوانی ماله بابی نازدار ههپران
 ههموو ئیواره و سبههپنانی ئاوی ئیستانی دهبن کردبام
 سهری ههلساند بام بیداباموه له نهنگه دهر و مهتی^{۱۸}

نمونه ی نزا به شیوه ی گازی کردنی یار:

ئهمن دهلم له ورژ کێژولی ئهسمه ی له کوپت گازگم
 دهوهره کێژولی ئهسمه ی، له رێ چاوه کهن سهری خۆم له بۆ بلند که
 گهردهنت زهرده دهجا خال بینهدهری^{۱۹}.

نمونه ی نزا به شیوه ی عهززی حال:

وهه بهرا، لهوه دهلم برادرینه سهریکه من دیشن
 دلی من به گلاره گلاره

.....

دهوهره براینه، لاوا دهلم براینه له خۆم غهریب و دل به گهرداوه^{۲۰}

جگه لهو چوار حالته، بۆ ئالقه ی نزا، به دامنهان و وردبینی خۆمان
 دهتوانین نمونه ی په رژ و بلای دیكش بدۆزینهوه. بۆ وینه ههموو نهو
 گوتانه ی به شیوه ی رسته ی دوعایی دهرده بپدرین (وهکوو: ههك نه میتم مامزی
 دایکی دوکاران)، سه ر به ئالقه ی نزان.

با بگړيښته وه سر شتوې هاوښيښي په‌که‌کاني پټکښته‌ري ده‌قي بهيت
 واته (نزا + گټرانه‌واه + رږږ). له هينده‌ک بهيتدا، ټالقي په‌که‌مي زنجيره‌ي
 هاوښيښي واته ټالقي نزا، ده‌قوتښدي. له هينده‌ک بهيتښدا، ده‌ديترئ که
 ټالقي رږږ له کټايي زنجيره‌که ده‌گوټزښته‌وه بۆ به‌ش‌کاني‌تري زنجيره‌ي
 هاوښيښي به‌لام زړکه‌م واهه‌په‌ره‌نگي تلخي تراژيدي له‌بهيت بسپريښته‌وه. له
 بهيتي «شورمه‌حموود و مرزنيگان» دا شين و رږږ، له سره‌تاي بهيت‌وه
 ده‌ستپي‌ده‌کا و هه‌تاکټايي بهيت دريژ ده‌بيته‌وه و دواي خنکاني
 شورمه‌حموود و مرزنيگان، ده‌گا به‌وپه‌ري خوي. له سره‌تاکاني نه‌و بهيت‌دا،
 شين و رږږ، به دوپات بوونه‌وي نه‌و ديتره‌ي خواره‌وه ده‌که‌ويته به‌رچاو:

له دليکي من گه‌ري چندي له هينشه و چندي له ژانه و چندي شيواره
 له کټايي بهيتدا، مرزنيگان، بهم شتو به شين بۆ شورمه‌حموود ده‌گټري:

له دلي من گه‌ري چندي له هينشه و چندي له ژانه

جا لمن بۆ چيمه له‌و زينده‌گاني و له‌و ژبانه

که‌سبکي دپکه له‌سينک و به‌روکم بگټري په‌نجان

هملبه‌ته مردن خوشتره له‌و ژبانه

سوار، بؤم بکه‌ونه جليتان و شم‌ر ناخوييه

بؤم بگټرن گهرمه شينک له‌گهر هيچ شينک لايه‌قي شورمه‌حموود به^۲

که واته بۆ سڼ ټالقي نزا، گټرانه‌وه و شين و رږږ، له باري ته‌رتيبه‌وه،
 ناکري فورموليکي په‌کجاره‌کي ده‌سنيشان بکري و کزي رسته‌کاني ناو بهيت،
 هر جار بۆ په‌کيت له‌و ټالقانه په‌لدلوټن، با له جياتي نه‌م فورموله چاوټک به‌و
 ويته‌ي لاپه‌ري دوايه‌دا بشيښين:

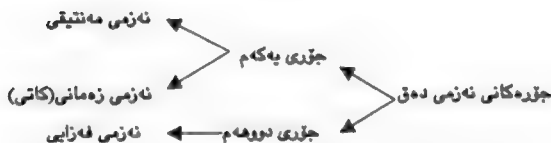
تا ئىستا باسى چۆنىەتى ئامادە بوونى رەگەزەكانى چىرۆكمان لە ناو بەيتدا
 كرد. لە بەشەكانى تىرى ئەم فەسلەدا، مەولە دەدەپەن باسى ئەو بەكرى كە چۆن
 رىوايەت لە بەيتدا بە ھۆى ئامادە بوونىكى تايبەتى رەگەزەكانى شىئەر و دراما،
 بۆنوپەرامەپەكى تايبەت بەخۆيەو دەدەگىرى و روويەرىكى رەنگىن لە ناو ئەدەبىي
 فۆلكلورى كوردیدا بۆ خۆى تەرخان دەكا.

رەگنەكانى شىئەرى

۱- نەزىمى فەزائى

يەككەك لەو دىاردانەى دەقۇنكى شىئەرى، لە دەقۇنكى ئەدەبى غەيرە شىئەر
ھەلدوئىرى، جىياۋزى ئەو نەزمەيە كە ژۇرخانى دەقى شىئەرى پېك دىئىن و لە
تىۋرى ئەدەبدا بە نەزمى فەزائى ناۋىر كرلەۋ. ژۇرخانى ئەو نەزمەش بە
شىئەرى ئارايشتىكى روالەتى خەملار، لە كاتى بىستىن يان خويندەنەۋى شىئەر
بەدى دەكرى.

لە بەرامبەر نەزمى فەزايدا، جۇرۇنكى تىرى يەكگرتن و پېكەۋەلكانى
ئالەكانى زىچىرەى ھاۋىشىنى كە بە «نەزمى مەنتىقى - كاتى» ناسراۋە،
بۇنىيادى دەقى داستانى و چەشنەكانى تىرى دەقى ئەدەبى غەيرە شىئەر
پېكەدېنى. كەۋاتە دەكرى پۇلتىن كرىنى دەق، بە گۆيرەى ئەو نەزمەى بەرەمى
دىئىن، بەم چەشنە نىشان بەدىن:

گەرچى جۇرى يەكەمى نەزم، بە يەك زارلەۋ (مەنتىقى كاتى) باسىلىۋە دەكرى،
بەلام لە راستىدا دوو لكى جىياۋزى لى دەبىتەۋە كە دوو چەشنە پېۋەندى
جىياۋز، لىكيان دەكاتەۋە. ئەو پېۋەندىيەى نەزمى مەنتىقى پېك دىئىن پېۋەندى
عېلىيەتە ۋاتە بەشىكى دەق، دەبىتە عېللەتى بەشىكى تر. ھاۋىشىنى ئەو دوو
بەشە ۋە ھەموو ئەو بەشانەى پېۋەندى عېلىيەتەيان پېكەۋە ھەيە، نەزمى

مه نښتی ده خولقتن. له پال هم چه شنه پټوه نښیه پټوه نښیه کی تر هیه که چو نښیه تیه کی له لایه ن «کات» وه دیاری ده کری. واته هر به شیکي داستان پټوه نښیه کی زه مانی له گه ل به شیکي تر هیه. کڅ بوونه وهی هم به شه جیاوازان، «نه زمی زه مانی» ده خولقتن.

بق لیک هه لاواردنی وردی هم دوچه مکه - واته نه زمی مه نښتی و نه زمی زه مانی - ده توانین که لک له جیاوازی دوو چه مکی داستان و گه لاله (تو رح - plot) وه رگړین.

«فقرستیر» هم دوو رستانه، بق نمونه دینیتته وه:

رسته ی ١: شامرد، نوایه شاژن مرد

رسته ی ٢: شامرد و شاژنیش له تاوی شامرد.

رسته ی یه که م داستان وه پټوه نښیه کی زه مانی، به شه کانی نه داستان لیک ده به ستنته وه. رسته ی دوهم، گه لاله و پټوه نښیه کی عیلي، به شه کانی نه و گه لاله یه لیک ده به ستنته وه.^{٦١}

ده قی شیعری به پیی سروشتی سر به خ و تاییه تی خوی، ناتوانی ملکه چی نه و چه شنه پټوه نښیانه بی، بگره زال بوونی نه و پټوه نښیانه به سر ده قنکدا، گوهری شیعری له ده قه که در داوړن.

نه زمی هه زایی بریته یه له زال بوونی نارایشتیکي تاییه تی به شه کانی پښکپنه ری ده ق (پیت، وشه، رسته، کڅپله و به ند و...) که نه به گوړه ی پټوه نښی عیلي ته و نه به گوړه ی پټوه نښی کانی پاساوی بق نادر.

ناشناترین نمونه ی زال بوونی نه زمی هه زایی، له شیعری کلاسیکدا به دی - ده کری. له شیعری کلاسیکدا، دوو نه ستوونی ریک له پال په کدا راده وه ستن. نیوه به یته کانی تاق، نه ستوونی یه که م پښک دین و نیوه به یته کانی جوت نه ستوونی دوهم دروست ده کن. نه و جوړه پټوه نښیانه، له شیعری نویدا، به شیوه ی دامینه رانه ی تازه تر خق ده نوین.

ژانرى بهيت، لەو جىگايانەدا كەسيواندارى شيعر و رەگەزەكانى شيعرى دەكا بە شىۋە يەكى بەرچاۋ جىگا بۇ نەزمى ھەزايى، لە ناۋ خۇيدا دەكانەۋە (ھەلبەت دەكرى بۇ نەزمى مەنتىقى كاتىش، نموونى جوان و رىك و پىك لە ناۋ بەيتەكاندا بدۆزىتەۋە، بەلام دۆزىنەۋە باس كرەنلەم نموونانە، دەكەۋىتە خانەى رەگەزەكانى چىرۆك).

باسەرنج بدەيتە دووپات بوونەۋەى مۇدىلىكى تايىبەتى دەرىپىن لەو بەشى بهيتى دەمدا:

تەنگانت	بۇ دەشكىتم	خانى خۇم	جوى لە	وەستاشاقولى يە
رمبانت	بۇ دەشكىتم	خانى خۇم	جوى لە	نەزەرى يە
مەتالانت	بۇ دەشكىتم	خانى خۇم	جوى لە	كەرەگە دەنى يە
زىيانت	بۇ دەپسىتم	خانى خۇم	جوى لە	داۋدى يە
نەسپانت	بۇ دەپسىتم	خانى خۇم	جوى لە	سەگلاۋى يە
پياۋانت	بۇ دەپسىتم	خانى خۇم	جوى لە	سى سالى يە ^{۲۲}

ئەو شەش رستەيە، بە ھۆى پىۋەندى عىللىتەۋە، لىك ناپەستىنەۋە. لەبارى كاتىشەۋە پىۋەندىيەكى بەروداۋى زەمانىيان نىە. كەۋاتە ئەۋچەشە دووپات بوونەۋەيە، نەعىللىيەت داۋاى بۇ دەكا و نە پىۋەندى زەمانى، بەلكو لە سەربنەماى چەشنىك نەزم و ئارايشتى زەمانىيەۋە پىك ھاتوۋە.

لەم نموونانەدا چەشە دەرىپىنكى تايىبەتى، ئەۋەندە بە گۆپىنى وردەكارىيەكان و پاراستنى شىۋەى گشتى خۇى دووپات دەيتەۋە، ھەتاكو لەئاكامى ئەو دووپات بوونەۋەيەدا مۇدىلىكى دەرىپىن پىك دى كە داگرى دوو بەشى بگۆر و نەگۆرە. لەلاى يەك راۋەستانى بەشەكانى بگۆر و نەگۆرە نموونە دووپات كراۋەكانى ئەو مۇدىلە، ئارايشتىكى ھەزايى دەخولقىنى:

نور هه نيمه م	بق توو	ننگا داشتې كړيووه	هزار و چوسه د ملايكه تي جلا وكتشه
نور برقيا نه م	بق توو	په روږده كړيوون	دهين طاري هيندي بق بدهي به دهرمان
نور چاوانه م	بق توو	په روږده كړيوون	دهلتي ناستېره ي گلاويزه ..
نور كړلما نه م	بق توو	په روږده كړيوون	دهلتي هانووسه له ديواني سولتاني نسته مېولې
نور كه پږيه م	بق توو	په روږده كړيوون	مه گره هر هه ياسي دانا مه عناي بزاني
نور ليوانه م	بق توو	په روږده كړيوون	پياوي تاجر مه گره كړيوو يېږي ده ناقيمه تي ناراني
نور ددانا نه م	بق توو	په روږده كړيوون	هر ددانيك كم گره مريكه ...
نور چيني رنگه خاكي زخمي	بق توو م	په روږده كړد	دل م نايه ده مست وه ستاي ناشي نيم...
نور گرده نه م	بق توو	په روږده كړيووه	دهلتي شوشه ي گولاويزه
نور كه شه غم	بق توو	په روږده كړيووه	جووتيك ليمزي كالي له سرن ^{۲۲}

له و شپوه نارايشته دا، ته لوي جوانكار يېه كاني به پيت به كه رسته ي
سيحراوي دوپا ت كړينه وه، دهرسكتن، له فوسله كاني داهاتوودا باسي شه
ده كه يېن كه چون نور چه شنه دوپا ت كړينه وانه، به شپوه ي دامينه رانه ي تريس
ده كار كراون.

نمونونه ي دوپا ت بوونه له لويكي «گيڼج خه ليل» دا:

دگو: هر چل سوار هه سپن خويان گريډاييه

ل ته ويل و ته ويل خانان لليك داييه

قايي خويان برزاند ييه

قايي خويان كه لاند ييه

قايي خويان خوار د ييه

قايوون خويان تن كړد ييه

قايوون خويان كوشاند ييه

... [هه فوسه دگلن:]

دل م ناهي وږ نه طوشتن ل خويي را كم

بەلىۋەزىن رابىم و ل خەۋىن راکەم
 جەزمەكن تەلىپەنلىن گىرەپلى ل پىناكەم
 شەروەكە كا غەرزە رۇمانلى ل لىناكەم
 كراس و دىنىيە كا كنانى شام ئەستەمبولى ل بەراكەم
 خەزەمە كا بە غەدەلى ل پىشتا كەم
 خەنجەردەكى سەلەج بەگى ل بەر راکەم
 چەلىپە كا خەمەس و خەمەس ل سەرا كەم
 غەكەلەكى غورغانى ب سەر داندەم...
 غەپەپەكى غورغانى ل سەر ملاكەم^{۱۱}

لەو پەشەى خوارەۋەى بەيتى خەزەمە، ھەموو دىنپەكەنى ھاو ژمارە،
 خاۋەنى يەك مودىلى دەرىزىن و دوپات بوۋنەۋەيان لە سى بەندى بەرۋەداد،
 ئارايشتىكى تايپەتى پىك دىنى:

- ۱- سەد وەستام دەۋىن لە بانى كۆيىن
- ۲- ھەشنا لە مووسلىن شىپست لە شىۋىن
- ۳- كراس بەدروون لە گۈلى لىمۆين
- ۴- دەپلا تەنگە بىن
- ۵- ناسكە و شىكە بىن
- ۶- بۇ چاۋ ھەلۋىن
- ۱- سى سەد وەستا بىن لىرە لە لاجانى
- ۲- شىپست بىن لە مووسلىن، چەل لە ئارانى
- ۳- كراس بەدروون لە گۈلۈوكى رىئەلى
- ۴- دەپلا تەنگە بىن
- ۵- ناسكە و شىكە بىن
- ۶- بۇ نەشمىلانى

- ۱- سى سەد وەستا بىن لەلەي دەرەزىن
- ۲- شىپست بىن لە مووسلىن چەل لە شىرەزىن

۳- کراس بدروڼ له گولي پټوڼی

لنده بلا تهنگ بڼ

۵ - ناسکد و شلکد بڼ

۶- بڼ هوکه نازق^{۳۵}

ماکه په کیتری پښکېتنه ری نه زمی فه زایی، له کهش و هوای شاعیرانه ی به یتدا، دوویات بوونه وهی نه و دیترپانه که کاریکی هاوسهنگی کاری ته رجیع به نده کانی شیعر ی کلاسیک وه نه ستو ده گرن. دوویات بوونه وهی نه و دیترپانه، جاری وایه له سهره تایی به ند و جاری واشه له کوتایی به نددا ده که ویته به رچاو.

له به نده کانی «پایزه» دا دیتیک له سهره تا و دیتیک تر له کوتایی به نددا به م شیوه په دوویات ده بیته وه:

دیتپی سهره تا: له وه سهدا به که پیره پایزیم که یوه تن.

دیتپی کوتایی: سهره گردن و ده ست به رداری له ون غریم شپږ و گواره شپږانم.

له زت مرم پایزق.

۲- کیش و سه روا

جگه له بابته تی نه زمی فه زایی، چنه د ریسای تریش هه ن که ناماده بوونی ره که زه کانی شیعر ی له ناو به یتدا، توختر ده که ن و بریتین له سه روا ی به یتی و کیشی پرگه یی. لیره دا، زاراو هی سه روا ی به یتی - مان به قیاس له گه ل زاراو هی سه روا ی شیعر ی به کاره پناوه. له شیعر دا، شاعیرمانی که م کرینه وه یان زیاد - کردنی پرگه ی بڼ ریک کردنی سه روا نیه به لام له به یت و باودا، ریسایه کی نه و تو دیته به رچاو.

به گشتی سن جوړی سه روا ی به یتی له ده فی به یته کاندا، وه به رچاو

ده که ون:

ئەلف - سەرۋاي ئاسايى: ئەو چۆرە سەرۋايە، لەگەل سەرۋاي شىمىرى شىج
جىياۋزىيەكى نىيە:

لای دىلال زارۋا دىلى مۇ پەرچە كا ھەمورنى ل سەر مېردىنى
گەلى ھەمور و ھۆگرا پارى مېنا كەوا گۆزى، كەوا بارى دىخوئى
دگەرنى ل كويستانا، ل رۇزالا، ھۆھۆ ھەمورە پەرھىلىنى
لۇما مەن ئەكەن، بىن لۇمەبە دەردىق عەشقى و ئەمورنى
مانى كەسەن نزانى كا ئەمورنا مەن خۇشترە، پان ھى مەم وزىنى^{۲۶}

ب - سەرۋاي دەستكرد: ئەو چۆرە سەرۋايە بە زىاد كىردىن يان كەم كىردى
بىرگەيەك بە وشەۋە سازدەكرد:

ئىستا ئەمەن چەلۇن ۋەدەر بىكەم. بۇ شىج شاران ناچى رىگايە
ۋەرە مېر بىكۆرە چاترە گەردىلت بىن خۇش و ئەزايە
نەۋەكە گورگە و چانەۋەر بىخۇن لە سەھرايە
بەس نىيە ئەگەر ئەتەۋ بىكۆۋلى، ئەمەكەم ناچى بەزايە^{۲۷}

لە وشەكانى «رىگايە» و «ئازايە»دا، بىرگەيە دىۋايى زىاد كراۋە ھەتا
لەگەل «سەھرايە» و «بەزايە»رىك بىن. لەنەۋىنەي خوارەۋەدا، لە جىيانى زىاد
كىردىن، كەم كىردىن بىرگە ۋەبەرچاۋ دەكەۋى:

پاير لە خەلگى زوۋە، لە مەن غەربە مالى ئەۋملى چىستانى
نەۋە گەلى دە دۇستانى، گەلى دەلمەننى، گەلى دەبەرايى
تۇغۇدا، ئەۋرۇ، زەپىلىك خۇ بەدەنەۋە خۇۋسى ئەۋى پىرە پايرى^{۲۸}

لە كۆتايى وشەي «جىستانى»دا بىرگەيەك قىرتىندراۋە - ۋاتە دەبۋايە
جىستانىيە بۋايە - ھەتا لەگەل وشەكانى دۇستانى و خىزمەننى رىك بىن. خالىكى
سەرنچ راکىشىتر لەم بەندەدا ئەۋەيە كە سەرواكان ھەر بە تەنيا لەكۆتايى
دېتەكاندا نەھاتىۋىن بەلگۈر لەناۋ بەندەدا پلاۋ بۈۋەتەۋە.

پ: سەرۆای بێمانا: بریتییه لە بەکارهێنانی وشەیهك وەك سەرۆا كه یا
بێمانایە یان لەو زەمینەیی تێیدا جێگیر کراوه، مانایەکی تایبەتینیه. لەو
نموونانەي خوارەویدا، سەرئەج بەدەنە سەرۆای دێی یەكەم:

هه‌هران ئیكه ئیكه

كه‌مه‌ره‌ی هه‌هرانی ئه‌وێك ئه‌وێكه

دوون ئه‌وێ، كه‌یه‌شتمه‌ پلکه‌ پێناوێ، پێم گوت: توخوا گه‌له‌ كه‌سه‌رداری
دووچاوی کلام، ئه‌گەر گه‌یه‌ هه‌هرانی گه‌له‌ سه‌لامی ئیكه^۳

هه‌هران‌پێشی به‌ پێشی

دەچمه‌ ده‌شت قه‌راجێ، ئێم ده‌دا تاوه‌کی بارانی ئێم ده‌دا له‌ دایێرێ مەری
لێ ئۆ نه‌مانیه‌ له‌ هۆبه‌ ره‌شماری پێشی^۴

کێشی برکه‌پێش له‌ ناو به‌یتدا دیاردەیه‌کی نامۆنیه، شێمەری ئۆی، به‌م
پاساوه‌ - راست یا ناراسته‌ - له‌ ئه‌ده‌یی کوردیدا، زەمینەي بۆ خوێش کرا، که
گه‌پانه‌وه‌یه‌که‌ بۆ کێشه‌کانی خۆمالي به‌یتي کوردی.

له‌ فەسلی یه‌کدا کورته‌ باسیك له‌ سه‌ر ژماره‌ی برکه‌کان له‌ به‌ندی کورت و درێژدا
کرا لێره‌دا دووباره‌ی ئاکه‌پنه‌وه‌ و ئه‌م به‌شه‌ به‌ پاس کردن له‌ خاله‌ کوتایی پێ
دێنێن که‌ گه‌رچی کێشی برکه‌یی له‌ ناو به‌یتدا ناماده‌یه‌ به‌لام پیکهاتەي شێعرێی
به‌یت، زیاتر به‌ ستره‌وه‌ته‌وه‌ به‌ سەرۆا.

رهگه زه كاني درامايي

به هميزي رهگه زه كاني درامايي، جاري وايه له و جينگايانه دا ده بيندري كه دووبابه تي نالوزكاني كات و گټړانه ودي گوته كان، له جو مگه يه كي تاييه تدا ده گن به يه ك و له راستيدا ده بن به يه ك بابته.

نالوزكاني كات، بريتي به له چنه شيوه يه كي تاييه ت بڼ جيا بوونه ودي زنجيره ي زه ماني هه كايه ت و زه ماني ده قي هه كايه ت، يان جيا بوونه ودي «كاتي جيهاني داستان» و «كاتي جيهاني ده قي داستان».

له روي يه كگرتن و په كنه كرتني نه و دوو چه شنه كانه وه، چنه د حالت ده كړي روويدا:

۱- داهيتلان (ته عليق): به و حال ته ده لټن كه بڼ كاتي ده قي له ناو زنجيره ي كاتي داستانا هاو چه شنيك نه ډوزي ته وه. به رچاو ترين نوونه ي نه و پټودانگه، «وه سف» ه. وه سف كه له زه ماني ده قي داستاني دا، جينگايه كي به رچاو داگر ده كا، له زه ماني داستانا دا، هيچ جينگايه كي نيه.

۲- قرتاندن (حذف): به پټچه وانه ي خالي پټشو، به حاله تي ك ده لټن كه كاتي داستان له ناو زنجيره ي كاتي ده قي داستانا دا، هيچ هاو چه شنيكي بڼ نه ډوزي ته وه. دياره نه پټويسته و نه ده كړي سات به ساتي داستان، له ناو ده قدا جينگاي بڼ بكرتي ته وه.

۳- ريك بوون (تطابق): بريتي به له يه ك كرتني ته ووي كاتي داستان و كاتي ده قي داستاني.^{۲۱}

رهگه زه كاني درامايي، له بره يه ك له بره كاني نه م حاله تي نو اييدا، هه لي خويا بوونيان بڼ ده پخسي. چونك چه مكي حوزوود و ناماده بوون، له م

حاله ته دا تيز و تلخ تر پيشان ده دي. به لام رووداني نه م شپوه په ککرته
مهرجنيکي تايبه تي ده خوازي که قسه کردن له م مهرجه ده که ويته خانې بابتي
شپوازي گيړانه وهی گوته کان.

له گيړانه وه دا، به گشتي يان رووداويکي قسه يي (که لامي) ده گيړدريته وه،
يان رووداويکي غيره قسه يي. گيړانه وهی رووداوي قسه يي، له باري ورده کاري
و دقيقه تي گيړانه وه وه، نه م ناستانه ی خواره وه داده گري: ۲۲

تلف - شپوازي راسته وخو: له م شپوازه دا، قسه په ک ده قاوده ق وه ک خوي
ده گيړدريته وه. وه نه م رسته يه: هه واله کم گوتي من ده چم بق کوستان.

ب - شپوازي ناراسته وخو: له م شپوه يه دا قسه بيژ، قسه که وه ک خوي
ده گيړدريته وه و ناواځنه کې ناگوي به لام له روي ريزمانيه وه، نال و گوي به
سر رسته کاندې پټي: «هه واله کم گوتي نه و ده چن بق کوستان»

پ - شپوازي وټې ناگادار که روه ۲۳: له م شپوه گيړانه وه يه دا، قسه په کې
دور و دريژ، نقد به کورتي و به گشتي، به پټ نه وهی نه سلی رسته کان باسيان
لي بکري، له رسته په کې تر دا که له خوگري نامادجي دوايي قسه که په،
ده گيړدريته وه. وه کوي: «من دايکم سهاره ت به بريارم يو زه ماوه ند له گ ل هيرق
ناگادار کرده وه»

نيسنا با بگ پرينه وه سر باسي په ککرتن و په ککرته گرتني کاتي داستان و
کاتي ده ق داستان. ريک بووني نه و دوکاته، بق ماوه په کې دور و دريژ،
ناتوان به رده وام پټ. په کيک له مهرجه کاني به رده وام بوونه که شي نه و په که
گرانايي سره کې گيړانه وه بکه ويته سرشاني شپوازي گيړانه وهی راسته وخوي
قسه کان. به م چه شنه له گ ل ناماده بوونیکي به رچاوتري که سايه تيبه کان له ناو
ده قدا به روه دورو ده بينه وه که زه مينه ی وهرگرتني ده ق وه کوي ده قتيکي داگري
وه که زه کاني درامايي خوش ده کا.

له بهيتدا داککېه کی زږر بځ به کارهيتانی شتوانی گېرانه وې راسته وخځ
به دی ده کړی، نه م داککېه، به دوو شپږه وه بهرچاو ده که وې:

نه لېف: له رووی چهنديا به تيبه وه

ب: له رووی چلن به تيبه وه

له رووی چهنديا به تيبه وه، زږرتين که لک له شتوانی گېرانه وې راسته وخځ
له چاو شتوانه کانی تری گېرانه وې قسه و هه روه ما له چاو گېرانه وې
رووداوه کانی غيره قسې وې وه گيراوه. بهيتی نه وټق هه به زږر زياتر له نيوه
روويهی ده قې به يته که، بځ نه و شپږه دپالوگ و مؤټلوگه راسته وخځيه
ته رځان کراوه. هه لېهت تا راده به کی که ميش، که لک له دوو شتوانه ی تر
وه رگيراوه.

نمونه بځ شتوانی راسته وخځ: (شېخ فارخ و خاتون نه ستی):

نلزدار دملې: با به چېکم مندلیکه به نادری

هه رچند ده که مې مېکې چ کلار و موسلمانې ناگری

مام غلیفه دملې: فرزندې من گیانه

وهرن که گېبرې بکېن به هه مووانه

به ځیو بکېن هه رځلې به ستمز ماله

روگه نلزدار نه که ر بوم به ځیو بکې لهو دنیاه شاری دولدی بهی بهشی

خومت دده مې گهر دلت ده کم لازابه ....

انلزدار دملې: با به بځ لهن ده که فکرې

با به لیم له بیانووی چونکه نانت گه لیک ده خوړې

با به نه که ر چمه کوټان لن نانم پې په پدا ده کړې

لهن مېردم نه کردووه لهو شه پتان و رموزنم پې به ځیو ناگری^{۲۱}

نمونه بځ شتوانی ناراسته و خو (به يتي دعدم)

جواب چوو له بځ ځايه

چا که ځوی بکا له وې به له جانی: چا که ځوت بکې له وې به

عالم بۆ لهو بزوونیه له جانی عالم بۆ تۆ بزوونیه!

چاګه شمرګه له ستر دهنیه ^{٢٥}

نمونه بۆ قسهی ناګادارګه روه (دڼی دوی له بندهی دمددا)

بۆ رۆزی لآخر زماني

دمدم بهردی له نزاری

لښاندا نږی هموشاری

هموت شم و رۆژان ناوېاری

دوښای داګرت به په کجاری

خه بهر چو بۆ هموشاری ^{٢٦}

له روي چوڼیه تیپه وه، بۆ جهخت کردن له ستر گرښګی شیوانی
ګڼپانه وهی راسته وخو له دهقی بهیتدا، دهست پیکردنی قسهی
که سایه تیپه ګانی ناو بهیت، رډجار هاوکاته له ګل ګڼپانی بهشی تهخت بۆ بهشی
بهند یان بهشی په خشانی دهق بۆ بهشی شپوری. با نږی نه و ریسایه دابنڼین
ریسای ګڼپانی په رده.

دهقی بهیتی، له ریګای ریسای ګڼپانی په رده وه، به شپوه په کی
سه رکه وټوانه، ګڼپانه وهی روډلوی قسهیی، له ناستیکي بهرتر له ګڼپانه وهی
روډلوی غهیره قسهیی راده ګرځی. چونکه ګڼپانی چوڼیه تی ګڼپانه وه خوی له
خویدا، خاوهنی په یامیکه که سهرجی خوینه ر یان بیسه بۆ لای خوی
را ده کیشی.

که م بهیت هیه هم په رده ګڼپانهی، له کاتی وده دنگ هاتنی
که سایه تیپه ګان، تڼدا روونه دابی.

نمونه له بهیتی ناسرو مال مال:

مزن باوومر سن کچی بوون، په کیکیان نږی خاتوون ته ورځی بوو، لهوی دی
خاتوون له سمه... هزیان له ناسر و مال مالن کرد... نارده پانه کن مزن باوومری
کچیمان بدانی... مزن باوومر له بدانی. کچه کن سبه یی چوونه سمر کانیه... ناسر و

مال مال هاتنه کن کچه کن... هەر چوار سوپندیان خوارد، بازن و مۆریان پیکهوه
گۆزینهوه، دهولەت زیندیان خواست سوار بوون.

[پہرہ دہکوری:]

کاکه ناصر دملینه کاکه جان مالویه:

دولاً كمالی جیه لهو دنیا ثانویه

دەپلا پروڤىنە خزمەت وەزىرى بەغدادىيە بەنۇكەرىيە^{۳۷}

به سەدان نموونەى ئاوا لە ئاو بەیتە جۆرۆجۆرەکاندا، دەفۆزیتەوه.
هەلبەت ئەو تایبەتمەندیەش لە رێسای «پەردەگۆپان» دا بەدی دەکری کە
ئەوەندەى بەشى تەخت بۆ جۆرۆپەنەوه لەگەڵ بەشى بەند، لە کاتى وەدەنگ
هاتنى کەسایەتییەکاندا، رووخۆش و دلاوایە، بەشى بەند بۆ تۆردان و مەیدان
چۆلکردن بۆ بەشى تەخت لە کاتى دەسپێکردنى وەسف و گێڕانەوهى
رووداوەکانى غەیرە قەسەیی، رووخۆش نیە. واتە ئەو بەشەش کە گێڕانەوهیان
بەشیژەى عادەتى لەسەر شانى پەخشان و بەشى تەختە، بەند بۆ خۆى
دەکەوتتە گێڕانەوهیان.

ناکامی شو دڅخه، بېرته سیک کړدن و جاری واده هر قربانندنې بهشی
تخته. ه لېت نه گډر بیتو بهشی بهند بهو جی گډر کټیبه قابل بڼ، نډکه م وا
هیه نه م پېر ده گډر پانه دوپاره یه، له کاتی دیالوگ و مؤثلوگه کاند ا رویدا.
جگه له ژ رتسا هراوانه، هینده ک ورده رتسای تریش کاری گواستنه وهی
ده گډه کانی درامایی بق نټو ده قی بهت، جی به جی ده کڼ.

بق نمونه نه‌گه‌ر کوچه‌ر حایران بلی: «کولمه‌ی نه‌ویی ناسک به‌ده‌نت به من بمی‌نت به په‌لکی هه‌لاله به‌بیوونی»، ده‌گری نه‌و گوته‌یه ناوی شیعری له‌سه‌ر دابرنی. چونکه شو به‌اندنیکی ناسک و جوانی تیدا به‌کار هیندراوه. به‌لام نه‌گه‌ر بلی: «نه‌وه کولمه‌ی نه‌ویی ناسک به‌ده‌نت ده‌شو بیتم به په‌لکی هه‌لاله به‌بیوونی»، نه‌وا تابه‌تمه‌ندی درامای نه‌و قسه‌یه، تابه‌تمه‌ندی شیعری که‌ی داده‌گری و

نہختیک کالی دہکاتوہ. چونکہ شاعیر دہتوانی لہ شیعرہ گیدا، شوبہاندن بہ کاریتین. بہ لام شگر خلی بہ ناشکرا و بہ سقزوہ شوہ دہریپری کہ خہریکہ شنتیک بہ شنتیک دہ شوبہیتن، شوہ سہرہ پای بہ کاریتانی شوبہاندن کہ، دہیوی لہ کاریتیکرنی چہ شہنہ دہریپرنیک - بہ ہموو تایبہ تمہندیہ کانی درامایی شو دہریپنہ وہ کوو لہ حنی قسہ و جوو لہی نندامہ کانی لہش و... کہ لک وہریگری. نمونہ یہ کی تر، بہ کاریتانی عادہتی وشہی «شوہ» لہ ناو بہیتدایہ. کاتیک کہ سیک دہلن «شوہ دہریم»، واتہ نیستا خہریکہ بپوا. کاتیکیش لہ گپرانہ وہی رووداویکی رابروودا، وشہی «شوہ» بہ کاریتین، نیازی دووبارہ نیشان دانہ وہی شو روودا و قہناعہت پن ہینانی زیاتری بہردہنگہ کی^{*} ہہیہ. بہم شپوہیہ، وشہی «شوہ»، تایبہ تمہندیہ کی درامایی دہدا بہ رستہی خلی:

لہوہ کیل راومستا بوو لہ ہر پینچی دہمہ پوانی

بہ سن دہنگان گازی دہکا کورہ مال ویران

دہدا لہ ہمواری بہ منی سہرشینی قہلہندہری ہابان ویرانیت کوتبا

نیستا مہالہتی خیل ہرموزوورہ، دہست لیک بہردانہ.^{۲۸}

لہم فہسلہدا، باسی ہیندہک لہ تایبہ تمہندیہ ہاویہ شہ کانی ہموو دہقہ کانی بہیت و باوکرا. لہ فہسلی دہاتوودا، ہوولی نیشان دانی شو مہسلہیہ دہری کہ چون جڑہ کانی بہیت و باو، بہرہ بہرہ لہ دہری ہیندہک تایبہ تمہندی تہرہری جیاواز و تازہ تر دہ کڑدہنہ و لہ جیاتی شوہی تیپاندا جہخت لہ سہر دریزہ پیدانی تایبہ تمہندیہ ہاویہ شہ کانی بہیت بگری، بہرہ بہرہ شہقل و شیوازی تازہ تر، تہجرہ بہدہکن.

به‌راویزه‌کان:

۱. تزوتان تودوروف - بوطیقای ساختارگرا - ترجمه محمدنبوی - تهران - نشر آگه - چاپ اول ص ۲۸
۲. بابک احمدی - ساختار و تأویل متن - تهران - نشر مرکز - چاپ چهارم ۱۳۷۸ صص ۹-۲۸۶
۳. همان سرچاوه - ل ۲۸۶
۴. ملتف - بش هر یک به کی گنجانده به. به لام له ده ده ی پزاین کرنی گزاره - زنجیره - دهم دله
۵. تزوتان تودوروف - بوطیقای ساختارگرا - ترجمه محمدنبوی - تهران نشر آگه - چاپ اول ص
۶. همان سرچاوه - ل ۹۱
۷. نوسکارمان - تحفه مطفریه - پیشه کی و ساختارنوه و هیئانه سر ریتورسی کوردی: همین مه‌لاد - چاپخانه ی سیدیان - ۱۳۶۴ ل ۳۲۱
۸. بابک احمدی - ساختار و تأویل متن - تهران نشر مرکز - چاپ چهارم - ۱۳۷۸ ص ۸۲
۹. همان سرچاوه - ل ۳۱۳
۱۰. همان سرچاوه - ل ۸۳
۱۱. نوسکارمان - تحفه مطفریه - پیشه کی و ساختارنوه و هیئانه سر ریتورسی کوردی: همین مه‌لاد - چاپخانه ی سیدیان - ۱۳۶۴ ل ۳۱۵
۱۲. نه‌حمده به‌حری - گنجی سر به مور - سلیمانی - پخش سرده‌م - چاپی به‌کم ۲۰۰۰ ل ۲۴۱
۱۳. همان سرچاوه - ل ۲۴۴
۱۴. نوسکارمان - تحفه مطفریه - پیشه کی و ساختارنوه و هیئانه سر ریتورسی کوردی: همین مه‌لاد - چاپخانه ی سیدیان - ۱۳۶۴ ل ۲۰۱
۱۵. همان سرچاوه - ل ۱۷ - ۲۱۶
۱۶. همان سرچاوه - ل ۸ - ۲۳۷
۱۷. نه‌حمده به‌حری - گنجی سر به مور - سلیمانی - پخش سرده‌م - چاپی به‌کم ۲۰۰۰ - ۱۷۲
۱۸. همان سرچاوه - ل ۱۹۰
۱۹. همان سرچاوه - ل ۳ - ۱۹۲
۲۰. قادر فتاحی قاضی - شوق محمود و مریزنگان شبریز - انتشارات دانشکده ادبیات و علوم انسانی چاپ اول - ۱۳۴۸ - ص ۹۰
۲۱. تزوتان تودوروف - بوطیقای ساختارگرا - ترجمه محمد نبوی - تهران نشر آگه - چاپ اول ص ۷۶
۲۲. نوسکارمان - تحفه مطفریه - پیشه کی و ساختارنوه و هیئانه سر ریتورسی کوردی: همین مه‌لاد - چاپخانه ی سیدیان - ۱۳۶۴ ل
۲۳. همان سرچاوه - ل ۱ - ۳۴۰

۲۴. یاسین حسن گلزان - لار و ستراسی گوردهواری - هوالیز - چاپخانه وازهره تی ریشنبیری چاپی په کد ۱۹۹۸ ل ۲۲
۲۵. محمود شکاک نژاد - سوره - ژباړه ۱۳۹ ل ۲۵
۲۶. یاسین حسن گلزان - لار و ستراسی گوردهواری - هوالیز - چاپخانه وازهره تی ریشنبیری چاپی په کد ۱۹۹۸ ل ۱۳۶
۲۷. نوسکلمان - تحفه مطربه - پشه کی و ساخگرښه و هیننه سر رینورسی گوردی: هینن - مهلباد - چاپخانه سپیدان ۱۳۶۱ ل ۲۴۰
۲۸. محمد بهری - گنجی سر بهر - سلیمانی - پخش سرده م - چاپی په کد ۲۰۰۰ ل
۲۹. محمد شیشه لاهه کی - داستان و گلزانی له فولکلوری گوردیا - هوالیز - چاپخانه وازهره تی ریشنبیری ۱۹۹۸ - ۲۶۱
۳۰. هسان سرچاره - ل ۲۲۲
۳۱. نوزان نودوروف - یو طبقای ساختارگرا - ترجمه محمد نبوی - تهران - نشر آکا چاپ اول ص ۶۰
۳۲. هسان سرچاره - ل ۵۷
۳۳. له وریکیزی فارسی کتبی تکرار لاهه زاروای «هته گتپاروه» په کار هیندرو به ۱۴م چونکه ونگان له دوی شینازی راسته وخر و ناراسته وخرشدا، ده کړی وگور وته گتپاروه ناولیز بکړی بقیه له م لیکولینه وده دا، له جیانی هم زاروایه، زاروای «هته ټاگانل کار وده» مان په کار هیندرو
۳۴. نوسکلمان - تحفه مطربه - پشه کی و ساخگرښه و هیننه سر رینورسی گوردی: هینن - مهلباد - چاپخانه سپیدان ۱۳۶۱ ل ۴۸۱
۳۵. هسان سرچاره - ل ۲۰۷
۳۶. هسان سرچاره - ل ۲۰۷
۳۷. هسان سرچاره - ل ۴۲۳
۳۸. محمد بهری - گنجی سر بهر - سلیمانی - پخش سرده م - چاپی په کد ۲۰۰۰ ل ۲۴

فلسفی سی

میکانیزمی گامی پیکهانه بی بهیت

له زاراوه ناسی رهنځنې نه ده بېدا، ده سته واژه ی «رېساکانی ژانر» زاراوه په کی ناشنایه. بۆ نمونه له باره ی چوڼیه تی پړوسه ی بهرهم هاتنی مانا له لایه نه ده قهوه، گوټوویانه که ده ق به دوو شپوه، مانا دار بوونی خوی ده چه سپینې:

۱- ئیرجач بۆ رېساکانی ژانر

۲- ئیرجач بۆ تېگه یشتنی هاو به ش.

ته وای نه و نوو سراوانه ی که ده کړئ له چوارچپوه ی ژانرکی تاییه تیدا جیگیر بکړین، به هوی په پره وکړینی نه و هیله گشتیانو ی له م ژانره دا به راست ده که رین، ناشنا بوونی پتیکاته ی خویان و ده رگبرانی مانا کانیان ده سته به رده که ن. به لام همیشه بهرهمه کان له ناو چوارچپوه ی ته وایو ناشنا دا ناحه جمنین، به لکوو له وانه یه تیپه پانندیک له سنووره خو پتیکراوه کان، وه به رچاو بکوئ. تۆدۆزۆف ده لئ:

«هر بهرهمیکي لده بی، ئال و گۆم بهرهم ژانری غۆیدا دېن واته زمانی لده بی به شپوه به که که تیدا هر بهرهمیک، شه پره رن زمانی به»^۱

^{*} terminology   ترمینولوژی
^{**} common sense   شعور متعارف

نهم گوته‌یه، بهم مانایه‌یه که هر ده‌قټیکی نه‌ده‌بی، سر به هر ژانریک بن له روانگه‌یه‌کوه، به‌ره‌میکی تلقانایه و خاوه‌نی سیمای تایبته به خوټه‌تی. له فه‌سلی پټشودا، باسی نه‌وه کرا که چټن به‌یته‌کان، په‌پړه‌وی له ریسا‌کانی ژانری خویان ده‌کن واته قسه له پښکاته‌یه کرا که بناغه‌ی به‌یت پټک دټینی. به‌لام ثایا دووان له خاله جیاوازه‌کانی نه‌وه‌قانه، به‌به‌ریه‌وه هه‌یه به‌رویوویه‌کی درټیز به‌ره‌م بټینی؟

بق شیکردنه‌وه‌ی میکانیزمی گه‌شه‌ی پښکاته‌یی به‌یت، ناچارین به‌دوای ولامی نه‌و پرسپارده‌ا بگ‌رټین که چټن به‌یت وه‌کوو دارټک دوای ریشه‌دل‌کوتان، لق و پټی جیا‌جیای ده‌ر‌کردوه و له وټ‌کچوون و هاویه‌شییوه بق لای ناوازه‌یی و جیاوازییوه په‌لی کوتاوه.

شاره‌زابوون له شیکردنه‌وه‌ی پښکاته‌ی ده‌قټیکی به‌یتی، بریتیه له‌توانای لټک کردنه‌وه‌ی وردی تایبته‌ندیه‌کانی هاویه‌ش و جیاوازی نه‌وه‌ده. له‌به‌شه‌کانی پټشودا گوتان دټزینه‌وه‌ی چوار چټوه‌ی گشتی به‌یت، له چاو خوټندنه‌وه‌ی جیا‌جیای ده‌قه‌کان و به‌ده‌سته‌وه‌دلی راه‌یه‌کی تایبته‌ی بق دانه‌دانه‌یان، شټوازیکی به‌که‌ل‌کتره. لټرده‌ا، نه‌و بټ‌چورنه بهم جټره ته‌واوده‌که‌ین که شټوازی ده‌سنیشان کردنی هاوکاتی هټله‌کانی وټ‌کچوون و ره‌هنده‌کانی جیاوازی به‌یته‌کان، له چاو هر دووک شټوازی پټشور، له بارتر و به‌پټ‌تره.

بق سه‌لماندنی پټویستی نه‌و شټوه لټ‌کولینه‌وه‌یه، باسی ده‌قټیکی «که‌لق» ده‌که‌ین که نه‌و ورده ریسا و کومه‌له ته‌کنیکانه‌ی ټټیدا به‌کاره‌پټراوه به پټی «ره‌گه‌زه هاویه‌ش—————»‌کانی به‌یت» لټک نادرټته‌وه و ناچارین بق روون‌کردنه‌ویان په‌نجه بو راستی توټکل دهر‌دان و ره‌نگ گوټینی ری‌سای و پښکاته‌یی و مانایی به‌یت رانټرین:

جسمی گولان پزل بهست دهوون
 دهچوونموه کن شموپایه شمعانی که شموگمره و دهگمری له کوئستانی
 دهباسهفایه
 دهپانکوت شمعان لهتو شموگمری و دهگمری
 وهره سهبری بهژن و بالامان کهو بهروانه
 کئیهمان جوانین له سفر لهوون کلوله دونیایه
 شمعان دحلن گولینه ههموونان جوانن
 ههموونان شوخ و نازدارن
 ههموونان دگتەر و له بارن
 بهلام لهگمر دوو روژانو بارین رههمینی لی نهدا
 بهرددهنموه سهری خمچالهتی
 سیس دهبین له بهر لهوون گهرمایه
 بهلام سووره گولیک ههیه له باغی شهددلدی
 لهو سووره گوله پاییز و هاوین
 زستان و بههاری
 سال دهری دوازدهی مانگه
 به شمو و بهروژ له میجاریکی دایه
 لهگمر لهویشتان یئنه گملی
 ناهنموه بهخالیکی شیرین لهیلایه.^۲

که بهیت دهگانه ئیره، سئ سهنعهتی مانایی ورد و سهرنج راکیش، پیکهوه
 تیکه له دهبین:

ئەلف - موبالهغه: پزل بهستی تهواوی گولان، لهگه له شاگولی باغی
 شهدداد، به ههموویانهوه نابین به خالیکی شیرین لهیلایه.

ب - خافلیکیری: به خویندنهوهی ئەم دهقه له دێری پانزهرا «نموه شهریکه له
 لیوان گولانی جوانی دهههاری باسهفایه» (که ئەو دێره ئەم نمونەیهی ئێمه دا
 نههاتوه) ههتاکیو دێری ۱۸ (سال) دهری دوازدهی مانگه /به شمو و به روژ/ له

مېچانزكي دايه) كه سرچېم ٢٢ دېر داده‌گړئ، خوښه ريان بېسهر پتي وايه نه‌وه
وهسفي جواني گوله‌كه‌ي باغي شه‌داد ده‌كړئ به‌لام به دوو دېري الله‌كهر
له‌ويشتان بيته‌وه گول/ نابغه‌وه به خاليكي شېرن له‌بلايه، گريمانه‌ي خوښه‌ر له ناكاو
تيك ده‌پووشئ و گريمانه‌په‌كي‌تر جيگاي ده‌گريته‌وه.

پ - كړنتراست:

گولي باغي شه‌داد، به وهسفيكي ٢٢ دېري، زور به‌رز ده‌بيته‌وه و له
ناكاويك، به هيتاني دوو دېر، بل مه‌به‌سنيكي تايپه‌تي له عريزي ده‌دري ونزم
ده‌بيته‌وه. كړنتراست و دژايه‌تي نيوان نه‌و به‌ريزي و نزمييه، سرديجي خوښه‌ر
راده‌كيشن. كړبوونه‌وه‌ي نه‌م ورده‌كاريانه تايپه‌ته به ده‌قي گول.

نه‌وه، نمونه‌په‌يك بوو له‌جياوازي ده‌قيكي تايپه‌تي له‌گول كزمه‌له‌ي
ده‌قه‌كاني‌تر، به‌لام نه‌وه‌مان له‌بېرته‌چې جياوازيه‌كانش، به‌ره‌به‌ره رتساكاني
خويان دوزيوته‌وه و به‌ده‌وري ته‌وره‌كاني تايپه‌تدا، كړبوونه‌ته‌وه. با بزاني
نه‌و ته‌وره‌انه، كامانه‌ن.

۱- چوونه سه‌ری ریزه‌ی زال بوونی په‌کێک له سه‌ی ژانره‌کان

توێژینه‌وه‌ی زانستی له سه‌ر بهیت (به‌مانای تایبه‌تی)، به بێن باس کردنی چۆره جیاوازه‌کانی‌تری فۆلکلۆری وه‌کوو لاوک و هه‌یران، توێژینه‌وه‌یه‌کی ناته‌واوه. بێن گومان ده‌قی لاوک و هه‌یران له زۆریاره‌وه، شیوه‌کانی دیار و نادیار ی خزمایه‌تی خۆیان له‌گه‌ڵ ده‌قی بهیت، سه‌لماندووه. لاوک و هه‌یران، چ پێوه‌ندیکیان له‌گه‌ڵ بهیت هه‌یه؟ هاویه‌شی و جیاوازییه‌کانی ئه‌م ده‌قانه له‌گه‌ڵ بهیت له‌چی دایه؟ ئایا لاوک و هه‌یران له گه‌ردان و گه‌شه‌کردندا، ژیاپتکی سه‌ربه‌خۆیان هه‌بووه یان هه‌ر گه‌شه‌یان لقیکی تایبه‌تی بهیتن و له‌دوێنی دایکی به‌یت‌وه سه‌ریان هه‌لداوه؟

له راستیدا، ده‌کرێت بلتێن بهیت له سه‌ر بناغه‌ی په‌کێک له‌شیوازه‌کانی گه‌شه‌کردنیه‌وه، هه‌یرانی به‌رهه‌م هه‌تاوه و له سه‌ر بناغه‌ی لایه‌نێکی‌تر و شیوازیکی‌تر، لاوکی به‌رهه‌م هه‌تاوه. له به‌شه‌کانی پێش‌ه‌ودا گوتمان ده‌قی بهیت به تێکه‌لاوی ره‌گه‌زه‌کانی سه‌ی ژانری چیرۆک و شیع‌ر و دراما، شه‌قل ده‌گرێ و ره‌گه‌زه‌کانی ناوه‌ندی سه‌ر به‌چیرۆکن و ره‌گه‌زه‌کانی درامایی و شیع‌ری، له‌م به‌ر و ئه‌ویه‌ری نه‌و ناوه‌نده، جێگای خۆیان ده‌نێزنه‌وه.

به‌ درێژایی گه‌شه‌کردنی بهیت، ئه‌م هاوسه‌نگیه‌ی ناسراو و چه‌سپاوه له نێوان ره‌گه‌زه‌کان تێک ده‌چێ و شیوه‌کانی‌تری هاوسه‌نگی پێک دێن.

له ئاکامی له‌نیۆ چوونی لایه‌نی داستانی و گه‌شه‌سەندنی شان به‌ شانی لایه‌نی شیع‌ری و لایه‌نی درامایی، هه‌نده‌ک شیوازی بهیتی پێکهاتوون که هه‌یران له ناوه‌ندیاندا راوه‌ستاوه.

ئه‌و چوارچێوانه، بێجگه له هه‌یران له ده‌قه‌کانی گه‌لق و پایزه و نازیزه‌دا، به‌رچاو ده‌که‌ون. له هه‌یران و ده‌قه‌ هاوشیوه‌کانیدا، گه‌رانه‌وه‌ ده‌ورێکی لاوه‌کی

ده گپێ و تێیدا باسی رووداو یان کاره ساتیکێ تایبەت ناکرێ، بە لکۆو باسی ئەوین و سۆزەکانی دلداری دێتە گۆپێ.

گەشە لایەنی درامایی بە زات بوونی مۆدیلی (کۆپ دەلێ - کێژ دەلێ)، بە ئەنجام دەگا و گەشە لایەنی شێعری بە وێچوواندنێ ژۆر و ناسک بوونەوێ قسەکان تا ئەو پەڕی خۆیان لە کاتی پێهەلگوتن و وەسفی ئەویندارانە دا و هەروەها بە خەست بوونەوێ سۆزو کۆل و کۆزی خۆشەویستی، روودەدا:

ئەورۆ ئەوێ کێژ دەلێ

ئەمن پۆیکم شۆرە سوار و خودوود سوار دەدێن

دایاندەبەشێوێ رەشەرلوو

بەختی منی مانی وێرانێ قەلەندەر هەلیاندەستاند. جەپرانە

ئەمن لەوان سواران خۆرد دەبووسەو

سەر زینان بە شەجەر، دانه لئاویان مروارین، ساساکلێ /؟/ گەرمینێ

وێ لال بێ ئەمناسی سەر راوی سەر ئەوان، هەتیوێ جەپرانە،...

ئەو رۆ ئەوێ ئەستێرێک هەلێئ ئەمن لە ئێمەن

تەرازوو هەلێئ کۆی ناکەن،

ئەوێ کێژ زۆکەت زۆرجوانە مەبەدە دەمەن

ئەمن چەندەم رەشە رێخانە و سوور گۆل دەدێن ئەوێ بەندەن

ئەوێ کۆر دەپگوت

کێژێ ئەمن چوو کەلە سەفەرێکم ئە بەرە

رەبی خودا گەری من بی هەتا وە کوونێ ئەو سەفەری دێمەو

ئو خوا شەمەلە و شەمەلە رەتکێنانت دەدەس کەس مەن^۲

مۆدیلی گۆرین، بەرە بەرە لە دەقی جەپراندا بە چەشنێک گۆرانی—

بەسەردادێ کە دەنگی کۆپ وەسەر دەنگی کێژ دەکەوێ و لە هێندە ک جەپراندا،

تەواوی دەق بریتیە لە وەدەنگەتانی یەکەم کەسی تاک و بەردەنگ بوونی

دوره هم که کسی تاك. به هم شپوره به، کوره چه بران ده به وی له کاتی غیاب و دوری
کچه چه براندا، به گانی کردن و رویتگری، ناماده برونی خوشه ویست که ی
مؤدلسازی بگاته وه.

خالیکی زرد سهرنج راکیشتر، نه وه به که له هیئده ک دهقی تردا، بیجکه له
کیژ، کومه لی دقست و براده ری کوره چه برانیش ده بنه به رده نگ و بیسری
ده ریپینی کول و کوی نه و. نه م بارودوخه ته و او ده که نه وه به له شانویه کدا، دو
که سایه تی به ناوی کوره چه بران و کچه چه بران دور بگین و
جه ماعه تیگیش خهریکی ته م شاکرینی نه و شانویه بن.

کوپنه کو و ترازوو هملدین، له ستیره لعن ده سیله

کوپنه برین هموو دقست و براندران دینه وه ساریزی

لی من و بهزنی باریک وزه لدی به بلان به سوت و سوتیه

له بسکولی به گول دهمانه

لعن سهریکه خوم هملدینا تماشای بهزنی باریک ده کرد

سهری هملنا به بهر خال و پارچه مانه، گول له بهر بلانانه

کیژ دلی کوره چه بران له تو له مافوکوی ده خوت مه به نه وه چ جودایان

ههتا منیش له ملی ده باهان له بخت داله گرم تازیه و غه مانه^۱

له چه براندا، له نیتوان سن ئالقه ی نزا و گینانه وه و زلزل، هه ر به ته نیا

ئالقه ی نزا ته وای ده قه که ده ته نیتوه، و له چوار شیوه که ی نزا ش واته:

- ۱- پاپانه وه له خوا و هاوار برنده بهر پیاوچا کان ۲- خوزگه خواستنی
- نه ویندارانه ۳- گاز کردنی یار و پتیه لگوتنی ۴- عه رزی حال، سن جوره که ی
- دوایی به ته وای ده سه لاتداری ناو دهقی چه برانن.

پیکهاته ی چه بران به م تاییه ته ندیه سهره کیبانه ی باسیان لی کرا، به شیکه
له پیکهاته ی بهیت. واته له به شیکه بهیتی دلاری له پله ی په که مدا، مؤدلی

(کۆر ده لێ - کێژ ده لێ)، شه قان ده گری و له پلهی دووهه مدا وه سف و
پێ هه لگوتنی ئه ویندارانه وه کۆر هه یران، ته وای تایبه ته ندیه کی شاعیرانه په یدا
ده کا و له پلهی سێهه م دا، هه ر سێ کجابه تی خۆزگه خواستنی ئه ویندارانه و
گازی کربنی یار و هه رزی حال، ته وای رو به یری ئه و به شه داده گرن. با به وردی
سه رنج به دینه چۆنیه تی وه ده نگ هاتنی کاکه مه م له م به شه ی به یتی مه م و
زیندا:

روژم لێ هه لێت، گه یه وته نیوهرۆیه

روومه تی یاهه زینی گه لیکه زهریشتن له گولی لیمۆیه

بریا ئه و ده ست و جام و بام ئه گه ر یاهه زین به ده ستی مو به ره کی -

ده یلویتمه وه سه ر رووی چۆیه

روژم لێ هه لێت، گه ییه شه سلێ ئیواری

روومه تی یاهه زینی گه لیکه زهریشتن له ده نکی ده هه ناری

بریا ئه و تاس و ته به قه بام ئه گه ر یا به زین به پهنجی مو به ره کی -

ده یلویتمه وه سه ر تانه شواری...

روژم لێ هه لێت گه یه وته وه نوێزی خهوتنی

روومه تی یاهه زینی گه لیکه زهریشتن له گولی ده سوپسینی

ره بهی خۆل گهرم بی ئه وێ روژی ده کا دیوانی ده گه ل دیوان کردنی

یاهه زین به لای له من ده ست له توو هه لئا گه ر هه تتا روژی مردنی^۵

له سه ره تای به نده گانی به یتی لاس و خه زاندا، چه ند لاپه ره ته رخا ن کراوه
بۆ پێهه لگوتنی دوو لایه نه ی لاس و خه زان. نه وونه ی ئه و توو له به یتی دلداری
دیکه شدا به هاسانی ده ده وزیته وه. که واته شێوازی دروست و زانستی بۆ
لێکۆلینه وه ی میژوویی و گه ران به دای چۆنیه تی سه ره لدانێ هه یران ئه وه یه
که لێکۆلینه وه که مان هه نگاوێک بگه رێنینه وه بۆ دایه و سه ره لدانێ هه یران

به‌ستینه‌وه به سه‌ره‌لدانی به‌یت. (دیاره زکریه‌ی به‌یتناسانیش له‌سه‌ر شه‌وه رێک‌ه‌وتوون که به‌یت له ناوچه‌ی موکریان سه‌ری‌ه‌لدوه.)

سروش‌تی لاوکیش له‌م باره‌یدا وه‌کوو سروشتی چه‌یرانه. به‌لام سه‌باره‌ت به‌ لاوک، تێبینیه‌ک پێویسته. که ده‌لێین لاوک له‌دلوینی به‌یتدا به‌ره‌م هاتوه له‌واته‌یه خراپ حالی بوونێک بۆ سه‌لمانندی درێژه‌ی باسه‌که، رێگامان لی‌بگرێ. شه‌و خراپ حالی بوونه له‌م پرسپاره‌دا خۆ ده‌خاته‌روو که چۆن لاوک که به‌ زاراو‌هی کرمانجی سه‌رووه، له به‌یت - که زاراو‌هی کرمانجی نێوه‌راسته - به‌ره‌م هاتوه؟

له وه‌لامدا ده‌بن ناماژه به‌و خاله‌ بکه‌ین که به‌یت هه‌ر به‌ تنیا به‌ زاراو‌هی کرمانجی نێوه‌راسته نه‌گوتراوه‌ته‌وه. به‌لکوو زکریه‌ی وه‌کوو خه‌ج و سیامه‌ند، سه‌یده‌وان، زه‌مبیل فروش و مه‌م و زین به‌ر هه‌ر دوو شێوازی سه‌ره‌کی هه‌ن.^۱ روونکردنه‌وه‌یه‌کی پێویستی‌تر، له باره‌ی لاوک، وه‌بیره‌تانه‌وه‌ی شه‌و بابته‌یه که به‌شێکی زکری له‌ لاوک‌ه‌کان سه‌ر به‌ هه‌مان پیکهاته‌ی به‌یتن و هه‌یج جیاوازییه‌ک له‌م زه‌مینه‌یدا نیه و هه‌ر له به‌ر شه‌وه‌ی گوتنیا‌ن به‌ زاراو‌هی کرمانجی سه‌روو بووه، شه‌و ناوه‌یا‌ن به‌ سه‌ردا - بپاوه. بۆ نه‌هونه لاوکی گه‌نج خه‌لیل خاوه‌نی پیکهاته‌یه‌کی ته‌واو وه‌کوو به‌یته و هه‌یج له‌مه‌په‌رێک رێگامان لی‌ ناگرێ بۆ شه‌وه‌ی بلێین «به‌یتی گه‌نج خه‌لیل». واته له گه‌نج خه‌لیلدا وه‌کوو به‌یته‌کانی‌تر، ره‌گه‌زه‌کانی شێعر، چه‌ڕۆک و نراما، به‌ ناوه‌ندی‌تی ره‌گه‌زه‌کانی چه‌ڕۆک ناماده‌ن.

له‌م لی‌تکرا‌ینه‌وه‌یدا، مه‌به‌سه‌ت له‌ لاوک، شه‌و به‌شه له شه‌وه‌یی فۆلکلۆری کوردیه‌یه که تێیدا هاو سه‌نگی‌ی شه‌م ره‌گه‌زانه به‌و شێوه باسکراوه، تێک چوووه هاو سه‌نگیه‌یه‌کی‌تر جیگای گرتوته‌وه. له‌ لاوکدا لایه‌نی شێعری کز ده‌بن و لایه‌نی

داستانیش به بڼه نوې کزین، ده بیته به شیک له لایه نی درامایی. به وټایه کی تر له ده قی لاکدا ده سولات به شتو ده کی ریزه نی له ده سستی ره گه زه کانی درامایی دلیه و گټرانه وه تییدا، گټرانه وه ده کی ته و او دراماتیکه. به لآم دراماتیک بوونی لاک له گه ن دراماتیک بوونی هیران جیاو نی هه به له هیراندا به هیژ بوونی ره گه زه کانی درامایی به ستراوه ته وه به دیالوگی راسته و خوی کیژ و کوپه وه. له لاکدا بوونی نه و دیالوگ، به شیک له سروشتی درامایی ده ق پیک دینن. به لآم به شیک تری پښکته نی نه و سروشته به ستراوه ته وه به چه مکی «کټشه».

کتیبی «دراما» له نوو سینې «س.و. داوسون» ناوا چه مکی کټشه، روون ده کاته وه:

«کټشه وشه ده کی له وتویه که بڼه لاکه ولا، له هه موو باسه کانی پښو نه دیدر به درامدا دوو بات ده پښتوه. هه جارسې بهانه ووی نیشان به دین که بارودوخی نیستا، هه رسات له گه ری له موو بۆ هه به بیته بارودوخیکی ته و او جیاو، ته و ا قسه له بارودوخیکی «پرکټشه» ده که ین.

تاییه ته نه دی دراما له وه به که پښو نه دی نیوان به شه کانی پښو نه دی ده کی پر کټشه به. چه ند جوړ کټشه له درامدا هه به وه کت: کټشه له نیوان شتو ده کانی جیاو نی تیگه به شتنی قسه به که له موسی دراماتیک، کټشه له نیوان دوو که سا به نی و. به لآم کټشه به نشه نی و درېژخا به ین بره ته به کټشه نیوان بارودوخی سات به سات و سرجه می کردوه کت.»^۷ ده قی لاک به م مانایه، له چار شتو ده کانی تری نه ده بی فولکلوری کوردی، ده قی کی پرکټشه تره. له لاکدا، به چه ند شتو ده تاییه ت گټرانه وه چه ده کټشه وه. هه نه مهش بق ته هزی کورت بوونی ده قی لاک.

له لاکدا وا نیه نزا و روږ، به په کجاری وه لابرنن، به لآم مه به سستی سر به م نالغانه، به گشتی له چه ند وشه دا، ده خرینه رو. نه مهش به پښچانه نی ریسای شتو ده کانی تری به یت ویا وه که جاری وایه تییدا، نزا یان روږ، چه ند به ندی

دریژ بقوخیان تهرخان دهکن. نهووی له لاوکدا دهگیریتنهوه، زیاتر پیژهنندی به بارودخیتکهوه ههیه که مهترسی قهومانای کاره ساتیکی لی دهکری. زکریک له لاوکدکان بهم رسته یوه دهست پین دهکن: نهووی شمرکه ددکهته...

ههلبهت نه رسته یه جگه لهووی بارودخیتکی پر مهترسی نیشان ددها، له ریگای وشه «نهووی» شهوه، ناماده بوونی زیاتری که سایه تییه کان و روودلووه کان، نیشان ددها. لیژدها، وشه نهووی هه مان نه خشی وشه «نهوه» ی ههیه که پیشتر باسی لی کرا.

دیسان هه ری زیاتر زه فکرندنهوهی روودلووه کان، و ئیسپاتی راست بوونیان، له زکریه ی لاوکدکاندا، باسی شایه دهکانی نه و روودلوانه، به رسته ی «نهووی شادا شوهدن وی گهله که هه نه» دهکری.

دوای چپرکانهوهی گیرانهوه، زکریه دهکا به داکوکی کردن له سهر کیشه. کیشه له زکریه ی لاوکدکان، بهم شیوهیه دهپسکی که دوای نهووی باسی بارودخیتکی پر مهترسی کرا، ئاکامی نهووی بارودخه، به وردی روون نابیتنهوه. واته حاله تیکی هه لواسران (تهعلیق) ساز دهبن و خوینهر یان بیسهر چاوه رنی ئاگادار بوون له به سهر هاتی که سایه تییه کانه. دیاره هه لواسران یه کیک له شیوهکانی سازکردنی کیشهیه. جا له به رنهوهی ئاکامی تراژیکی کاره ساتهکان، راسته وخق باسیان لی ناگری، شین و زکریش نابیتنه پتویستیه کی دهق.

بهم شیوهیه دهبینین هه موو به شهکانی پیکهیتنه ری لاوک، بق خولفاندنی ده قیتیکی دراماتیک. یان به لانی که مهوه ده قیک به تاییه ته ندی دراماتیکی زکریتر له چاو دهقهکانی تر. دهستوه دهستی یه کتر دهدهن.

لاوکی میرهه دجو: ئهمن ناچه قهلاتی درین دهشتی مغلهه ورین ل من وا به بییه

عهسکه رین قهلاتی و نه بوستیران بهوون سپیدن دموورانی گرتیه

نیزو شادا شوهدن میر پهنین میری کوردان گهله که هه نه

ب سځ دهلان گلز دگودئ: نووړی له برا نلکه لدر خان
 عهولا به گڼ پینارئ، باین من تهسیرئ ب کوشتن مېړان نه گمن
 شهره کی دقوماسه لاس و دیلمانی، سردمشتن ملگوموړئ،
 بهر قهلاکی درئ
 نغو تهسبیات بکه بن ب شهرئ چند قلعه و قمرس و باز دیا
 گهلی خورتان! دنگو دستن خو باوینه سهر قابی
 سی تیرا، کوپران چمه لانا بدونه پلا وځ چیان
 بهرئ سپیږئ بلند بکه بن ل مه کیڼ ته پارا ل عاسمین ل عواین
 بهلکی میر پهنج مین دهلل، بهک لیک کوردان، دلو گاوه کی
 موشوغولیا خو دهین. ب وځ پار و غزاین وو— وو

حز ده کم دیسان جهخت له سهر نه مبهسته بکه کم که بهشیکي نذر له و
 دهقانه به لاوک دهناسرین، قورم و ناوړوکیکی جیا له می بهشکانی تری
 بهیت و باویان نیه و ههر به تنیا جیاوازی زاراویدان جیای کردونه ته وه. با به
 وردی سهرنج بدینه ویکچوونی نه م دهقی خواره وه له گال دهقی حیران:

نای دهلل، نای دهلل، نای لای ل من
 نای لای گهلی گوندیان و جیرانان و خزمینه
 ناوځ بارئ من گولبه هاره: ل دهوځ من چند شیرینه
 ومی لای مه پلې له سهری یارن من
 نای لای گهوړئ چل وچار کمزینه
 بهلی تاسن سهری خلک و عاقه من زیوه
 تاسن سهری یارن من دورو یاقوونه
 همواره گهوړئ، لوکون زینه
 سځ کانیکا له بهین جوتی مه مکن یارن من همداینه
 په کا تله، په کا ترشه
 ز تالغ و بهخت و ناوچهوانی من را بهک شیرینه

لای دلال، دلال، دلال، حلی من ب تنی

ههتا ئیره، تیشکمان خسته سهر پیکهاتهیی لاوک و ههیران. لکیکی تری
نه دهیی فولکلوری کوردی، به شیکه له بهیت و باو که دهکری به «مه نزومه»
ناوی بێنین.

سوارهیی ئیلخانی زاده، له ناو نه دهیی کوردیدا، چوار شیوه شیعر بهم چهشنه
لێک جیا دهکاتهوه:

۱- شیعری وتاری یان بهیتی

۲- شیعری برگهیی

۳- شیعری ههروزی

۴- شیعری نووی^۱

ههیران نمونهی رهسه نۆزین شیوهی شیعری وتارییه. تاییه تمه ندیهی کانی
نهم جوړه شیعره، بهم شیوهیهن:

ئهالف: پابه ند نه بوون به کیشیکی برگهیی دیاریکراو.

ب: نالیکی درێژایی دتپه کان.

پ: نالیکی درێژایی بهنده کان.

ت: مهیلی دتپه کان بۆ درێژ بوونه وه و خۆله بهریه ک کیشانه وه.

له مه نزومه ی فولکلوریدا، که به گوێره ی بۆ چوونی سواره، پیکهاته کی
به شیعری برگهیی هه لاده چنرێ، چوار تاییه تمه ندی جیاوازه له تاییه تمه ندیهی
سه ره وه، واته په یڕه وکردنی کیشیکی برگهیی، رێک بوونی درێژایی دتپه کان و
جاری وایه بهنده کانی و مهیلی دتپه کان بۆ کورت بوونه وه بونیادی دهق
پێکدێنن.

بهیتی له قهری

دهچن بۆ ماله جهران

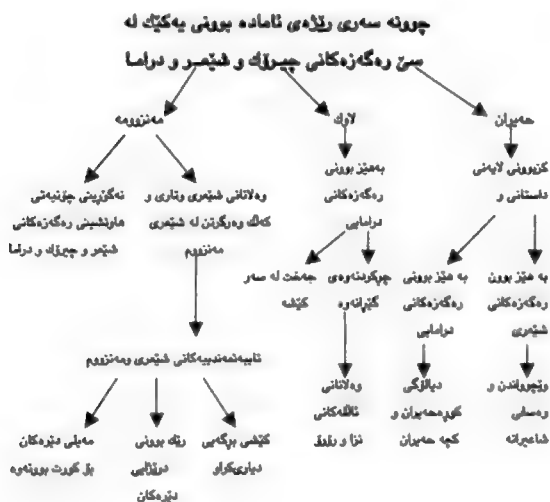
پهیدا بکهن به کف دوو نانان

نالېكى پېن پەيدا ناين
كوردى دېنن لىدوو بابى
نېزاسى ھاتووە كېر ناين
زوو برو پچوو بە تەردەستى
چەندى دەكەين راناووستى
چووچەى دىوېن دەكەل ماستى "

لەم بەيتەدا، ھەموو بەندەكان، سىن دېئو ھەموو دېئەكانىش، ھەشت
بېرگەن. بەيتا كەوا:

ئەفرو ھەت و بەارە
دەربوون چۆم و چەللە
ھاتن تەير و ئىخالە
ھاتن تەير و كەودەرى
مەجىل دگۆتە عەلى
مەجىل دگۆتە حاجى
ئەفە كەوگېرى سوتىيە
عەمىن لە بۆ ھاتىيە
عەمىن لە خۇ ئەفەتە
ھەتا پېن سۆر نەھىتە
پېن سۆر ل دىشتىن ئېتە. "

مەنزومە، لە چار چۆمەى ئەو ئال و گۆرە قۇرمىيانەدا دەمىنئەتەو و
گۆرەنى زياتىرى بە سەردا نايە و ھاسەنگى ناسراوى نىوان سىن رەگەزەكانى
گۆرەن تېكەتەچى. ھەلبەت لەقالبەدرانى تەواوى دەق بە شۆمەى نەزم، لە
مەنزومەى فۆلكلورىدا، ناپىتە ھۆى چۆنەسەرى رىژەى ئامادەبوونى
رەگەزەكانى شىئەرى. نەزم و شىئەر، ھەر بە تەنیا لە شىئەرى شاعىرانى گەورەدا
بە شۆمەى كى قەرار دادى، ھاوشىن بوونە و پىئوستىيە كى ئەوتق لىكيان نابەستىتەو.
كوردەى باس و خواسەكانى ئەم بەشە لە ھىلكارى ژمارە ۱۳، نىشان دراوہ.

۲. لادان له منتیقي مه‌جازی

سهرکه‌وتنی به نژده‌ی خوازه و مه‌جاز، هر به ته‌نیا تایبته به نیزامه‌کانی که لاسی نیه و له باره‌ی نیزامه‌کانی‌تری نیشانه‌ییش وړاست ده‌گړئ. یا کوښمن وه‌بیرمان دینښته‌وه که له به‌ستیني وینه‌گړیدا، شیوازی کوښیسم به ناشکرا له سهر مه‌جاز دامه‌زړاوه و له سووریا‌لیسمدا، روانینی وینه‌گړ، روانینیکی ته‌واو خوازه‌ییه.^{۱۲}

هر به‌م شیوه‌یه، باسی گشتی زال بوونی مه‌جاز یان خوازه، ده‌قی نه‌ده‌بیش ده‌گرښته‌وه. به‌م ه‌ویه له فوسلی دوو دا، نو پرسپاره‌مان ه‌ینایه گوږئ که ده‌قی به‌یت خاوه‌نی کامه منتیقه و هر له‌ویدا وه‌لامعان دلوه که له به‌یته درژده‌کاندا، منتیقي مه‌جازی زاله. به‌لام جارجاره، لادانیک له‌م منتیقه ده‌ببندړئ.

له ه‌ینده‌ک به‌یتدا، روودلوه‌کان به‌ نانه‌ست، به ته‌واوی ناگړې‌درښته‌وه. به‌لکو به‌ ناماژه و به‌ شیوه‌یه‌کی تیشک‌هاوژ، چهند پاژنک له‌گه‌پانی داستانی به‌یت، له‌گوتندا جینگایان بډ ده‌کرښته‌وه و وه‌بیرمینه‌وه یان بافراندن و ته‌واو کردنی به‌شه‌کانی‌تر، ه‌واله ده‌کرښ بډ «یاده‌وهری به‌کژمه‌لی خه‌لک»، یان بډ خه‌یالی داهینه‌ری بیسه‌ر و خوینه‌ر.

به‌یت بډ نو جړه‌ کورت بوونه‌وه‌یه، که‌لک له‌ ناسران و بلاو‌بوونه‌وه‌ی داستانی به‌یت له‌ ناو خه‌لکدا وده‌گرځ. نو روودلوانه‌ی بوونه‌ته ه‌ویننی پیکه‌اتنی به‌یت، نو کاره‌ساته‌ گوره و شویندانه‌رانه بوونه که له‌کژمه‌لی کورده‌ولریدا قه‌واون یان به‌شیوه‌یه‌کی سیستماتیک و سروشتی، چاوه‌پوانی روودنایان بډ ده‌کرځ. که‌واته کاتیک چونه‌پتی قه‌ومانی روودلوژک، له‌ یاده‌وهری خه‌لکدا ناماده‌یه، یان ناسوی بیري خوینه‌ر و بیسه‌ری کورد، ده‌سه‌لاتی

مؤدیلسانی ته‌واوی ده‌قنکی نه‌وتنن هه‌یه، به‌یت تا نه‌و جیگایه‌ی بۆی ده‌کرت،
ورده‌کارییه‌کانی نه‌ده‌بی خوی به‌قوریانی گتیرانه‌وی ته‌واو و نابینووستی
رووداوه‌کان نا‌کا. به‌لگوو له‌ناسته‌کانی ژیرین و شاراویدا، خه‌ریکی خه‌ملاندن
و ره‌نگاندنی کروتونه‌ی جوانکارانه‌ی خوی ده‌بن و به‌م چه‌شنه‌ی راده‌ی
نه‌ده‌بییه‌ی خوی به‌رز ده‌کاته‌وه.

نه‌وه به‌هاریکم که‌بوته‌ن

به‌هاریکی له‌ناکاو

عه‌بدوله‌میزه‌ی کۆره‌ی داسنی دهلن

دوین به‌یانی ده‌ستم ده‌داوه‌ی شینن چه‌خماخ خواری گه‌روومار

رووم ده‌کردموه‌ی چپاهه‌ی مه‌فلووبی داسنیان به‌بیانوی راون

کاکینه‌ی لهن تهلهم ده‌هاته‌وه‌ی له‌تهلگن، به‌خوای کرهم ده‌هاته‌وه‌ی له‌

هه‌ناو

لبنگم ده‌داوه‌ی وه‌مه‌هزانی ئیرییه‌ی کیوییه

نه‌مه‌هزانی کاکه‌ی سه‌یدموانه‌ی ده‌که‌وتنه‌وه‌ی ده‌گزمیلکه‌ی گۆمیلکه‌ی

ده‌خویناو...

لهن بۆت هه‌له‌دوینم به‌ده‌زگیرانی کاکه‌ی سه‌یدموانی

سه‌ری هه‌له‌نا به‌به‌ر شه‌مه‌دیلانی

شه‌رت بێ له‌پاش مه‌لکه‌مون و لێوچه‌رمون و سه‌یدموانی

چپاهه‌ی مه‌فلووبی داسنیان له‌خۆ هه‌رام که‌م

به‌هه‌رم راون تهلگن نه‌که‌مه‌وه‌ی ده‌شانی^۱

ئه‌م نوسخه‌یه‌ی به‌یش سه‌یده‌وان، به‌مه‌زه‌نده‌ی له‌سه‌د ئێر پێک هاته‌وه.
ته‌واوی ئێره‌کان، راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخو، دووپاته‌ی مه‌به‌ستی نه‌و دێرانه‌
ده‌که‌ن که‌ له‌سه‌ره‌وه‌دا وه‌کوو ده‌قی نه‌هونه‌ی نووسراوه‌تته‌وه‌و به‌شێوه‌یه‌کی
تیشک هاریژ و برووسکه‌یی چۆنیه‌تی رووداوه‌که‌، وێپای ئێوی که‌سایه‌تیه‌کان

(هېدولعه زيزی داسنی و سه پده وان و نیچروان و مه لکه وان) و شوینی رووداوه که (چپای مه غلووی داسنیان) باس ده که ن.

کورته کورنه وهی زنجیره ی هاو نشینی، خوی له خویدا، نابیته هوی ژیرکه وتنی مه نتیقی مه جازی و سه رکه وتنی مه نتیقی خوازه یی. به لکوه نه و روه ته، هاو پښ له گال روودانی هینده ک نال و گډی تر، وه کوو به رجه سته بوونی تاییه تمه ندیه کانی روماننیکي دهق، یان نزيك بوونه وه له سروشتی «ناته واوی گپانه وه» که تاییه ته به نوستوره، به ربه ربه نالای سروشتی خوازه یی له ده قدا، به رز ده که ناوه.

ناته واوی گپانه وه، له هینده که به پتدا، هه لگري سروشتنیکي وه که دهقی نوستوره یه. «لیقی شتراس» ده لښ، هه رچی نوستوره یه له سه ر گپانه وه یه کی ناته واو، دامه زراوه. هه ر بډیه سه باره ت به نوستوره، که پان به دوی ریوايه تی ته وار و پشتی به ستراو یان «نووسخه یه کی سه رده کی» بډ نه و نوستوره تاییه ته، کارنیکي بډ که لک و ناراسته. شتراس به به لکه هیئانه وه له بډوونی مرفناسنیکي نه امریکایی، ده لښ نوستوره کانی سوورپیستان، هه ر جار که ده گپانه یی نه وه، ده بن به نوستوره یه کی تازه و سوورپیستانه کانی نه و گپانه وه تازه یه، وه کوو گپانه وه کانی پتشیو قه بول ده که ن. شتراس بډ پاساودانی نه و جیاوازیانه له نیوان گپانه وه کانی جیاچپای یه که نوستوره دا، ده لښ: کاتیک رووداویکی میژووی که له ولاتنیکي دیاریکراو و له ده وراننیکي دیاریکراو دا قه و ماوه، له هه ر گپانه وه یه کدا به چه شنیک به دیار ده که وځ که له گال گپانه وه که ی پتشیو، جیاوازی هه یه، شتنیکي سه یرنیه نه که ر چه ند گپانه وه ی یه که نوستوره، لیک جیاوازی بن.

به پت نوستوره نیه، به لام له م باره یه دا، تاپاده یه که له گال نوستوره خاوه نی تاییه تمه ندیه کی هاو به شه. سروشتی ناته واوی گپانه وه، له هینده که

بهیتدا. نذر و کهم وه بهرچار دهکوی و بهم شیرویه لهم بهیتانهدا، دیاردهی
لادان له مەنتیقی مهجازی دهکویته بهرچار.

سمکزی شکاک:

بهلی گولیزاری بانگی کردی موحه بهری نایی و خوشکین من نایی

لهمی دوعایه کی بکهین یا وطلا یا غموسی مال له بهشداین

جاری ویچار بابی خمسرؤ قوتارکمی ل وی بهلای

نای دا مبرات نه مین دشتن سۆماین

بهلی گولیزاری بانگی کردی موحه بهری بهلی شمه کی داکته

جادهها شنوهاره تگین، دنساری بهلی دکوارینا هیزاری^{۱۸}

هر بهم پتیبه دهتوانین دابهشکردنیك لهناو بهیتهکاندا بکهین و دوو دهسته
بهیت، لیک جیاکهینهوه:

ئەلف - ئەو بهیتانهی تییاندا هیللی گێژانهوه له بهر یهك دهكێشرتیهوه و
یهكهكانی گێژانهوه یهك لهناوی یهك له ناو بهیتدا ئامادهن و هر بۆیهش
مهنتیقیکی مهجازییان ههیه.

ب - ئەو بهیتانهی ئاماژه به چیرۆکیکی تایبهتی دهکن، بهلام چیرۆکهکه له
ناو بهیتدا ئاماده نیه و له پشتیدا خۆی شارنۆتهوه و خوێنه یان بیسه دهی
بق زانیی چۆنییهتی رووداوهکان، پشت به روونکردنهوهکانی دهرهوهی بهیت
بیهستی. لێره دایه که بچوونی ئەو کهسانهی پێیان وایه بهیت شتیک نیه جگه
لهحهکایهتیککی فزیکلۆژی، بناغهکهی دهرهوهی. چونکه مهنتیق و پیکهاتهی
زال به سهر ئەم بهیتانهی دهستهی دووههه، به شێوهیهکی بنچینهیی، لهگهڵ
مهنتیق و پیکهاتهی چیرۆک جیاوازی ههیه.

له فەسلێ پێشهودا گوتمان هاوئشینێ ماکهکان لهناو بهیتدا بهشیوهی

(نزا و پارانهوه + گێژانهوه + نذر) وه بهرچار دهکوی. دیاره چونکه له
بهیتهکانی دهستهی دووههه، ئالفهی ناوهندی واته گێژانهوه دهگانه ئەو پهری

کال بونی خوی کواته دوو ئالقی دی، بهه‌یزتر ده‌بن و بق ده‌ورگێران،
هه‌لسووێتر ده‌بن.

بق نمونه ده‌بین بهیتی کانه‌بی، بریتی به له شینی ژنی کانه‌بی بق
مێرده‌که‌ی. (واته بهه‌یز بونی ئالقی رۆق) بهیتی زه‌ینه‌ل و گۆزه‌ل، شینی
گۆزه‌ل بق براکه‌یه‌تی. سه‌یده‌وان، شینی عه‌بدوله‌زیز بق کۆره‌کانی.

به‌یته‌کانی ده‌سته‌ی به‌که‌م، له‌پیکانه‌ی ته‌لوه‌یاری به‌یت نزیکتان و به‌یته‌کانی
ده‌سته‌ی دووه‌م، به‌ره‌به‌ره له‌ چوارچێوه‌ی پیکانه‌ی هه‌یران نزیك ده‌بنه‌وه.
له‌ هه‌ر دوو ده‌سته‌دا ده‌توانین به‌ ناو ناماژه به‌هێنده‌ك نمونه بکه‌ین:

ده‌سته‌ی به‌که‌م: دهم، قه‌رگۆله‌زه‌ر، غه‌زای سه‌سه‌بان، قوچ عوسمان،
خه‌ج و سه‌یامه‌ند.

ده‌سته‌ی دووه‌م: کانه‌بی، نه‌حه‌دی شه‌نگ، له‌شکری، سه‌یده‌وان یاکه‌میر
و کاکه‌ شێخ.

لێزه‌دا، پێویسته ناماژه به‌م خاله بکه‌ین که نه‌گه‌رچی ئیراجاق بق سه‌رچاوه
مێژوویییه‌کان، بق تیگه‌یشتنی رووداوی به‌یت، له‌ جێی خۆیدا پێویسته، به‌لام له
خوێندنه‌وه‌یه‌کی شه‌ده‌بیدا، به‌رتسك کردنه‌وه‌ی به‌یت هێنده‌ی راپۆرتێکی
مێژوویی، نه‌ده‌بیه‌تی ده‌قی به‌یت، پێشیل ده‌کا. هه‌لسه‌نگاندنی به‌رده‌وامی
ده‌قی به‌یت له‌گه‌ل راپۆرتیه‌ مێژوویییه‌کان، ده‌بێته‌ هه‌ی به‌رتسك بوونه‌وه‌ی
مه‌یدانی رافه‌کانی ئازاد و داهێنه‌رانه‌ی خوێنه‌ر. نه‌و پێوانه‌یه‌ی ده‌بێ سه‌پاره‌ت
به‌ ده‌قی به‌یت ده‌کار بکێت، راده‌ی ته‌با بونی له‌گه‌ل مێژوویی به‌لکۆر راده‌ی
به‌رزی نه‌ده‌بیه‌ت له‌ ناو ده‌قدایه‌.

۲. خرمالی کردنی بهیت

کرد، بۆ رۆژان و فۆرم دان به ژانری بهیت، له چیژ و ههست و بیر و جیهان‌بینی خۆی که لکی وه‌گرتهوه. به قیاس له‌گه‌ژ نو و بۆچوونه که ده‌لێ: رۆمان که‌رهسته‌یه‌ک بووه بۆ نه‌وه‌ی کۆمه‌لی بوژخوای رۆژئاوا، خۆی پێ به‌یان - بکا، ده‌توانێن به‌مقمانه‌وه بلێن که بهیت که‌رهسته‌یه‌ک بووه بۆ نه‌وه‌ی کۆمه‌لی کورده‌واری خۆی پێ ده‌ریبێ. چۆن ده‌بێ ناوی شوێنه‌کانی کوردستان تێکه‌ژ به‌ده‌قی بهیت کرابن به‌لام زه‌وقی جوانی ناسانه‌ی کورد، له‌ناو به‌یتدا ریشه‌ی دانه‌کوتابێ.

نیاری کردنی بهیت وه‌کوو ژانر به‌م مانایه‌یه که هه‌رئیمکی تایبه‌ت له پانتای زمانی کوردیدا، به‌ یاساو‌رێسای تایبه‌ت به‌ خۆیه‌وه هه‌یه که بهیت بێژی کورد له کاتی به‌ره‌م هێنانی به‌یتدا، خۆی پێی زانیبێ یان پێی نه‌زانیبێ، له ناو ئه‌و هه‌رئمه‌دا و به‌ پێی رێسا و یاسای باوی به‌یه‌ته‌کانی پێش خۆی، به‌یستی تازه‌ی گوتوه‌.

که‌واته ده‌سنیشان کردنی بهیت وه‌کوو ژانریک، به‌م مانایه‌ نیه که هه‌موو گهلانی دنیا به‌ شێوه‌یه‌کی وێکچوو، نه‌ده‌بی فولکلۆری خۆیان پێک هێناوه و کوردیش به‌ شێوه‌یه‌کی تری تایبه‌ت به‌ خۆی ئه‌م کاره‌ی راپه‌ڵاندوه. مه‌به‌ست نه‌وه‌یه‌ نوویات‌ه‌بوونه‌وه‌ی چه‌شنه‌ به‌ره‌مه‌ئێکی فولکلۆری، به‌ره‌به‌ره‌ بۆته‌ هۆی چه‌سپانی کۆمه‌له‌ رێسایه‌ک و پێک هاتنی چوارچێوه‌یه‌کی تایبه‌ت که‌ بکری ناوی رێسا‌کانی ژانری له‌ سه‌ر دا‌هێنێ. ئه‌و شێوه‌یه‌ بۆ شه‌قل‌گرتنی چوارچێوه‌یه‌کی ده‌ست‌نیشان‌کراو له‌ ناو نه‌ده‌بی هه‌موو گهلێکدا ده‌توانێ وه‌راست بگه‌ی و تایبه‌ت به‌ کورد نیه. ئه‌و ژانره‌ جیاوازان له‌ نه‌ده‌بی گهلانی جیهاندا، له‌به‌ر نه‌وه‌ی هه‌موویان سه‌ر به‌ نه‌ده‌بی فولکلۆری و زاوه‌کین خالی هاوبه‌شیان هه‌یه به‌لام هه‌ر جورێکی تایبه‌تی، له‌ ناو زمان و ناوچه‌ و خه‌لکی خویدا، به‌ره‌به‌ره

بۆلای خۆمالی بوون و خۆجیتی بوون رژیستوه و نهو خۆمالی بوونه هر به ته نیا له ناوه رۆکدا رووی نه داوه به لکوو فوهمیشی گرتوته وه. نه پروسه ی خۆمالی بوونه له به یتیشدا روویداوه. که واته له م لیکولینه وه یه دا، به ریلووی چه مکی ژانرمان بارت قای نه وه داناهه که نه م دوو تاییه ته نه دییه ی خواره وه ی هه ی:

١- هه ریمکی ریسایی تاییه ت به خوی هه ی.

٢- له ناو نه م چوارچۆه ریساییه دا، بکری به شیوه یه کی چه ند پاته کړو، نمونه ی جیا جیا به ره م ی.

پروسه ی خۆمالی کردنی به یت، چۆن و به چ که ره سته گه لیکه وه جی به جی کړاوه؟ نه گه ر بلین رۆمان و کورته چیرۆک و زدر ژانری نه ده ی تر که ئیستا کورد فیزیان بووه و به کاریان دین، له گه ریانی شوین وه رگرتنیک ی نیجایی فره نه گیدا وه رگبراون و بۆخوی داینه هیتاون، به لام ژانریکی تاییه تی به ناوی به یتی به شیوه ی خوی داینه ناوه و نه و ته وه، به ره مینکی خۆمالی یه، به پیتی چ به لکه یه که وه ده توانین نه و داوایانه به له میتن؟

وه لایم نه و پرسیاره، به م شیوه یه گه لاله ده کړی که به یت خاوه نی پښکاته یه کی نه وتییه که له چه ند فازی جیاوازا، پروسه ی خۆمالی کردنی له سه ر پیاوه کړاوه. له قوناخی یه که مدا کارکړاوه سه ر بناغی پښکاته ی به یت. له قوناخی دووه مدا چینی ناودجی کاری له سه ر کړاوه و له قوناخی سییه مدا، رواله تی زمانیی به یت، به چه شنیک ی تاییه تی، فوهمی پښ دراوه.

قوناخی په که م: چۆنه تی په کانگری ما که کانی پښکته نری به یت.

نایا قه واره به ندی کۆمه لایه تی کورد، له و جڼگایانه دا که له گه ل قه واره به ندی کۆمه لایه تی گه لانی تر، جیاوازی هه یه، بۆ چینی کړوته ونی به یتی کوردی، کاری کړوتنه سه ر پښکاته نی مۆدیلی (ره گزی شیعری + ره گزی چیرۆک + ره گزی درامایی)؟ به واتا په کی تر نایا ده کړی بلین نه گه ر کورد خاوه نی

قه‌واره به‌ندیه‌کی کومه لایه‌تی جیاواز له‌وه‌ی خۆی بوایه، مۆدێلی بۆنیادی به‌یتیش گۆڕانی به‌سهردا ده‌هات؟ نایا نه‌و نایندولۆزانیه‌ی، کورد جیهانی پێ ته‌جره‌به کردوون، کاری کردۆته‌ سه‌ر نه‌و ژانزه‌ داھێنراوه‌ی خۆی؟ پرسیارێکی له‌مانه‌ش بنه‌ڕه‌تی‌تر نه‌وه‌یه‌ که نایا نه‌سله‌ن له‌ چوارچێوه‌ی باب‌ه‌تیکی مه‌یله‌و پێکھاته‌خوانانه‌دا، باسی شوێن‌دانانی قه‌واره‌به‌ندی کومه‌لایه‌تی و نایندولۆزی له‌سه‌ر ده‌قیکی تایبه‌تیدا، باسیکی به‌جی‌یه‌؟

با وه‌لامی ئهم پرسیاره‌ی نوایی، له‌ نووسه‌ری کتێبی «عمل نقد» بخوازیین: «کچی نیشانه‌کان به‌ ته‌نیا خاوه‌نی سروشتیکی دڵخوازان، به‌لام نیشانه‌کانی ده‌لاله‌تی، به‌ شه‌وه‌ی گشتی به‌م چه‌شنه‌ نین. مانا مه‌بستیکی ئاکه‌ک‌سی نه‌یه‌. به‌لگه‌و به‌رهمانی تیگه‌یشتنی دوو لایه‌نی ئیوان مرقه‌کان. به‌واتایه‌که‌تر مانا به‌شه‌وه‌یه‌کی کومه‌لایه‌تی دروست ده‌ی. که‌واته‌ بونیادی کومه‌لایه‌تی نیشانی ده‌لاله‌تی له‌گه‌ڵ قه‌واره‌به‌ندی کومه‌لایه‌تی پێوه‌ندیه‌کی نزیکی هه‌یه‌.

هه‌ر له‌ سه‌ر بناغه‌ی کاری سه‌لسله‌ی ده‌کۆڕ به‌م شه‌وه‌یه‌ به‌لگه‌ بێنێه‌ره‌ که تا نه‌و چینگایه‌ی زمان وه‌کوو شه‌وه‌یه‌که‌ بۆ ده‌ریزی ته‌زموون، چاوی لێ ده‌کۆڕ، به‌ناچار کار ده‌کاته‌ سه‌ر نایندولۆزی. مه‌به‌ستمان له‌ نایندولۆزی بریتی‌یه‌ له‌و کومه‌له‌ شه‌وازه‌ی خه‌نگ بۆ زیان، ره‌چاویان ده‌کهن و پێوه‌ندیه‌کانیان له‌گه‌ڵ چۆنیه‌تی بوونی خۆیان ته‌جره‌به‌ و به‌یان-ده‌کهن. نایندولۆزی له‌ ناو کرده‌وه‌ی ده‌لاله‌تی و گوته‌ر و ئوستوره‌ و چۆنیه‌تی نیشاندانی «بوونی شته‌کان» دا هه‌لکه‌ندراوه‌. که‌واته‌ ده‌کۆڕ بۆین نایندولۆزی له‌ زماندا هه‌لکه‌ندراوه‌»^{۱۱} ده‌کۆڕ بۆین ئاماده‌بوونی ره‌گه‌زه‌کانی به‌هێزی درامایی له‌ ناو به‌یتدا، ئاکامی شوێندانی راسته‌وخۆی نه‌و قه‌واره‌به‌ندیه‌ تایبه‌ته‌ بووه‌ که له‌ کومه‌لی کورده‌واری سه‌ده‌کانی پێشوو دا هه‌بووه‌. داب و نه‌ریت و خو و خنده‌ و بێر و باوه‌ڕی ناو کومه‌ل له‌ زۆر بۆنه‌ی جیاوازا، ده‌ره‌تانی به‌ره‌وه‌بوونه‌وه‌ی دووبه‌دووی کۆپ و کچی پێک هێناوه‌. گه‌ڕی ره‌شه‌به‌که‌، ژوانی نه‌یتی و نیوه‌نه‌یتی، سه‌رکانی، به‌ریژ و زۆر هه‌لکه‌وتی‌تر، به‌ کرده‌وه‌ کۆپ و کچیان کردووه‌ به‌ دوو لایه‌نی وت و ویژیکی نه‌ویندارانه‌ و مۆدێلی (کۆپ ده‌لێ - کچ

ده لږ) که له دهغه څو لکلوریبه کاندای دپته بهرچا، نمونه هه لگرتنه وه په که له ورپه کومه لایه تپیانې ژيانی کورد. تنانته له بالوره دا، کوږ و کچ ټکر رووه لامل او نه تر، په کتريان دوواندوه. نه گهر چوڼیه تی پټوهندی نیوان کوږ و کچ، له ناو کوردیشدا، وهک له ناو هیڼدهک گهلی دراوسیماندا به دیار ده که وئ، به پټی دابه کانی عورل و بره کانی شهرعی، پټوهندی کی ټکر بهرته سک و قه دهغه کراو بوايه، دهره تانی نهو نمونه هه لگرتنه وه په نه دهره خسا و بن شک، بقونیادی بهیتی کوردی بهم چهشنه ی نیستا نه ده بو. بهم چهشنه، ته وهره ی ناوهندی بهیت که بریتی په له ره گزی چیروک، په که مین هه لږاردنی خوی له ناو ره گزه کانی دراماییدا به نه دجام ده که یه نن. به لام نه م ته وهره په دووه مین هه لږاردنی خوشی، له ناو ره گزه کانی شیعی به رپوه ده با. نه م هه لږاردنه ش له ډخی تاییه تی ژيانی کورد، له سرده می ناژه لاری و کشت و کالدا، له کاتی نزم بوونی ریژه ی خوینده واری له ناو کومه لدا سرچاوه ی گرتوه. له کومه لگای نه خوینه وادا، په یلی غیره شیعر دهره تانی بلایو بوونه و ی بق نه بووه و بره و ی شیعر زوړتر بووه.

ققناخی دووه م:

شیعی وتاری و برته سهری ریژه ی خومالی بوونی بهیت.

ده توانین له ناو بهیتی کوریددا، به شوین ماکی نه و ټوډا بگه پټین که سه داوسه د تاییه ت به کورد بن. دیاره نهو عونسورانه له ناو کروتونه ی زمانیی بهیندا ده دوزینه وه. له به شه کانی پټشودا، له زمانی سواره نیلخانی زاده وه، چند شپولزی شیعی ریمان له به ستینی نه ده بی کونی کوریددا، لیک جیا کرده وه که بریتین له: شیعی وتاری، شیعی برگی ی و شیعی عروزی. شیعی وتاری و شیعی برگی ی، هر دوک که لکیان له کټشه کانی خومالی وه رگرتوه، به لام ناستی خومالی بوونی شیعی وتاری، پله په که له هی شیعی برگی ی له سهرتره.

نمونه‌ی شیعرى برگه‌یى، پتر له گۆرانییه ره سه نه‌کانى کوردیدا به‌دى ده‌کړئ.
له‌ده‌قى به‌یتیشدا، پتر شیولازى شیعرى وتارى ده‌کارکراوه و هینده‌کنجار
نمونه‌ی شیعرى برگه‌ییش، له‌ناو به‌یتدا ده‌که‌وخته به‌رچاو.

شیعرى برگه‌یى له گۆرانى و هه‌لبه‌ستى کوردیدا:

هه‌ی‌نار هه‌ی نار باوانم یار هات و رۆی به‌ نه‌ج‌مولار

زولفت به‌ریز به‌ردانه‌وه به‌ باى عیشه‌ ده‌خولانه‌وه

کۆنه‌برینم ده‌کولانه‌وه

ده‌سان شه‌و هات بۆ حالى من بۆ ده‌کەى یم خه‌یلى من

عالم سووتا له‌ناقى من^{۱۷}

شیعرى وتارى له به‌یتدا:

لامۆزا خه‌چن ده‌داوه له بانگى ده‌گوت ۱۳ به‌که

لامۆزا سیامه‌ند گیان لهن بۆت هه‌له‌ده‌کینه‌سه‌پانه ۲۳ به‌که

له‌وه پیشى له من به‌چۆم و به‌ تات و به‌ ناوه ۱۵ به‌که

ئینى ده‌خوێن شه‌هین و شه‌قار ده‌گه‌ل ته‌رانه ۱۴ به‌که

لامۆزا سیامه‌ند گیان سه‌د بریا له بریا به‌ خودى ۱۵ به‌که

له‌تۆ نه‌خۆشم باى له‌ریزى هه‌موو نه‌خۆشانه ۱۵ به‌که

له‌که‌ره‌وه‌وه‌که‌ست لى ده‌هالان، به‌وه‌که‌به‌وه‌که‌م ناوه‌زار په‌داوه‌ کردى^{۱۸} ۲۲ به‌که

شیعرى برگه‌یى له به‌یتدا:

پرسیم بو ده‌کرى ئه‌ی عمه‌رو چاوم ئه‌ی کیزه‌ جوانى (5 + 5 + 5) به‌که

ده‌لن:

کراسم نه‌ به‌چه‌ ده‌لانى (5 + 5)

ده‌لیم:

بینانى چاوم، که‌وه‌هر و دورم (5 + 5)

من باقدار نه‌بووم به‌ باقن به‌رم (5 + 5)

مه‌هه‌نده‌که نه‌بووم به‌ خۆم به‌خۆرم (5 + 5)

به‌چه‌ ميسر و شام، کراسیک به‌کرم^{۱۹} (5 + 5)

شێعری وتاری و شێعری بپگه‌یی، به ته‌واوی له‌گه‌ڵ پیکهاته‌ی رێزمانی زمانی کوردی رێکن. جگه له‌مه، سروشتی شێعری گوتاری، بۆ گێڕانه‌وه و بۆ شین و زۆر، زۆر له‌باره. سواره، له باره‌ی شێعری عه‌رووزیه‌وه ده‌لێ:

«زمانی کوردی بۆ ده‌کارکردنی به‌هره‌کانی شێعری عه‌رووزی، ئاتوانی ده‌وێکی چالاکانه بگێڕێ. چونکه ئه‌و به‌هرانه، به پێی سروشتی تایبه‌تی و پیکهاته‌ی رێزمانی زمانی عه‌ره‌بیه‌وه پێکهاتوون. فارسه‌کانیش که ئه‌و به‌هره عه‌رووزیه‌یان و مرگرت، به‌ره‌به‌ره به درێژیی ماوه‌یه‌کی نزیک به هه‌زار ساڵ به پێی قانێ سروشتی زمانی خۆیان، به‌هره‌کانیان دانا‌شی و پێیان داچوونه‌وه و گۆڕانیان به سه‌ره‌ده‌تێنان»^۲

به‌لام شێوازی شێعری وتاری، به پێچه‌وانه‌ی شێعری عه‌رووزی به پێی داخواری سروشتی تایبه‌تی زمانی کوردی بووه. واته شێعری وتاری یان به‌یتی، له سه‌ره‌ بناغه‌ی هه‌مان ئه‌و به‌لگه‌یه، که له‌خوار بوونی رێژه‌ی خۆمالی بوونی شێعری عه‌رووزیشی پێی نیه‌سات کراوه، رێژه‌ی خۆمالی بوونی له سه‌رت‌ره.

قوناخی سێهه‌م - هه‌لبژاردنی زاراوه‌کانی ناوین.

به ورد بوونه‌وه له زاراوه‌ی به کار هێنراو له‌و ده‌قانه‌ی تایبه‌ت به ناوچه‌ی موکریان خاڵتکی زۆر به‌رچاو، سه‌ره‌جمان راده‌کێشێ. ده‌قی به‌یت له باری موهره‌داته‌وه، دارماله له‌و وشه ره‌سه‌نانه که پتر تایبه‌تن به زاراوه‌ی ناوچه‌ی موکریانی ناوه‌ندی (واته مه‌هاباد و بۆکان و میان‌دول) به‌لام له باری سینتاکس و پیکهاته‌ی رێزمانیه‌وه، مۆدێلێک که ده‌قی به‌یت په‌یڕه‌وی لێ ده‌کا، ئه‌و شێوه رێزمانیه‌یه که تایبه‌ت به دیالێکتی باوی باکووری‌ترین ناوچه‌ی موکریان واته‌ی ناوچه‌ی شێر یان هه‌مان ئه‌و مه‌لبه‌نده‌یه که سنووری نێوان دوو دیالێکتی سه‌ره‌کی کوردی (کرمانجی ناوه‌راست و کرمانجی سه‌روو) ی لێهه‌لگه‌وتووه. ئه‌م بارودۆخه سنووریه‌ و چۆنیه‌تی شوێندانی ئه‌و دوو زاراوه سه‌ره‌کییه له سه‌ره‌یه‌کتر، بۆته هۆی ئه‌وه‌ی دیالێکتی تایبه‌ت به‌م ناوچه‌یه، جیاوازی له‌گه‌ڵ زاراوه‌ی باوی موکریان هه‌بێ.

به سهرجدان به تیگستی حهیرانه کانی ناوچهی ههولپیریش، دههینین ئه ههلبژاردنه ناوینه که له ناو دوو زاراوهی سهرهکی کوردی به پێوه چوو له وانیشدا بهر چاو دهکهوئ. له ههتدهک دهقی بهیت و باودا، تهناوته داوهی کردن لهم بارهیهدا که زاراوهی به کارهترو له ناو تیگستدا، دهکهوئته خانهی زاراوهی کرمانجی ناوه راست یان کرمانجی سهروو، په کجار ژێد دژواره.

لهم زههینهیهدا رهوتی خۆمالی کردنی بهیت، نهک ههر له قوناخی بهرهم ههتانی بهلگوو له قوناخی بلۆکرده وهشیدا، دهووی گهراوه ههلهگهوتنی جوغرافیایی ناوچه کانی کوردستان و رێژی بهرزی ناخپههوانی کورد که به دوو زاراوهی سهرهکی قسه دهکهن، شوپینان داناوته سهر پیکهاتهی رێزمانی بهیت. به واتایهکی تر تهگه ههلهگهوتنی جوغرافیایی ناوچه کانی کوردستان و بلۆبوونهوهی ئهنسانی ناخپههوانی سهر به دیالیکته جیاوازهکان، به شپهیهیهکی تر بویه، پیکهاتهی رێزمانی بهیتیش بهم شپهیه نه دهبوو که ئهنستا ههیه.

پاشکۆ

ههلبژاردنی بهیت وهکوو بابتهی خودی بهیت

جیتی خۆیهتی له کۆتایی ئهم ههسلدا، خالێکی سههرنج راکێش له بارهی بابتهی ههتدهک له بهیتهکان، بههینه بهریاس. بهیتناسان له سهر ئهوه رێک کهوتوون که بابتهی بهیتهکان، بریتین له یهکێک له بابته کانی: میژوووی (وهکوو مدم)، ئهوین و دلداری (وهکوو مەم و زین) بابتهی تاییینی (وهکوو بهیتی قهبران)

...

جوانکارییهک که له پانتای بهیتدا گراوه، ههلبژاردنی خودی بهیت یان بهیت بیژ، وهکوو بابتهی بهیت بووه.

له هونډی سینهمادا، دیتوومانه که له هیندهک فیلمی هونډیدا، خودی سینهما، بډته سوږدهی فیلم. هاوچه شنی ټم روودلو، کاتیک له به سستی بهیتدا روویداوه که بهیت بیژ به گرینگایه تی نه و به شه له فولکلوری کوردی زانیوه. بډ نمونه چونی تی میوان بوونی هه لکه تی و خپنال، له وسو شایر بډ فیروونی بهیتی سولتان له حمدهی بیناری، وه کوو بهیتی کی کورت و گردو کو، له سهر زاری بهیت بیژانه وه بووه. کورتهی نه و بهیته، به م چه شنه یه:

هه لکه تی و خپنال بهیت بیژ میوید خانی بوون. له وان هیچیان بهیتی سولتان له حمدهی بیناریان ندمزانی. معجید خان کوتی دهیی چن له هبر کوئییه کی هیه، به پښت سولتان له حمدهی بیناریم بډ و دمست خن. برایم کامه لا کوتی وسووشایر هیه له شنویه، به پښت سولتان له حمدهی دمزانی. هه لکه تی و خپنال و سوو شایر دموزنموه و پښی دملین:

پیاوړکی به جه وهغری / زور مرده و موز وهغری
لهرمی هغ دملینی وهغری / پښ وایه تږ وسووشایر
ټیکه بازی ټیکه سغفرین / له بهر وستادت دمیرین
دمردمان به کمس چاری نایه / به تږ هه ل ده کړی ټمو چرایه
و سوو شایر دملی:

له گهر دمهرسن به له سه حیه / به پښت سولتان له حمدهی بیناری له کنه مله
به مور ته بیریه / پلش و پښی به پښت نیه
له من ملام دالامینم / له تږ به پښتو چاک بډ دملوینم

وسووشایر کوتی شموون هه تا چرانه کوژنموه، پښو ناښم. جا شموون له گهر چرا کوژاوه، به پښه کمی پښ کوون. به چوار شموون بډی کمونو کردن له گهر به پښه که کمونو بوو، لښ پرسینه وه. بیست و هشت به ندیان لښ زیاد کړدبوو. زورپلش بهری و جن لښان زیاد کړدبوو. وسووشایر له گهر وی دی زوری پښ خوش بوو. کوتی هه که له چلوی منو کهون.^{٦١}

له کرتایسی ټم فسه له شدا، با پوختهی باسه که، له هیلکاری ژماره دا ده بډینه پوو:

میکانیسمی گمشده پیکانه ۱

په راویزه کان

۱. بابک احمدی - ساختار و تأویل متن - تهران - نشر مرکز - چاپ چهارم، ۱۳۷۸ - ۲۸۷
۲. گولزاری سروه - ژماره ۱ - ل ۹۰
۳. ئەحمەد بەهری - گەنجی سەریەمۆر - سلیمانی - پەخشی سەردەم - چاپی یەکەم - ۲۰۰۰ ل ۱۶۲
۴. هەمان سەرچاوه - ل ۱۶۸
۵. ئۆسکارمان - تحفە مظفریہ - پیشه‌کی و ساخکردنەوه و هینانە سەر ریتنوووسی کوردی: هیمن - مەهاباد - چاپخانه‌ی سەیدیان - ۱۳۶۴ - ل ۲۹۷
۶. ئەنانت مەن خۆم پایزەم بەزلولوی کرمانجی سەروو له ناوچە‌ی شێخ بیستوو.
۷. س. و. دلوسن - درام ترجمه فیروزه مهاجر - تهران نشر مرکز - چاپ اول ۱۳۷۷ - ص ۴۶
۸. پاسین هەسەن گێردان - لاوک وسترانی کوردواری - هەولێر - چاپخانه‌ی وهزارەتی رۆشنییری - چاپی یەکەم - ۱۹۹۸ - ل ۱۲۹
۹. هەمان سەرچاوه - ل ۱۷۷
۱۰. سولرە ئېلخانیزادە - تاپۆ و بووئەلێل - ئاران - بڵاوکەرەوه‌ی پانیز - چاپی یەکەم - ۱۳۷۹ - ل ۲۳۳
۱۱. ئیبراهیم ئەفی سولتانی - بهیشتی فەقیری گولزاری سروه - ژماره ۱۳۸ - ل ۴۶
۱۲. خ - سالح - بهیشتا کەوا - گولزاری سروه - ژماره ۱۷ - ل ۱۸
۱۳. رابرت اسکولز - درامدی بر ساختارگرایی در ادبیات - ترجمه فرزانه طاهری - تهران انتشارات آگه - چاپ اول - ۱۳۷۹ - ص ۴۱
۱۴. گولزاری سروه - ژماره ۵ - سەپدەوان - ل ۳۳
۱۵. پاسین هەسەن گێردان - لاوک وسترانی کوردواری - هەولێر - چاپخانه‌ی وهزارەتی رۆشنییری - چاپی یەکەم - ۱۹۹۸ - ل ۷۳
۱۶. کاترین بلزی - عمل نقد - ترجمه عباس مخبر - تهران، نشر قاصه چاپ اول ۱۳۷۹ - ص ۶۳
۱۷. باکووری - گولزانی بیژە نەمرەکان - بەشی یەکەم - هەولێر - چاپخانه‌ی وهزارەتی پەرەدە - چاپی یەکەم - ۲۰۰۱ ل ۹۸

۱۸. نه‌حمه به‌هری - گنجی سریه‌مژ - سلیمانی - به‌خشی سرده‌م - چاپی به‌کم

۲۰۰۰ ل ۲۰۹

۱۹. مع‌حمود شکاک‌نژاد - به‌پیش‌خه‌زیم - گزفاری سرود - ژماره ۱۲۹ - ل ۲۱

۲۰. سواره‌شیلخانی‌زاده - تاپق و برومه لیل - تاران - بلوک‌روموی پانیز - چاپی به‌کم

۱۳۷۹ ل ۵۲ - ۷۲۹

۲۱. قادر فتاحی قاضی شلوه‌مع‌حمود و مرزینگان - تبریز - انتشارات دانشکده ادبیات و

علوم انسانی - چاپ اول ۱۳۴۸ - صص ۴ - ۱۲

فلسفی چوار

ہوئے ن کردنی ہیگہاتہ ہی بہیت

تا ئېتىسا قىسمان لە ۈڭچۈن و جياۋزى قۇرمە جۇرلۇجۇرەكانى بىت كىرۈرە. دەتۈننن لەم بەشەدا، تەۋلى ئو پىڭكەتەنە، بە ھەموو تاسەتمەندىسەكانىيەتە، لە بۆلۈن كىرىنىڭدا پىڭكەۋە كۆكەنەۋە.

نهم پېښکاته جياوازان، جگه له وده لې باري چوار چټو وه، خالي هاوېش و جياوازيان هڅه، له باري ورده ريساکانيش وه، ده کړي پټکوه ه لېسنگي تندرښت. چاري پولي ټنګرښت کمان، له سر بڼاغي تاييه ته نډيه گڼتېه کان داده مزيښت و دواتر هر له م فسله دا، ټاورک وده سر وکچوون و جياوازي ورده ريساکاني ټاو ده کانيش دده پنه وه. به گوږي باس و خواسه کاني پيشوو، هوت پېښکاته جياوازي له پانتاي بهيت و باويډا ليک جيا. ده کړنه وه. دپاره شو ناوانه لې له ليکولينه وه دا بق شو هوت ده سته به دانراون، به شتو ده کي قهراردادي ه لې ټنګرښت اړون.

۱- بهیت به پنجم ————— اسی توار عیار و ده. ثم چه شنه بهیت به و
تابه تمه ندیمانی خوار و ده ناسر تکه و ده:

۱-۱. هر سۆز رهگهزی چیرۆکی و شیعری و درامایی تیدا ئامادهیه و رهگهزی چیرۆک له ئاو ئه و سۆز ئالفاندهدا، ئالفهی ئاوهندی بێک دیتن.

۲.۱ له هرډور بهشی تخت و بهند پښک هاتوره و بهشی بهندیشی به
شیرعی وتاری هه لچنلوه نهک به شیرعی مه نرومهی.

۲.۱ مه نتیقیکی مه جازی به سورد زاله.

۱. له بهر نهووی هیلی گپړانه وه، ټییدا له بهر پهک کپشروته وه و
پهک کانی گپړانه وه، پهک به لوی پهکدا هاتون، پشت بهستن به سرچاوه پهکی
دوره ووی بهیت پتویست نیه.

نمونه: سه عید و میرستوه دین بهگ، لاس و خه زال، مه م و زین، گنج
خه لیل، برابمک، شیخ قهرخ و خاتون نهستی، ناسر و مال مال، مه حمل و
برایمی دهشتیان، شپمه حمود و مهرنیکان و جژندی^۱.

۲. بهیچی مه یله وتولو عیار.

نم بهیتانه هریه تنیا له تاییه تمندی دوهمی بهیته کانی تولو عیاردا،
لپیان جیاده پنه وه، واته بهشی تهختیان نیه و له سې خهسله تهکی تردا
(۱.۱، ۲.۱، ۱.۱) له گلیان هاویه شن.

نم دهسته یه، نو بهیتانه داده گری که له فوسلی پیشوو، له بهشی لادن
له مه نتیقی مه جازیدا وه کور دهستی پهکام ناومان هینان^۲.

له باره ی بهیته کانی نم دهسته یه، دوو تیپینی به پتویست دوزالم:

تلف - جیاوازی بهیته کانی نم دهسته یه، له گال بهیته کانی جوری پهکام
زگرکه مه. واهیه نوسخه پهک له بهیته کی دیاریکراو، بخریته خانیه بهیته کانی
جوری پهکام به لام نوسخه پهکی تری هه مان بهیت سر به دهستی دوهم بې.

ب - بهیته کی وه کور وه نهوش و بهر دوا، زگره ی تاییه تمندی بهیته کانی نم
دهسته بهیته یه یه. به لام له بهر نهووی بنده کانی به شیرعی مه نروم

مه‌لچنارون و شیعرى وتارى تئیدا وه‌لانراوه، له‌م ده‌سته‌یه‌دا جینگای بز
ناکریتته‌وه.

نموونه: بهیتی دهم، غه‌زای سیسه‌بان، قزج عوسمان، خه‌ج و سیامه‌ند،
قه‌رو گوله‌زه‌ر.^۲

۳ بهیتی خوازه‌یی:

ئه‌و بهیتانه‌ن که له‌فه‌سلێ پیشوو له‌به‌شی لادان له‌مه‌نتیقی مه‌جازیدا،
وه‌کوو ده‌سته‌ی دووه‌م، ناومان هه‌تانه‌ن. خاوه‌نی ئه‌و تایبه‌تمه‌ندیانه‌ن:

۱-۲ بهیت ئاماژه به‌داستانێک ده‌کا، به‌لام په‌که‌کانی گه‌ڕانه‌وه، له‌ناو ده‌قدا
ئاماده‌نین. داستانی بهیت، له‌ده‌ره‌وه‌ی ده‌قی بهیت واته له‌مێژوو یان له
یاده‌وه‌ری گشتی خه‌لکدا بلأوه و وه‌کوو به‌یته‌کانی دوو ده‌سته‌ی پیشوو،
رووداوه‌کان به‌وردی له‌ناو ده‌قی بهیتدا ئاماده‌نین و هه‌ر بۆیه ده‌قه‌کانی ئه‌م
ده‌سته‌یه له‌چار ده‌قه‌کانی ده‌سته‌کانی پیشوو کورت‌ترین.
۳-۲ مه‌نتیقی خوازه‌یی به‌سه‌ردا زاله.

۳-۲ له‌زنجیره‌ی هاو‌نشینێ (نزا + گه‌ڕانه‌وه + رۆژێ)دا، ئالفه‌ی سێهه‌م
واته رۆژ، چوار چیره‌ی بهیت پێک ده‌ینێ و ئالفه‌ی گه‌ڕانه‌وه کاله‌ ده‌بیته‌وه.

۳-۴ به‌شی به‌ندی له‌شیعرى وتارى پێک هاتوه.

نموونه: سه‌یده‌وان، کانه‌بی، ئه‌حمه‌دی شه‌نگ، کاکه‌میر و کاکه‌شیخ،
له‌شکری، سوارق، زه‌ینه‌ل و گۆزه‌ل:

ئه‌و براله زه‌ینه‌ل گه‌ل

ئه‌من ئه‌ورۆ زه‌ینه‌مه‌دا دۆژمێ زه‌ینه‌لی بره‌م

ئه‌گه‌ر رووبه‌ن ده‌کردمه‌وه سه‌راپه‌ردی کاکه‌ زه‌ینه‌لی

هه‌لێان ده‌گه‌رت سه‌رکێش و کراسان

بهين ساجيني ده پاندا له كوتلي جه مېلي
 نهی براته / تڅو د كمي / زه پنهلي ده زوراري
 نه تڅو ئيلچي شاي پير خدری همر به خوونكاري
 كوره براته نهو رو به هماره
 به هاريكم كه يوه وه گوزملي
 چومه كمي شه مناسكيم به قزوين كيرن
 نهو رو كاني له من دمدا توهووه چهلاني^۲

۴. بهيتي مه نورو مه يي چوري په گم

شپږ لم به پتانه دا، به شپږه ي مه نروم ده هونريته وه. زږيه ي د پړه كان له
 په ك به نددا، خاوه نې په ك كيښن و كيښه كېش زياتر كورته. به لام به گشتي وه كوو
 شپږه كانې تري نه ده يي څلوكلوري، له باري قورميه يوه نه ختيگ نازادي تپدا
 به دي ده كړي. واته هه موو جاري ژماره ي (تعداد) د پړي به ند ه كان، وه كوو په ك نين
 و سه روپه ك به لاني كه مه وه له سڼ د پړدا دوويات ده بيتته وه و جاري واپه ته نانه ت
 به شي ته ختيښي هه يه. هينده ك جار د پړه كان له جياتي په ك كيښي بړگه يي، له
 دوو يان سڼ كيښي دپاريكراو كه لك و ه رده گرن. زږيه ي نه م به پتانه دريژن و به
 وردی دوو د لوه كان ده گيږنه وه.

نورونه: زه مېبل غروڅ، مېه مېه دي هه شيفه، شيفي سه نمان، بهيتي هه قيری، بازارم
 وگوله ندام، باپ پير ناغاي مه نگوې، هه مزغاغي مه نگوې:

له كووچه و له دالان
 هه مزغا ده نمريني
 ده تفهنگم له بو بينن
 دوزري و دمه ر قزواني
 ده تفهنگم له بو بينن
 مه نال و هه پرماني

بە گىل و دەمەر كەوتىن
كا دەروىشى كۆيىستالىن
دەچوون بۆ باشى قىيىلەي
لەوئ دەدران لە سانى
ھەمراشا ئاۋرى دلوھ
ھەممەد و سەلمان كۆلەن
ھەيلى لە بۆ ھەممەن
كۆزراۋە مەردى مەبدالىن
سەنئەتلىق قەلەم دەدران
بە سى جەزمەي قورغانى
ئىزمىلى لى ئاگەرمەن
دەيىلمەن تا قارالىن

• - بەيتى مەنزۇمەيى جۆرى دوھەم

پىنگىكەتەي ئەم جۆرە مەنزۇمانە يەگجەر زۆر لە شىئەرى كلاسسىكى بېرگەيى
نەزىك دەپىتەو و ئەو ئازادىيە قۇرمىيەي لە بەيتى مەنزۇمەيى جۆرى يەكەمدا
دەدەيتىر ئىرەدا و بەرچاۋ ئاگەيى. ئەگەر لە سەرەتاكانى مەنزۇمەدا، وا ھەيى
زىاتر لە چەند دىپ پىنگەو، ھاوسەروا بىن، بەرەبەرە، دىپەكان دوو بە دوو
ھاوسەروا دەبىن و ئىتر ناتولەين ناۋى دىپەيان لە سەر دابىنەن و دەبى وەك نىوھ
بەيت (بەيت بەمانا شىئەرىيەكەي) واتە وەك مىسراۋ چاۋيان لى بىكەيىن. كىشى
بېرگەيى، بە دىرئايى دەق ئاگەيى و بەيت بەشى تەخت ئاگەيىتەو.

ئەم جۆرە مەنزۇمانە، زۆرترىن جىياۋازىيان لەگەن پىنگىكەتەي تەۋاۋەيىرى
بەيت ھەيە. بە بېرۋاى مەن زۆر بە زەھمەت دەتولەين ناۋى بەيتيان لە سەر
دابىنەن-ئاقە جىياۋازىيان لەگەن ئەدەبى كلاسسىك و ھاۋەشىيان لەگەن ئەدەبى
فولكلورى ئەۋەپە كە ئەو تەبىر و مەبەست و مانايانەي تىياندە ھەيە، كەمتر

رهنگ و بڼی فرههنگی رهسمیان پټوه دیاره و زږدتر سر به فرههنگی
خه لکی ره شوکین، ثم به شه له نه دهی فولکلوری، له باری زارواوه شه
په پړوی له زارواوی باوی ناو به یته کان واته زارواوی ناوین ناکا. ده قه کانی
درژن و په که کانی گټپانه وه، بڼ نیوې ټیپاندا هاتوه.

نمونه: عه زیر و کوپا، وه نه وه ش و به په نا:

باوک وټی:

روڼه نه تانچ و ژمار، نهموی دنیایی
نه نه ساس نه نه سپ، ده ده بهی شایی
نه نان نه توشه، نه خمری رات هس
نهمور نه نه شکر نه تر سفلت هس
نه پوول نه پاره نه دعای خمری
نه نه تر برویت و نه عیلاجی ...
به مرزا هلسا که پای ین نه شه
داریکی هه گدرت ین نان ین توشه ....
مهمله کمت کهرپا لیمجار دل مهویس
چوو مه حال نه شوین، دمور و بهر نیگلوس
کهرپا بز یارن زوخوا دل له بهین
دمورمی که بهلا، دمورمی که زمهین^۵

۶. بهیتی شیوه حه یران

که ده لټین بهیتی شیوه حه یران، بیجگه له حه یران، مه به ستمان له و ده قانه په
که حه یران نین به لام له باری پښکاته وه ده چنه — خانه په کی نه و تر که له
ناوه ندیدا فوړمی حه — ران جیگیر بوه. به و تاییه تمه ندییانه ی خواره وه
ده ناسرته وه:

۱-۶ له نتوان ره گزه کانی شیمر و چپړک و دراما، په که مینیان به
ده سه لاتیکی زږد وه له ناو ده قدا زاله.

۲-۶ له سڼ ټالقه‌ی نزا، گڼپانه‌وه و رڼو، ټالقه‌ی نزا، به شپوه‌ی
پڼ‌مه‌لگوتن و خورگه‌خواستن و عورزی حال، له‌ناو ده‌قدا ره‌نگدانه‌وه‌په‌کی
تړخی هه‌په و ده‌توانین بلتین نزا، چوارچپوه‌ی بهیت پڼگدینن.

۲-۶ خاوه‌نی مه‌نتیقنکی دووکه‌سی‌په. واته که‌سڼک خورشه‌ویسته‌که‌ی
ده‌کاته به‌رده‌نگ و زیاتر به‌گوشه‌ نیگای دووه‌م که‌سی ټاک ده‌یدوینن، و
جاری وایه خورشه‌ویسته‌که‌شی له به‌راسه‌ردا هه‌ر نه‌و جوره‌ دوواندنه ره‌چاو
ده‌کا. هینده‌ک جاریش نه‌و مه‌نتیق ده‌و که‌سی‌په، به شپوه‌ی ناماده‌بوونی
په‌کڅکیان و مودیلسمازی خونوری نووه‌مینیان له لایه‌ن که‌سی په‌که‌مه‌وه
وه‌به‌رچاو ده‌که‌وئ.

نمونه: هه‌یران، گه‌لږ، پایزه، نازیزه:

وهره‌ عازیزئ

له‌من کراسپکی له‌ بو‌ عازیزه‌ جوته‌که‌ی خو‌ چي ده‌کم
به‌ری له‌ هه‌لتن، پشتن له‌ سوئسن، نیو‌لخن ټلوریشمی څاو‌ بن
گورډله‌کانی له‌ په‌لکی ده‌سووره‌ گولن
وه‌ستایلی له‌ بو‌ دهنم له‌ کوپه، له‌ حله‌بن، له‌ده‌پار به‌کړن
له‌ کارخانه‌ی ده‌ قوچه‌ مووسلن
هه‌ر وه‌ستایه‌کی ته‌قلنکی ته‌په‌لدا
هه‌پرانیکه‌ زورار و لڼ‌ لڼ‌ په‌که‌ باریک و
ده‌پل عازیزکه‌ سهر به‌ موزیکی له‌ سهر بلن
ټلرن عازیزئ وهره‌ به‌ من عازیزئ^۱

نه‌و پڼکه‌اتایه به‌م تایبه‌تمه‌ندیپه ده‌سنيشان کراوانه، له‌ ناو ده‌قه‌کانی هه‌ر
نوو زاراوه‌ی سهره‌کی کوریدا ده‌دیزیت‌وه و له‌راستیدا جیاوازی زاراوه‌ نابیته
هوی جیاوازی لورم. قالبی به‌یتی شپوه‌هه‌یران له‌م ده‌قه‌ی خواره‌وه‌شدا که‌ به
دیالکتکی کرماجی سهره‌وه، وه‌به‌رچاو ده‌که‌وئ:

له‌ورډ کورک ده‌کو:

که چکې مال خرابې وېزې دوولې هېواري ولتمه دځولزې
 بهرني زراف، هر دوو چاوي رملې بهله کد، دېما سوز ب کولې
 ترهمن باین تهر دگړ
 وېزې مه پرمې خورا نادم هېشلنا بچويکو دتلفلا
 له وړو که چکد دگړ: لاوړ من سونده کد خوار دېدا
 ب دمرگان شېخ هادي، ب قوين مه حصر سلطان، ممله کي ناووس، مېرکا
 شه وړ
 لاوړ وېزې حلفت سلا چ مېرانه کم^۷

۷. لاوک

لاوک به شیک له نه ده بسی فولکلوري کوردی به که ده که ی به م
 خه سله تانه وه ده ناسریته وه:

۱-۷ تاییه تمندی دراماتيکی دهق، به چر بوونه وهی گېرانه وه و ډاکوکی
 کړن له سر چه مکی «کېشه»، ټږ ترخ ده بیته وه.

۲-۷ نزا و رږږ، له چاند وشه دا، پان له ډیرنکی کورن دا دهرده پېرین و یا
 به ته وای وه لاده نرین.

۳-۷ له باری کورت بوونه وه، دهقی لاوک ټږ و کم وه کور دهقی به پتي
 خوازه یی به. به لام جیاوازی نهو دووانه له وه دایه که له به پتي خوازه ییدا، له
 جیاتی چر بوونه وهی گېرانه وه، رږږ به شیکي ټږی روویه پی دهق داده گړی.
 لاوکیش گهرچي له باری گېرانه وه وه، ناته وای ټیدا هه یه، به لام له چاو به پتي
 خوازه یی، وړتر یاسی روو داوه کان دهکا.

۴ - ۷ به زارواهی کرمانجی سه رووه. به لام نه م خاله به م مانایه نیه که
 هره ده قیکي فولکلوري به م زارواهی به، لاوک.

نمونه: شهرې کوت و عماره - شهرې چيانی بیټوزی. حه سنی نوسمان:

شهره کي داده که باخه پس بای له پوب دسر دا لاله بانه

ل كه كمورين سوښدئ مېړا بگت دهنگي بن دووگهلي
 مېړان لموه مېښايانه، بهر هرشې خوډي ب عاسمانه
 عهسهلي نوستان بهرامبېري نوردېن عهسكېري دادسه كنې
 بانگي كړدې پشاورې چەتو محمد عهلي سهردي
 لهري گهلي جلمويان جاري ژور دېي
 عهسكېري كه كي خورا دهر كهوونه وهرنه مېښانې
 لهري بهري بن دووگهلي مېړان بدمي وندېه بهينم
 بزانن ل من و هنگورا كي بهرخن و كي بهرانه^۱

هروهك پېشتار نامازده مان پې كړد، نه م هورت دهسته يه، جگه له تهواوي
 ويكچوونه كانيان، له تايپه ته ندييه ههراوه كاندا ليك جيا ده بنه وه. له ناستيكي
 خوارتردا، دهلي بهيت زږد ريساي جوانكارانه له خق دهگري گه زږدي نه و
 ريسايانه، له هه مو نه و هورت شتوه پېښه تيه دا، وه بهر چاو دهكون و
 هينده كيشيان تايپه تي په كيان چەند پېښه تيه له م هورت دهسته باسكروهن.
 ليردها، ليسته ي نه م ورده ريسايانه، به نمونه كانيان وه دهخينه روو:

۱- دريزه ي گوته به ريز كړنې دهسته وازان.

چەند دهسته واژه بې دهر پېښې مېه ستيك، به دواي په كتردا ريز ده بن.
 جاري وايه نه و پاژه جيا وازانه، هه موويان ناماز ده گه ستيك يان شتيك
 دهكون و جاري واژه نامازده يان بلاوه.

- ههلمده ستانده وه شيتكن، مات و معلولې، كوك مېه ستي، دامېن به خوشلوي^۲

- له شاني كړدوه چارشېو شانيكي موشه جهرې قيمت كړاني عهسكه كارخاله ي

له رهنه تكيه^۳

- خرم سوښدېكه خور دوه موه، دهستي خرم ههلمنا كرموه

له رهنه تكيه، كهردن كيكان، قهد بهريكان، شل و ملا^۴

له م دوو شموونه یه دا، هه موو وده سغه جیاوازه کان، ئاماژه یان بۆ په ك بابه ته.
بۆ وینه شهنگه زن و گه رښ كیژل و قهه باریک و شل و مل، گشتی وده سغی
نازدان. له م نمونانه ی خواره وده دا، پاژه جیاوازه کان، ئاماژه یان بۆ چه ند
بابه تی جیاوازه:

- ١- له دی ناروانیه تۆقان، تهلەسمان، زهیران، زهجه قان، گوولرڼ،
كرمه كان، لومدنكیان، خه بهرچیپان، ده گهل بهندی ده پیره گوولرڼ؟^{١٦}
- له من كه پریكت بۆ دروست ده كم
له سوپستی، له هه لالی، له به بیوونی، له سووره گولی^{١٧}
- له من بهرندارم به تیران، به شیران، سهت بریم كهوتكه به دمن
دمن بۆم گازكم، ده کیما، عه لران، لوقمانان، چاران^{١٨}
٢- درلژه ی گوته به زیاده خستنه سه.
وه كوو خالی پيشوو، به لام به هینانی وشه یه کی وه «ده گهل» یان «دوامه تی»
وه سف درلژ ده كریته وه.

- با به سهرمان داین بۆی هه لاله و به بیوون و گياخاو له گهل شكه بهرینه^{١٩}
- گهلی دمدۆستان و ده برادران له بوكانی خوت دهن رایه دوامه تی ده گهل ئه و
ته گپیری
- بلا له بۆم هه لقه من چلنوو، دامه تی ده گهل ئه وڼ بهرڼ^{٢٠}
- له من مه كره مانن ده گهل ئه وڼ كهوړمه ان^{٢١}

- ٣- درلژه ی گوته بهر ته كرنه وه ی گوته یه کی پيشوو.
لیزه دا، له جیاتی زیاد كردن و نوپات كرنه وه، وه تكرنه وه ده بیته
بیانوی درلژ كرنه وه ی گوته. ئه م ریسایه به هینانی وشه یه کی وه «نا» یان
«ناوه لالا» جی به جی ده بین:

- له وړو له سنیرك هه لدی له تالی ده صامان
شوی و شه بقی خوی له من دمنوه له بری دمو قه بری

ناوطلا له بره‌قی تۆق و تله‌سمان، شو‌ترایی ده‌گهردنی، به‌ری ده‌خه‌زمن^{۱۱}

- هه‌تیو چه‌برانم ده‌کهمین که‌و‌کووه، له‌قه‌لانی دراوی

له‌به‌خودای له‌پشت مالی ده‌سپیداری^{۱۲}

له‌دریژه‌ی گوته به‌دوویات کرینه‌وه‌ی ده‌سته‌واژان.

تۆد به‌سارکاری چه‌ند ده‌سته‌واژه‌یان رسته‌دوویات ده‌بنه‌وه:

- ئەمن ده‌لیم له‌بازی داوی، له‌بازی داوی، له‌رووی داوی، دایکی منن که‌وی

ئەمن ده‌لیم له‌ولای کێلان و رمشتی، له‌ولای کێلان و رمشتی

ئەو به‌ستۆک له‌بهر ته‌لانی، به‌ستۆک له‌بهر ته‌لانی^{۱۳}

- ئەو هه‌ینه‌دابوو له‌گهر دهر که‌ی له‌سهر خۆی دله‌ده‌ست، گه‌له‌گه‌.

ئاله‌ئاله‌قاوه‌قاوه^{۱۴}

هه‌که‌ماسرێن دایکی دووکاری، هه‌که‌نه‌مێن مامزێ دایکی دووکاران^{۱۵}

• - دريژه‌ی گوته به‌هینانی بۆچوونه‌جیاوازه‌کان.

لی‌زه‌دا، خه‌شخوان به‌روا‌له‌ت جیاوازی ده‌خاته‌نێو بۆچوونی چه‌ندکه‌س

سه‌باره‌ت به‌مه‌به‌ستیکی تایبه‌تی و هه‌موو ئه‌و بۆچوونانه‌له‌دریژه‌ی

وسله‌که‌یدا ده‌گه‌یژته‌وه:

هیندیک ده‌بانگوت: رۆژن عه‌رشه‌و هیندیک ده‌بانگوت خێر ناخری

زمانه

هیندیک ده‌بانگوت له‌عه‌رزیه‌و هیندیک ده‌بانگوت خێر له‌که‌والی

که‌هالی ده‌عاسانه

هیندیک ده‌بانگوت ده‌نگی قار و قو‌لینگانه‌له‌که‌هالی عاسمانی

هیندیک ده‌بانگوت خێر ئەوه‌ده‌نگی شه‌هۆلی به‌هه‌رانه

هیندیک ده‌بانگوت خێر قه‌له‌یه‌کاروانه، هیندیک ده‌بانگوت نه‌خێر

پاییزه‌و وه‌شتی له‌یله‌و مه‌جرووم خۆلێکدانه

ئەوه‌گواره‌و که‌رمه‌ک و ورده‌گه‌زێل، ئەوانان ده‌نگیان ده‌چن بۆ که‌هالی

عاسانه

هیندیکیش پێیان وایه کاره کاره، شمره بهرانه
 شۆڤر مه‌حمود مپوش بوو هه‌تا سن رۆژانه
 هه‌قی خۆی وهر گرت ئی عه‌زیمت و عه‌زاب سه‌خه‌تی و سه‌له‌وی تورکه
 تۆر کومانه^{۳۳}

۶ - گازی گزینی به‌رووا

چه‌ند که‌سایه‌تی، په‌له‌به‌نوی په‌ک بانگی په‌کتر ده‌که‌ن هه‌تا له‌ کۆتاییدا،
 مه‌به‌ستێک بدرکێنن:

- گولێزار ب سن ده‌نگان گازی کرده موخه‌ به‌ری
 موخه‌ به‌ری گازی کرده مپرای، جه‌مه‌یلانی بانگ دکر
 روه‌به‌زانی، روه‌به‌زانی بانگ دکر مره‌ڕێ کورێ نه‌ماین
 پشتی سه‌مایل لانا بایی خه‌سروه، به‌گه‌ لیکی کوردین
 دوازه‌ لانا عه‌شیرێ گران، نه‌مینه‌ ل دهرێ دونه‌یانی
 بلانێ ئاگرێ کولا خه‌له‌ین به‌کوێ مالا په‌هه‌لوی شانه‌ عه‌مه‌موکا^{۳۴}

- له‌وه شه‌ریکه‌ له‌ نێوان گولانی جوانی ده‌مه‌واری به‌سه‌فایه
 شلێر ده‌لێ به‌ هه‌لانی
 هه‌لانی ده‌لێ به‌ به‌یوونی
 به‌یوونی ده‌لێ به‌ گیخانوی
 گیخانو ده‌لێ به‌ شمش پهرێ
 گولینه‌ با نه‌مه‌ شه‌ری خۆمان به‌که‌ین
 به‌زاین له‌ نێومهدا کێ نه‌هه‌مان جوانتره
 له‌ سه‌ر له‌وێ کارنه‌ دونه‌یایه
 له‌وه جه‌می گولان پۆل به‌سه‌ت ده‌به‌وون
 هه‌لانه‌ ده‌لێ به‌ گیخانوی
 گیخانو ده‌لێ به‌ شلێر
 شلێر ده‌لێ به‌ شمش پهرێ
 شمش پهر ده‌لێ به‌ به‌یوونی

دوا به عام دهاناندره کن بزمی شنگه بیزابه^{۱۵}

۷ - تیه لکیتی ناوی ناسراو.

به دو شیوه نام رتسایه که لکی لیوهرده گیرن. شیوه ی به گم، هینانی
ناوی که سیتی به نیوبانگه و شیوه ی نووه م، هینانی ناوی شوینیکی ناسراوه.
تلف: هینانی ناوی که سیتی ناودار:

- وهرنام سامی نریمانه و تازه ی سر له بن گلی دهره پناوه
یان همره متی عومبره نه گره له شری یه زده گوردی گپاوه
یان خلقدی بنی وعلیه نه گره سی و دوولگی به سر عریذا برده دواوه
یان همره متی ععلیه نه گره له خییهری دهره زهی، له ریشه دهره پناوه
کردی به پرد و تهووی نه سحابه پیدا دپاوه.
یان له حصدی شنگه نه گره سوار دهور له ولانی له یلک، له وایه له و زیاتر
که س له دنیا به دا نه^{۱۶}

- نازادر حیرانی حق به کن ده شوینیم
به خمین شعلی لار همدانی به متری ممدان
به خانزادی سوزان، خوشکی سوله یمانغانی^{۱۷}

ب: هینانی ناوی شوینیکی ناسراو:

خزنی له خزنی ده شیمان، نه من خهرج نه ستین ماچان بام
له گومهری سوتان همدولف عاره بی کلکی حوسین غاری
له دهرکی قهلائی کوله هومتری
له مدگوتی مملاجامی
جمعی پووی
شمعلوی رهنگین
سهرکانی کوه له سملون^{۱۸}

۸ - زیاد کرینی پاهگری (موه) به نای کردلردا.

له و کاتانه‌ی زیادکردنی (هوه) به کردار، له باری ماناییه وه، پێویست نیه و هیچ جۆره دووپات بوونه و دهیه که گوپی دانیه، ئهم پێوه زیادکردنه، ده بێته رێسایهکی دووپات کراوه‌ی ناو دهقی بهیت و باو:

کێژ دهلێک هه‌نبوه لاره تۆ دهست دهوه تهنگی خۆت به عهزمی راوی
له‌من دهست ده‌ده‌مهوه کۆ زه‌لێکی خاسه‌رنگ به بیانوی سه‌رووی
ژوانی داوتنه‌وه سه‌ری مه‌بدان به‌له‌کی، نه‌گه‌ر خاشاکه‌ن هه‌لکرت چاکه
ده‌نا ده‌چینه‌وه خوار بۆ سه‌رکالی و گوته‌که‌ی پیره زه‌روانی^{۲۱}

۹ - هێنانی کردار به شیوه‌ی رابردوی به‌رده‌وام.

واته له جیاتی رابردوی ساده، که‌لک له رابردوی به‌رده‌وام وه‌رده‌گیرێ:

- لایزل له‌من پیر نه‌بووم، پهرت ده‌کردم
وهره‌ده‌ردار نه‌بووم، ده‌رده‌دارت ده‌کردم
ره‌نگ زه‌رد و لێو به‌بار نه‌بووم، ره‌نگ زه‌رد و لێو به‌بارت ده‌کردم^{۲۲}
- جومعه‌یکه‌ وایه‌و له جومعه‌انه

هه‌لبه‌ ده‌گه‌رمه‌وه چه‌ند که‌مه‌خو‌دای ده‌قانه‌وون زانه

ده‌چۆوه مانی بابی خه‌جێ، ده‌بۆوه میوانه^{۲۳}

۱۰ - هێنانی ناویک به شیوه‌ی تاک و کل.

وه‌کوو جوانکارییه‌ک، دوا‌ی ناویکی تاک، هه‌مان ناو به‌شیوه‌ی کل دێته‌وه.
هه‌لبه‌ت له ناخافتنی کلنی کورسیدا، هێنانی ناوی دووهم به‌شیوه‌ی کل، باو
بووه وه‌ک ئه‌وه‌ی له جیاتی ناسر و مال‌مال، گوته‌ویانه ناسر و مال‌مالان:

ئه‌وه که‌والێکی له منی هه‌لده‌دا، ده‌کێڕ به‌ری عه‌سمانی ره‌شی تله‌ی
ته‌رده‌کا مه‌هه‌لت و مه‌هه‌لتان، قه‌ربۆت و قه‌ره‌بۆتن^{۲۴}

۱۱ - هێنانی «ناسه» له جێگایه‌کی نااسایی رسته‌دا.

کرداریکی وه‌کوو «رۆیشتم»، له دوو‌یه‌ش پیکه‌اته‌وه: (رۆیشت + م). به‌شی
هه‌ول‌بته‌ی رابردووه و به‌شی دووهم، ناسه‌یه. ناسه رۆزجار نالکێته کرداره‌وه
به‌لکوو به دوا‌ی به‌شیکه‌تری رسته‌دا دێ. هه‌لبه‌ت له‌م حا‌له‌ته‌ش‌دا، ناسه

ناتواننې بلکېته هه موو به شيکی رسته وه. له ده قې به يتدا، وا هه به ناسه
له جيگايه کی ناسايی رسته دا به کار بهيترئ:

نمېن دوښم ناسکه و نازدارن دمالان به جوانی دمنی ^{۳۳}

نمېن دهمرموه نه بهر به زنيکه باريکه، يڅې به له کی سهر بل شينه ^{۳۴}

چېکم کوږم بوون همرکه چاوه ^{۳۵}

۱۲ - ميڼانی (که) وهکوو نامزای نيزافه

له زمانې کورديد، نامزای نيزافه، (ي) - ه وهکوو زهندي به بازن به لام له
ده قې به يتدا، نامزای (که)، جيگای (ي) ده گرته وه:

له داپکه من گمړن بهندی له زانه دطی به مری شلوي به

.... ته تو زه پيکه خوت بدوه کراسيکی مه طمېل دارای ته گمړ له سهر

کراوی

پانيمه وه کوو فمرهنگی ^{۳۶}

له پاشم به جن نمېنې به زنيکه باريکه و دووچاوی به نتيه و سينگه

سپره ^{۳۷}

نمېن سمرکه خوم همدېنا نمېشای به زنی باريکم ده کرد ^{۳۸}

۱۳ - ريگخستنی ده سته واژه به نامزای (ده)

نامزای (ده) له کرماجی ناوه پاستدا، گوردارای نامزای کزی کرماجی
سهر واته (يت) - ه

نو ستيت من ————— نو ستي دمن

نو نامزاه له کرماجی ناوه پاستدا، بهر بهر، له مانای خـــــــو وکوو
نامزای کز، به تال بووه و بۆته نامزای نيزافه، واته له نيوان (مضاف) و (مضاف
اليه) داهانووه. نو شپږه گوته که له نه ده بی فولکلوریدا پاوه، له بن زار او ی
شنو یی و هره ها له نيوانه نگوړاندا، که لکی لي ودرده گيرئ.

- له خودا وندی مېری مېرن ده کم طمېن گوله کی ده گوله ميړدانت

بمړئ

ههئا وه کوونې لېخوم ده گمل بهژنې بارېک ده گرمهوه دستمې ده
دستبارې^{۳۱}

۱۴ - رښتستنی د سته واژه په نامرازی (له).

واټه له جياتی نه وهی «له» وهکړو ورده واژه پهک له نیتوان دوو بهشی
جیاوازی رسته دا که لکی لې وه رگیرئ، وهکړو نامرازیك بق ساز کرښی پاژتکی
تازه ده کار کړاوه:

- لهن دوعابه کی بکهین یا وغلأ یا شعوسې مال له بهشانی^{۳۲}
- شی معمه د وکھی مال له باغملیان، دوورم دمستی ملت ناکتی^{۳۳}
- شی معمه دنی مال له حساری دمستی ملت به دلمن ین^{۳۴}
- لهن چ بکم له بؤ براه کی له دای و بابی^{۳۵}

۱۵ - هیتانی ناوه لئاوی ناماژه به شتو هی (توان - نهوئ).

نهو دووناوه لئاوی ناماژه په، زیاتر له کرمانجی باکوړدا باوه (نهوئ رښت) -
توان روژان) له کرمانجی ناوه پاستدا، بؤ هر دووک ناوی تاک و کړ، زیاتر (نهو)
ده کار ده کړئ: (نهو رښه - نهو رښانه):

- مردن گهلیک د مردکی گموره و گراله، له گمر هات له پیر جولان
نابوئړئ

پاش لهن راسووسانان، له من نیزیکه هر بهخوئړئ.^{۳۶}
له دلیکه من گمرئ چمنی له هیشه، چمنی له ژله، رانلووستن له بهر
لهن ناسمورئ^{۳۷}

۱۶ - به خؤ نیسبه ت دان.

ده نگ بڼی نهویندار، به پښی روانگه په کی روماننیکې، خؤی به ناوه ندی
جیهانی ده روپشتی زانیوه و هه مو بارونؤخی سروشتی له ده لاقهی هستی به
هتزی خوږه دیوه و به خؤی نیسبه ت دان:

- بهی وهی لې برا، لهن چ سوبه په، لهن سوبه په کا رویه^{۳۸}
- کورپه کؤ و تفرارو هملدین، له ستیره لهن دمستنه^{۳۹}

- كورڼه د پيمړي بهرمان له من بهر زړه كورڼه^{۴۲}

لهو روځه همونډر له من به مېله^{۴۳}

۱۷- روځگرځن له بهر د ننگيكي تايپهت.

پښكاته ي بهيت به تايپهت بهيتي شتو د هيران، به چه شنيكه كه خوشخوان، همووان د همان پتويستي به بهر د ننگي كه هيه. جا نه گر شو بهر د ننگه، خو شه ويسته كه ي نه يې، چه ماعه تي لوست و براده رانيښي.

- ده جا د تلېم كاكيڼه پيې پلېن به صغري سمپيني

ده كمله من كه لوك پلرېن^{۴۴}

- كاكي خوم لهو روځانه له سترېك له من همدې له ناوملدي عاسمانې^{۴۵}

له ري كاكيڼه، برابنه، برادرينه، چه برن لهو و مړه له تهر كه موري كاكي

خوم ناوملځ له مهر كه مري^{۴۶}

۱۸- مه جاني پاڅ به گشت.

له جياتي نه وې ناوي كه سيك بې، نه و كه سه به تايپه ته نديكي بهر چاوي خوي، نامارڅي پي ده كړي.

كورڼه بريښ هموو دوست و برادران د پنه مو سارنځ

لي من و به ژني باريك و زه ندې به باژن به سوت و سونه^{۴۷}

- لهو جا كه چك دكو: مران مران دارن خلك و عالمي

هموو دولتي پيكترا حاصل ده وو، د پيلا مران و مړو

به ژنا زړا و چالا به لك و د پيما سقر ب گولي

للاوه تي بيا كولان و د گردن و خمان و كه سمران نه وو حاصل^{۴۸}

۱۹- هېڅاني هاوكاتي پرسيار و ولا م.

پرسيار و ولا م جاري وايه له دېرېكدا و هيندهك جاريښ له چه ند دېرډا، به لوي په كدا د پي:

- لهو كن وو له به نكيښ كولپوه

للاوه له كهني بو لځاي خوي هېلوه.^{۴۹}

- كه ژن له كوڼ لمان له دره ليشكي^{۵۰}

.. کاسی خۆم له کوو، ئامان له سهی چاری^{۸۰}

۲۰ - ئاشکرا کرینی شوپهاندن

دهنگ بیژ، راستهوخۆ باسی شوپهاندنی نازداری خۆی به شتیکی جوان و ناسک دهکا

.. لهوه کولمهی لهوێ ناسک بهدمان دهموینم به پهلکی ههفله بهبیوونی

۲۱ - پێگ هێنایی جووگی مه‌نزومه‌یی:

له مه‌نزومه‌دا، چۆنییه‌تی لێک به‌ستنه‌وه‌ی به‌نده‌گان، هێنده‌ك جارێان به‌م جۆره‌یه‌ كه ده‌سته‌واژه‌ی كۆتایی به‌ندیک له سه‌ره‌تای به‌ندی دوايه‌ دا دووپات ده‌بیته‌وه:

.. خوڤكهی وسته‌په‌ كراسی چا بێ

هه‌ر دروو‌مانی لایكێ تێدا بێ

له‌زدارم زه‌ره‌ و پینی قایل نابێ

ئه‌گه‌ر له‌و زێڕ به‌و كاسییم نابێ

كاسییم نابێ دهم سه‌رگه‌ردان

له‌هه‌ركه‌ و له‌هه‌ركه‌ كه‌وتنه‌ خێڵان

وێڵدایش و خزم ئیم ده‌گه‌ن فێڵان

ده‌كه‌پۆی خۆی كرد له‌بۆ جوانی

هه‌یئێ هه‌له‌هه‌ری له‌ رووی زه‌مانی

له‌ كه‌پۆی كه‌وتبه‌و به‌ خۆی له‌زانی

به‌ خۆی له‌زانی به‌و چا نه‌یدا

قازیر له‌و كراسی واکرد به‌و خاشا

له‌سه‌مه‌دولێلا هه‌له‌مه‌یان له‌ما

١- له مانه، په پيژندنه کي لاس و خيژان، موم و زرين، بريښي، شينخ، فخر و خاتون نه ستی ناسرو مال خال، موم خال و بريښي دهشتيان و چولندي له نوښتي نوښتکارمان ه ليريزدوان و په پيژندنه کي سعي و ميرسي و دين بگ و شلر په محمود و مريزنگانيس له نوښتي قادري فتاحي قاضي و درگيرلون و گنج خه ليليس له نوښتي ياسين حسن گوزان و درگيرلوه. نه تېښتې بڼه پيژنيست پور چونک هڅندک له پيژندنه کي، له نوښتي په کور بڼه نوښتي په کي دي، گوزانيان په سره دي.

٢- دمدم و قوچ عوسمان، نوښتي نوښتکارمان، قروگول زهر، نوښتي صلاح پانياني، له دهنگي خله درزي. گوزاري سروه ژماره ١٥٥ - ل ٣١ - ٢٨، غزاي سيمه بان، نوښتي ره سول و هيسي. له دهنگي عېدوللا باغبان - گوزاري سروه، ژماره کاني ٨٠ و ٨١ و ٨٢ - خچ و سپاهند نوښتي کاني نه مومي بهري له دهنگي: هره ره سولې سول مينه، هره مومي په پتان، حوسيني شنه (١) ره سول ناري، عولا جهيزان و...

٣- گوزاري سروه - ژماره ١٥ - ل ٣١

٤- سعي عولا سميدي - بهيتي همرغاي منگور - گوزاري سروه - ژماره ٣٢ ل ٢٥

٥ - محمد ره حيميان - وندوش و بهرزا، له دهنگي محمود باورغا - گوزاري سروه ژماره کاني ١٤٩ و ١٥٠ و ١٥١

٦- نه محمد بهري - گنجي سره موز - سلطاني په خطي سردهم - چاپي په کم - ٢٠٠٠ ل ١١٦

٧- ياسين حسن گوزان - لارک و ستراني کورده واري - هوليژر - چاپخانه و مزاره تي رښتېږي - چاپي په کم - ١٩٩٨ ل ١٣١ .

٨- همدان سرچاوه ل ٩٩

٩- نه محمد بهري - گنجي سره موز - سلطاني په خطي سردهم - چاپي په کم - ٢٠٠٠ ل ١٦٤

١٠- قادر فتاحي قاضي - شلر محمود و مريزنگان - تجرير انتشارات دانشکده انبيات و علوم انساني - چاپ لول ١٣٤٨ - ص ٦٢

١١- سرچاوه ژماره ٩ ل ٦٢

١٢- سرچاوه ژماره ١ ل ٤٩

- ١٣ - سرچاوهی ژماره ٩ - ل ١٦٥
- ١٤ - هه مان سرچاوه ل ١٧٩
- ١٥ - سرچاوهی ژماره ١٠، ل ٥٩
- ١٦ - سرچاوهی ژماره ٩ ل ١٥٧
- ١٧ - ټوسکارمان، تحفہ مظفریہ - پېښه کی و ساخکړنه وه و هیلانه سر رښووسی کوردی:
هین - مه اباد - چاپخانهی سید بیان - ١٣٦٤ - ل ٢٣٦
- ١٨ - سرچاوهی ژماره ٩ ل ١٥٣
- ١٩ - هه مان سرچاوه ل ١٧٢
- ٢٠ - هه مان سرچاوه ل ١٥٥
- ٢١ - سرچاوهی ژماره ١٠ ل ٥٨
- ٢٢ - سرچاوهی ژماره ٩ - ل ١٧٩
- ٢٣ - سرچاوهی ژماره ١٠ ل ٦٤
- ٢٤ - سرچاوهی ژماره ٧ - ل ٧١
- ٢٥ - سرچاوه - ژماره ل ٩٠
- ٢٦ - سرچاوهی ژماره ١٠ ل ٥٥
- ٢٧ - سرچاوهی ژماره ٩ ل ١٥٧
- ٢٨ - هه مان سرچاوه ل ٤ - ١٥٣
- ٢٩ - هه مان سرچاوه ل ١٦٧
- ٣٠ - ره مان میسباح قازی - سرچاوه - ژماره ١١٦ - ١١٥ - ل ١٢
- ٣١ - سرچاوهی ژماره ٩ ل ٢٠٥
- ٣٢ - هه مان سرچاوه ل ١٦٤
- ٣٣ - هه مان سرچاوه ل ١٦٧
- ٣٤ - سرچاوهی ژماره ١٠ - ل ٧١
- ٣٥ - سرچاوهی ژماره ١٧ ل ٢٦٨
- ٣٦ - سرچاوهی ژماره ١٠ - ل ٤٣
- ٣٧ - هه مان سرچاوه ل ٥٢
- ٣٨ - سرچاوهی ژماره ٩ - ل ١٦٨

- ۳۹ - هه مان سه چاره ل ۱۷۵
- ۴۰ - سه چاره ی ژماره ۷ ل ۷۳
- ۴۱ - سه چاره ی ژماره ۹ ل ۱۷۵
- ۴۲ - هه مان سه چاره ل ۱۸۰
- ۴۳ - هه مان سه چاره ل ۱۷۱
- ۴۴ - سه چاره ی ژماره ۱۰ ل ۴۳
- ۴۵ - سه چاره ی ژماره ۷ ل ۸۱
- ۴۶ - سه چاره ی ژماره ۹ ل ۱۶۸
- ۴۷ - هه مان سه چاره ل ۱۶۹
- ۴۸ - هه مان سه چاره ل ۱۷۲
- ۴۹ - هه مان سه چاره ل ۱۷۶
- ۵۰ - هه مان سه چاره ل ۱۸۰
- ۵۱ - هه مان سه چاره ل ۱۸۲
- ۵۲ - هه مان سه چاره ل ۱۶۸
- ۵۳ - سه چاره ی ژماره ۷ ل ۷۹
- ۵۴ - سه چاره ی ژماره ۱۷ ل ۲۴۰
- ۵۵ - سه چاره ی ژماره ۹ ل ۱۷۱
- ۵۶ - هه مان سه چاره ل ۱۷۲
- ۵۷ - مه محمود شکاک نژاد - بهیتی خه زیم - گۆفاری سروه - ژماره ۱۳۹ ل ۷ - ۲۴

فصل پنجم

شی کردله‌وه‌ی به‌یتی خه‌ج و سیامه‌ند

دوايېن نه سلې نه م کتېبه، بریتیه له کورته ته حلېلی ده قېکې دیارېکړاو.
 دیاره جگه له م نسخه یه، هر ده قېکې تر ده سنیشان کړابا، ده مانتوانی هر
 به م میتوده، شی بکینه وه. خوینه ده توانې له مه ووا بوتاوتوې کردنې ده قې
 به یتکې دلخواز له م شتوازه که لک وه رېگری.

به بېوای خرم نه گهر خوینه، هر نه وونده ی توانای روونکړنه وه ی نه م
 خالې هېڅ که فلانه نسخه تاییه ته، سهریه کامیه ک له و حوت پېکاته
 باسکراوانه یه، توانیویتی شاره زایی یه کی باش له به ستینې ناسینې به پندا
 وه ده ست بیښی. نه م ده قې ده مانه وې لیره دا شی بکینه وه، نسخه یه کی
 به یتې خه ج و سیامنده و له کتېبې «که جی سهریه مقرر»، هه لېژنر لراوه. ژماره ی
 دیره کانمان له تهنیشتیان نووسیوه و ژماره ی به نده کانیش له سهره تای هر
 به ندیکدا هاتوه. له لای ژماره ی به نده کان، ژماره (تعداد) ی دیره کانی نه و
 به نده له ناو که وانه دا نووسراوه.

نه وشپړه ژماره به ندی کړنه، یه که مین هه نگاو بې ته حلېلی پېکاته یی به یت.

۱ (۹)

۱. له وه دملین بابی سیامنده و بابی خه جی برابر وون

۲. هر له هر خالری سیامنده ی لیکه جودا بوون

۳. روژیکې له وون روژان چهل مه لای روژان، چهل کمه لوی ده هزاران

۴. دهناردنه کن بایی خهجن، نه‌هه‌مدانه
۵. هه‌لد‌مستاره رووی ده‌کردموه ته‌ویله و ئی‌هه‌نهر خانی
۶. ده‌هه‌ناره دهرق ئه‌سپه‌کی سم ته‌هه‌قی کلکه له سفر چووانه
۷. به‌ههر دهرکی هاله خهجن ده‌هه‌ن رنده‌برد
۸. له‌وه خهجن ده‌یکوت بابم، با‌هه‌رمه‌ت به‌ ئوربانه
۹. له‌وه له‌ج ده‌که‌فری سیاه‌نده گیانه؟

۲ (۱۰)

۱۰. ده‌یکوت ئه‌من چهند مه‌لای ده‌ زۆرزان، چهند که‌هه‌ودابان
۱۱. دهناردموه کن بایی تو، نه‌هه‌مدانم
۱۲. ئه‌میش له‌وه به‌ ته‌قه سواره روو ده‌که‌مه سه‌ری سپانی
۱۳. هه‌لد‌مستم له‌ خۆم حه‌رام ده‌که‌م خرم و که‌سانه
۱۴. له‌وه خهجن ده‌یکوت سیاه‌نده گیانه
۱۵. ده‌وه‌ندهم سه‌هه‌ری ئی بگره تا ئه‌میش رووکه‌مه ته‌ویله و ئی‌هه‌نهر خانی
۱۶. بینه‌هه‌ری ئی‌سه‌ریکی ماهی له‌وی ده‌که‌ له‌ل پانه
۱۷. داگره‌ باش‌که‌به‌کی به‌ وه‌زن سووکی به‌ قیصه‌ت گه‌را‌ه
۱۸. له‌تۆ لارانی هه‌ره‌جیه‌کی ئالی ئه‌سه‌ی تۆی ئی بن
۱۹. له‌وه سه‌ری خهجن بابان وێرانه

۳ (۱۵)

۲۰. به‌ جووته سواره، سوار ده‌بوون روویان ده‌کرده سه‌ری سپانی
۲۱. هه‌له‌بانه‌داوه، خه‌وه‌تیک له‌وی ده‌سه‌ر به‌زه‌نگاری چو‌لو‌و‌گانه
۲۲. له‌وه روژیک له‌وان روژان
۲۳. سیاه‌نده هه‌لد‌مستا له‌کن نه‌ده‌ما روح و هه‌ول، دوامه‌تی گیاله
۲۴. خه‌وی ئینه‌که‌هوت
۲۵. خه‌جن ته‌که سه‌ری هه‌لد‌ه‌نا ته‌ماشای ده‌کرده سه‌ری سپانی
۲۶. وه‌ده‌ر ده‌که‌هوت گه‌میش به‌گه‌لی کۆبانه
۲۷. ئه‌یان ده‌بوو که‌لیکی زه‌ردی له‌وی ده‌هه‌که‌لانه

۲۸. هرچند جاری سمکزی دهکرد له عمرزی
 ۲۹. توژ دهباری، همدستا دهگوت بهری عاسمانه
 ۳۰. هر چند جاری ته کالی دندا له خو
 ۳۱. گامیش به کملی دهگوتروه له پیش کفله کتوبانه
 ۳۲. خجی دهگوت: دهره بی کوثریم
 ۳۳. لمو کلمش به کیکه وه کوو لوموزا سیامندم
 ۳۴. لعمنی هملگرتووه^۱ له حموت برا و دوازده لوموزایانه

۱ (۱۱)

۳۵. له کمر به گوتی سیامندی رسیده دهبوو لومون لسان و شیومن و گریانه
 ۳۶. سمری له خموون شیرین هملینا دهگوت:
 ۳۷. لوموزا گیان خو لعمن هج به زوریم نهمینلوی، هج به پرچشم رانه کیشلوی
 ۳۸. له کمر کملی ناره همتی هتا بدنیرمهوه بو ملی دهباپانه
 ۳۹. دهگوت لوموزا گیان خومن پیم ناخوش نه^۲
 ۴۰. توژ لعلها بکه سمری سیپانی
 ۴۱. وهدر کهوروه^۳ گامیش به کملی ده کفله کتوبانه
 ۴۲. تیناندا به کالیک زمردی لوی دهچککلانه
 ۴۳. لعمیش شور به پیم همدستا کونم کوثریم
 ۴۴. لمو کلمش به کیکه وه ک لوموزا سیامندی
 ۴۵. لعمنی هملگرتووه^۴ له حموت برا و دوازده لوموزایانه

۵ (۱۷)

۴۶. سیامند دهگوت لوموزا دا همدسته له بزم پینه دهری
 ۴۷. تله تیکی لوی ده چه خماخ خواری سخلتی لعلمانه
 ۴۸. خجی دهگوت لوموزا سیامند گیان
 ۴۹. لئی گهری له راوی کلان و کفله کتوبانه
 ۵۰. لومو به مسعلای پیر و پیشینیان
 ۵۱. مهیمه لعتیان چاک نه^۵ لومون سه کباب ختوانه

۵۲. سیامه‌ند رالی هه‌لده‌ستا به‌وان لسانه
۵۳. ده‌پیناوه ده‌ری تله‌تگیکی چه‌خماخ خوری سه‌ختی له‌سانه
۵۴. جاسووسی ده‌گرت له‌ کەفان، له‌ کەله‌ کێوانه
۵۵. قامتی له‌ په‌له‌پیتکه‌ی ده‌زوانت، دما له‌ کەله‌ کە‌ی کەلی زهردی بچه‌کۆله
۵۶. هه‌له‌ده‌کێشا کێردیکی بیست‌و‌چوار پووله‌که‌ زهردی له‌وی ده‌قهره‌ خۆراسانه
۵۷. راپه‌ده‌کرده‌ کەله‌کێوی به‌ غار و دوامه‌تی به‌ لینگدانه
۵۸. ده‌پناوه‌ له‌مێ کەله‌کێویه‌ ده‌ره‌بی ماله‌ خۆی خه‌راین
۵۹. له‌گه‌ر پاشووبکی ده‌به‌ردی مهر‌مه‌روه‌ ده‌زانی
۶۰. سیامه‌ندی هه‌لده‌داشت به‌ سهر‌ په‌لی ده‌ داره‌ به‌نی
۶۱. خه‌چن ده‌لی مه‌نه‌له‌ نامۆزا سیامه‌ند گیان مه‌نه‌له‌
۶۲. هه‌ر چه‌ند تۆ ده‌نالی، له‌م‌ت له‌ گیانم
- (۹) ۶
۶۳. سیامه‌ند ده‌لی خۆ له‌من له‌ به‌ر به‌ری خۆتانم
۶۴. له‌ به‌ر بێ کەسی و قه‌له‌ندهری تۆ ده‌نالم
۶۵. له‌گه‌ر خۆدا دابی به‌م‌م ده‌گه‌ل ایقه‌لام
۶۶. له‌من ده‌بووم به‌ سهر‌دار، له‌تۆش ده‌بوویه‌وه‌ به‌ ده‌نالم
۶۷. خه‌چن ده‌پکوت:
۶۸. نامۆزا سیامه‌ند له‌من چه‌ندم پیکوتی، به‌ قسه‌ و دامه‌تی به‌ زبانه
۶۹. کوره‌ نه‌مکوت لێی گه‌ری له‌روی کەفان و کەله‌ کێوانه
۷۰. سیامه‌ند ده‌لی نامۆزا خه‌چن له‌و لسانه‌ی تۆ هه‌ج فایده‌ی نیه‌
۷۱. هه‌ج موقه‌دده‌ریکی خۆدا لهراده‌ی بێ بێ، ره‌ده‌بووله‌وه‌ی نیه‌
- (۱۱) ۷
۷۲. خه‌چن ده‌لی وه‌په‌رۆ وه‌په‌رۆ
۷۳. وه‌ی له‌وی زهردی، وه‌ی له‌وی له‌م‌لی، وه‌ی له‌وی نه‌کاوی
۷۴. نامۆزا له‌من له‌خۆشی خه‌لکی ده‌بینم که‌وتوه‌^۲ به‌چن و سه‌له‌یر
۷۵. داوا ده‌کا له‌ میوه‌، له‌ میوه‌جاتی، دوامه‌تی له‌ به‌فرای
۷۶. له‌تۆ ده‌بینم به‌ په‌لی ده‌ داره‌ به‌ نێوه‌

۷۷. له جیات هه‌موو ته‌عامیتی

۷۸. قومان دهمدی له گۆمیلکه گۆمیلکس دهلۆنلۆن!

8a

۷۹. سیامه‌ند دهلۆ: ئامۆزا ئه‌من هه‌موت بره‌م ده‌به‌ده‌نی دهن

۸۰. وهره تا به‌که‌م جیسایی ئه‌وان بره‌فانه

۸۱. چو‌ری له به‌ر خاتری چاره‌گه‌هه‌ کانی تو هه‌ج نه‌ن

۸۲. له‌مما سێیان کۆت‌ره به‌ریکه‌یان تێدا ساز کردۆ که‌وه هێلانه‌!

8b

۸۳. هه‌جین دهلۆ ئامۆزا گیان، ئاوی سه‌ری سێیان دپته‌ خو‌رن

۸۴. چه‌ندی به‌ تانی به‌ توندی چه‌ندی به‌ سه‌ندی چه‌ندی به‌ تیزی

۸۵. ده‌دا له‌ سوومانی، گیابه‌ندی، خاوی، له‌ گوله‌ به‌رو‌نی سه‌ر به‌ گۆزیلی

۸۶. شه‌رت له‌من پاشی تو دهرۆم له‌مه‌مله‌ که‌نان. ده‌ که‌ریم به‌ بێ که‌سی

۸۷. هه‌تا مردنی به‌ کیلی!

8c

۸۸. هه‌جین نه‌که‌ سه‌ری هه‌لدێنا به‌ شیومن و دواستی به‌ گریانه‌

۸۹. ته‌ماشای ده‌ کرده سه‌ری سێیان

۹۰. گه‌لی هه‌موت برا و دوازه ئامۆزایانه‌

۹۱. هه‌جین له‌ کنی نه‌مما هۆش و دواستی رووح و گیانه‌

۹۲. ده‌پکوت وه‌ی له‌ سه‌ری سێیان به‌ خو‌رن گه‌راو

۹۳. چه‌ندی به‌ شاخه‌، چه‌ندی به‌ ماهه‌، چه‌ندی به‌ به‌رده‌تاته‌

۹۴. سیامه‌ند ئه‌سێرم له‌ بۆ به‌که‌وه‌

۹۵. هه‌میشته‌ له‌ بۆهات به‌ هه‌له‌

8d

۹۶. هه‌میش له‌وێ شانی. له‌وێ چه‌رن، له‌وێ به‌نده‌نی

۹۷. ئیوی خوا و ره‌سووانی به‌یاد دێنا

۹۸. خۆی هه‌لده‌ داشت به‌ سه‌ر په‌لی ده‌ داره‌به‌نی

۹۹. نه‌وه دهلۆ مه‌نه‌له‌ گۆر غه‌ریب مه‌نه‌له‌

۱۰۰. همرچه بندی تۆ ده نالی بلمت له گینم^۷

ئەم بەیتە لە یازدە بەند پیکهاتوو و سەرچەم، سەد دێپێ لە خو گرتوو. درێژترین بەند، بەندی پێنجەم بە هەڵدە دێپ و کورت ترینیان، بەندی هەشتەم بە چوار دێرە. بە درێژایی یەکەکانی گێرانهوی ئەم دەقەدا، سێ هاوسەنگی و سێ ناهاوسەنگی وەبەرچاو دێ. کەواتە سێ زنجیرەیی داستـــــــــــــــــانی لەم دەقەدا، پێکەوه لکان. ۶۰ دێپێ سەرەتای بەیت، سەر بە ئالقای گێرانهوین. لەدێپێ ۶۱ را هەتا دێپێ ۸۷ و هەروەها لەدوو دێپێ کۆتاییدا (۱۰۰ و ۹۹) دەقی بەیت شین و رۆژ دابەگرێ. لە نێوان ئەم دووبەشەیی رۆژدا واتە لە دێپێ ۸۸ هەتا دێپێ ۹۸، سەر لە نوێ گێرانهو دەست پێدەکاتووە. کەواتە ئەم دەقە هەر بە تەنیا خاوەنی دو ئالقای گێرانهو رۆژیە و لە ئالقای نزا بێبەرییە بەلام هێندە ک نوسخەیی تری خەج و سیامەند، ئالقای نزا، بە شێوەی پێهەلکوتنی ئەویندارانە، لەخۆدەگرێ:

سیامەند دەپکوت: لەسۆزا بەرلەت بەمن بێنێ بەدار خێومتی رومیانی^۸

سیلگت بە من بێنێ بە بەفری سیکەرە و سەرخابی^۸

نموونەیی رۆژ لەم نوسخەیدەدا:

۷۲ خەجێ دملێ وەبەر وەبەر

۷۳ وەس لەوێ دەردی. وەس لەوێ ئەجەلی، وەس لەوێ لەکاوی

۸۶ لەخەجێ دملێ: |

شەرە ئەمن باشی تۆ دەروم ئە مەملەکەتان دەگەریم بە بێکەسی

۸۷ هەتا مردنم بە کێزی

ئەم نوسخەیی، بەشی تەختیشی نیە، بەلام تەواوی یەکەکانی گێرانهو بەدوای یەک، تێیدا هاتوون و بۆ ئاگادار بوون لەچۆنیەتیی رووداوێکان پشتبەستن بە سەرچاوەیەکی دەرەوێ دەق پێویست نیە. کەواتە بەم ئاکامە

ده‌گه‌ین تم نوسخه‌یه له بهیتی خهج و سیامه‌ند، له نیوان نو حوت پی‌کها‌ته ده‌سنیشان کراوه، ده‌چیته خانه‌ی بهیته‌کانی ده‌سته‌ی دووه‌م، واته خانه‌ی بهیته‌کانی مه‌یله و ته‌او عیار. هر بژی‌ش مه‌نتیقی مه‌جازی به س‌ردا زاله، هاوسه‌نگی و ناهاوسه‌نگی زنجیره‌کانی گنپانه‌وه، به‌م شیوه‌یه ده‌سنیشان ده‌کریئن:

هاوسه‌نگی ۱

۱ له‌وه ده‌لین بابی سیامه‌ند و بابی خه‌جی برابوون

ناهاوسه‌نگی ۱

۳ رۆژیکی له‌وان رۆژان، چ‌ه‌ند مه‌لای رۆژزان، چ‌ه‌ند کم‌یخ‌وای ده‌چازان

۴ ده‌یناردنه کن بابی خه‌جی، نه‌یدمه‌دانه

هاوسه‌نگی ۲

۲۰ به‌ج‌ووته سواره سوار ده‌بوون روویان ده‌کرده س‌غری سپیانی

۲۱ ه‌لایاند‌مه‌داوه خ‌یوه‌تیکی له‌وی ده‌س‌غری به‌زه‌نگاری چ‌کو‌وو‌کانه

ناهاوسه‌نگی ۲

۵۹ له‌گ‌هر باش‌ویتی ده‌به‌ردی مه‌رم‌مه‌روه ده‌زه‌لی

۶۰ سیامه‌ندی ه‌م‌گ‌مه‌داشت به س‌غری په‌لی ده‌ د‌اره‌به‌نی

ناهاوسه‌نگی ۳

۸۸ خه‌جی له‌گ‌هر س‌غری ه‌م‌گ‌دینا، به شی‌و‌من و دوامه‌تی به‌گریانه

۸۹ ته‌ماشای ده‌کرده س‌غری سپیانی

۹۰ گ‌ه‌لی ح‌وت بر‌او د‌وازده ل‌ام‌وزایانه

هاوسه‌نگی ۳ به شی‌وه‌ی تر‌لا‌یدی و گ‌ز‌تایی چ‌م‌ز‌ک

۹۶ خه‌ج‌یش له‌وین شاخی له‌وین چ‌رین، له‌وین به‌نده‌نی

۹۷ نیوی خوا و ره‌سولانی به یاد دینا

۹۸ خۆی هه‌له‌ده‌داشت به سهر به‌لی ده‌داره‌به‌نی

له‌م ده‌قه‌دا، نه‌زمیکێ قه‌زایی شه‌وتق وه‌به‌رچاو نایه. له‌نیوان سن جۆره
سه‌رواکانی به‌پیتی، دوو جۆریان، واته سه‌روای ئاسایی و سه‌روای ده‌سکردی تیدا
هاتوه.

نمونه بق سه‌روای ئاسایی :

۱ نه‌وه ده‌گین بابی سیامه‌ند و بابی خه‌جی برباوون

۲ ههر له به‌ر خاتری سیامه‌ندی لیکه جودا بوون

نمونه‌ی بق سه‌روای ده‌سکرد:

۸ نه‌وه خه‌جی ده‌یکوت بایم با به‌رت به قوریانه

۹ نه‌وه له چ ده‌گهریی سیامه‌نده گیانه؟

له‌و رێسا باسکراوانه‌ی فه‌سلێ پێشوو، ده‌توانین ئاماژه به‌مانه‌ی خواره‌وه
بکه‌ین:

رێسای ۱: درێژه‌ی گوته به‌ ریزکردنی ده‌سته‌واژان:

۶ ده‌یه‌ناوه ده‌ری، له‌سپیکێ سم ته‌به‌لی کلک له سهر چووانه

۲۱ هه‌لیانده‌داوه خۆه‌تیکی له‌وی ده‌سه‌ر به‌زه‌نگاری چکۆلووکانه

۸۴ چه‌ندی به‌ تالی به‌ تولدی چه‌ندی به‌ مه‌ندی چه‌ندی به‌ تیژی

۸۵ ده‌دا له‌سوه‌لی، گیا به‌ندی، خاوی، له‌ گوله به‌رۆنه‌ی سهر به‌ گزێژی

۹۴ چه‌ندی به‌ شاخه، چه‌ندی به‌ ماهه، چه‌ندی به‌ به‌رده‌تاه

رێسای ۲: درێژه‌ی گوته به‌ زیاده خستنه سهر

۲۳ سیامه‌ند هه‌له‌ده‌ستا له‌کنی نه‌دما روح و هۆش، دوامه‌تی گیانه

۵۷ رابده‌کرده که‌له کیوی به‌ غار و دوامه‌تی به‌لینگدانه

۶۸ ئامۆزا سیامه‌ند له‌من چه‌ندم بێ کوتی به‌ قسه و دوامه‌تی به‌زبانه

۷۵ داوا ده‌کا له‌میوه، له‌میوه جاتی، دوامه‌تی له به‌غراوی

۸۸ خه‌جی له‌گهر سه‌ری هه‌له‌دینا به‌ شیومن و دوامه‌تی به‌ گریان

۹۹ خه‌جی له‌کنی نه‌دما هۆش و دوامه‌تی رووح و گیانه

رئسای ۹ : هیتانی کردار به‌شیوه‌ی رابرنووی به‌رده‌وام

۴ ده‌پناردنه کن بایی خجی نه‌پد‌ج‌دانه

۵ هه‌لد‌ه‌ستاره رووی ده‌کرد‌ه‌وه ته‌ویل و ئیخت‌مر خان

۶ ده‌په‌ناوه ده‌ری ئه‌سیکی سم ته‌به‌قی کلک له سمر چووانه

۷ به‌بهر ده‌رکی ماله خجی راده‌برد...

۵۴ جاسووسی ده‌گرت له که‌لان، له که‌له کیوانه

۵۵ قامکی له په‌له‌پیتکه‌ی ده‌بزاوت ده‌دا له‌که‌له‌که‌ی که‌لی زهردی به‌که‌نه

۵۶ هه‌لێده‌کێشا کێرد‌ه‌کی بیست و چوار پووله‌که زهردی له‌وی ده‌له‌ره خۆراسانه

۵۸ ده‌پناوه له‌م‌لی که‌له کێویه..

(له زۆریه‌ک له‌دێره‌کانی‌تردا، ئه‌م رێسایه ده‌بیندری)

رئسای ۱۰ : هیتانی ئاوه‌لناوی ئاماژه به‌شیوه‌ی (ئه‌وان - ئه‌وی)

۳ رۆژیکی له‌وان رۆژان...

۳۵ له‌که‌ر به‌گوێی سیامه‌ندی ره‌سیده ده‌بوو له‌وان قسان و شیومن و گریانه

۷۲ وه‌ی له‌وێن ده‌ردن، وه‌ی له‌وێن له‌چه‌لی، وه‌ی له‌وێن له‌کاوی

۸- وه‌ره تا‌به‌که‌م جی‌سای له‌وان برینانه.

په راویژه‌کان:

- ۱ - له ده‌قی سه‌چاوه‌دا (هه‌لگرتی) نووسراوه
- ۲ - له ده‌قی سه‌چاوه‌دا (نێ) نووسراوه
- ۳ - له ده‌قی سه‌چاوه‌دا (وه‌ده‌رکه‌وتق) نووسراوه
- ۴ - له ده‌قی سه‌چاوه‌دا (هه‌لگرتی) نووسراوه
- ۵ - له ده‌قی سه‌چاوه‌دا (نێ) نووسراوه
- ۶ - له ده‌قی سه‌چاوه‌دا (که‌وتق) نووسراوه
- ۷ - ئه‌حمه‌د به‌حری - گه‌نجی سه‌ریه‌مۆر - سلێمانی - په‌خشێ سه‌رده‌م - چاپی یه‌که‌م
۲۰۰۰ - ل. ۹ - ۳۲۶
- ۸ - هه‌مان سه‌چاوه - ل. ۳۱۴